

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВАСИЛИК ВІТАЛІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 343.811(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ПОКАРАННЯ
У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК**

081 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. В. Василик**

Науковий керівник

Джу́жа Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Василик В. В. Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу змісту та особливостей кримінально-виконавчих засад покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на основі чого сформульовані зміни та доповнення до законодавства України й висновки та рекомендації для впровадження у правозастосовну діяльність органів державної виконавчої влади.

Надано поняття виконання покарання та виконання конкретного покарання в діяльності установ виконання покарань. Покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщення його на певний строк до кримінально-виконавчих установ закритого типу. Виконання покарання в діяльності установ виконання покарань є як формою, так і змістом та результатом цієї діяльності. До змісту діяльності належить склад усіх її структурних елементів, сукупність властивостей внутрішнього процесу виконання покарання, а також суперечності, що виникають у цій сфері.

Процес забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні має системний характер, оскільки включає в цю діяльність не тільки суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин (персонал колоній та засуджених до даного виду покарання), а й більш широке коло учасників цих суспільних відносин (інші органи державної влади та місцевого самоврядування, громадськість та ін.), які об'єднані єдиним об'єктом, предметом, метою і законодавчо визначеними завданнями відповідного спрямування.

З'ясовано сутність і соціально-правову природу поняття та змісту процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний

строк в Україні та сформульовано його авторське визначення, а саме: під цим процесом слід розуміти законодавчо встановлену діяльність органів та установ виконання покарань, що здійснюється у взаємодії з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю й іншими учасниками кримінально-виконавчих правовідносин та спрямована на реалізацію в повному обсязі завдань кримінально-виконавчого законодавства і досягнення його мети на чітко визначених засадах та з урахуванням новітніх технологій, наукових підходів та сучасної позитивної зарубіжної практики.

Встановлено, що з часів здобуття Україною незалежності й донині наукові інтерпретації функціонування сучасної кримінально-виконавчої системи України дістали значного доктринального переосмислення й включають практично всі складові елементи цього виду суспільних відносин, а саме: політику держави у сфері виконання покарань; становлення та розвиток кримінально-виконавчого законодавства; формування системи виконання і відбування покарань та її удосконалення; практичну діяльність органів і установ виконання покарань та громадських організацій, об'єднань і органів місцевого самоврядування, що залучаються до процесу виправлення і ресоціалізації засуджених; співвідношення кримінально-виконавчого права України з міжнародними актами та стандартами в кримінально-виконавчій сфері; накопичення та систематизацію знань із теорії і практики виконання покарань тощо.

Визначено пріоритетну роль у процесі забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні такого елементу режиму виконання відбування даного державного примусу, як ізоляція засуджених, доведено необхідність утримання осіб у кримінально-виконавчих установах закритого типу, їх переміщення та переведення.

Обґрунтовано, що ізоляцію засуджених до позбавлення волі на певний строк варто розглядати у двох аспектах: кримінально-правовому (як зміст позбавлення волі на певний строк) та кримінально-виконавчому (як вимогу

режиму у виправних і виховних колоніях). Доведено, що ці аспекти співвідносяться між собою як зміст і форма, де ізоляція у кримінально-правовому аспекті – одна з головних вимог режиму виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Констатовано, що ізоляція полягає у встановленому вироком суду і передбаченому законом обмеженні прав особи й громадянина шляхом поміщення його до кримінально-виконавчих установ закритого типу для досягнення мети покарання.

Виокремлено такі основні ознаки ізоляції засуджених у кримінально-правовому аспекті: ізоляція як зміст позбавлення волі зумовлює систему правообмежень для засуджених; доцільність – усі правообмеження, що зумовлені фактом ізоляції, застосовуються виключно для забезпечення мети покарання; необхідність обов'язкової юридичної підстави застосування ізоляції – вирок суду; відносність ізоляції засуджених – вона не є абсолютною, а полягає в обмеженні, і аж ніяк не позбавленні прав і свобод засуджених; строковість – існує протягом встановленого вироком суду строку покарання.

На основі аналізу зарубіжного досвіду практики процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі визначено, що чинне кримінально-виконавче законодавство України за цим напрямом є недосконалим і таким, що потребує видозмін. Відтак запропоновані автором правові інновації є необхідно умовою підвищення ефективності та результативності вітчизняних кримінально-виконавчих установ закритого типу, а отже, невід'ємним елементом забезпечення безпечних умов життєдіяльності визначених у законі суб'єктів виконання-відбування покарання.

Розроблено організаційно-правові аспекти процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні шляхом усунення існуючих у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України прогалин і колізій з урахуванням позитивної зарубіжної кримінально-виконавчої (пенітенціарної) практики. Головними напрямками удосконалення мають стати забезпечення правового статусу засудженого та персоналу установ виконання покарань, яке повинно здійснюватися шляхом поетапного внесення

змін до існуючих законів та нормативно-правових актів, що регулюють порядок відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі, умов їх тримання та матеріально-технічного й інших видів процесу забезпечення як засуджених, так і персоналу.

Ключові слова: покарання, позбавлення волі, строк, кримінально-виконавча система, кримінально-виконавча політика, виконання кримінальних покарань, кримінально-виконавча характеристика, установа виконання покарань, засуджений.

SUMMARY

Vasylyk V. V. Criminal-executive principles of punishment in the form of imprisonment for a definite term. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 081 «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the complex analysis of the content and features of criminal-executive bases of punishment in the form of imprisonment for a certain term, on the basis of which changes and additions to the legislation of Ukraine and conclusions and recommendations in practical activity of public authorities are formulated.

The concept of execution of punishment and execution of specific punishment in the activity of penitentiary institutions is given. Punishment in the form of imprisonment consists in isolating the convict and placing him for a certain period in closed penitentiary institutions. Execution of punishment in the activities of penitentiary institutions is both the form and content and result of this activity. The content of the activity includes the composition of all its structural elements, the set of properties of the internal process of execution of punishment, as well as the contradictions that arise in this area.

The process of ensuring the execution of punishments in the form of imprisonment for a certain period in Ukraine is systemic in nature, as it includes not only the subjects of criminal-executive legal relations (staff of colonies and convicts to this type of punishment), but also participants in these social relations (other public authorities and local governments, the public, etc.), which are united by a single object, subject, purpose and legally defined tasks on these issues.

The essence and social and legal nature of the concept and content of the process of ensuring the execution of sentences in a certain term of imprisonment in Ukraine and its author's definition are formulated, namely - this process should be understood as legally regulated activities of penitentiary bodies and institutions. in

cooperation with other bodies of state power and local self-government, the public and other participants of criminal-executive legal relations, and is directed on realization in full of tasks of the criminal-executive legislation and achievement of its purpose on accurately defined bases and taking into account the newest technologies, scientific approaches and modern positive foreign practice.

It is established that since Ukraine's independence and to this day, scientific interpretations of the functioning of the modern penitentiary system of Ukraine have significantly expanded their problems and include almost all components of this type of public relations, namely: state policy in the field of execution of punishments; formation and development of criminal executive legislation; formation of the system of execution and serving of sentences and its improvement; practical activities of penitentiary bodies and institutions and public organizations, associations and local self-government bodies involved in the process of correction and re-socialization of convicts; the ratio of criminal executive law of Ukraine with international acts and standards in the criminal executive sphere; accumulation and systematization of knowledge on the theory and practice of execution of punishments, etc.

The priority role in the process of ensuring the execution of sentences in the form of imprisonment for a certain term in Ukraine is determined by such an element of the regime of serving this state coercion as isolation of convicts and proved the need to keep persons in closed penitentiary institutions, their transfer, transfer to a new theoretical and regulatory framework, taking into account existing problems and positive foreign practice.

It is substantiated that the isolation of convicts should be considered in two aspects: criminal law (as the content of imprisonment for a certain term) and criminal executive (as a requirement of the regime in correctional and educational colonies). It is proved that these aspects are correlated as content and form, where isolation in the criminal law aspect is one of the main requirements of the regime of execution of imprisonment for a certain period. It is stated that isolation consists in the restriction of the rights of a person and a citizen established by a court verdict and provided by

law by placing him in a closed penitentiary institution to achieve the goal of punishment.

The following main features of isolation of convicts in the criminal law aspect are singled out: isolation as a content of imprisonment determines the system of legal restrictions for convicts; expediency - all legal restrictions caused by the fact of isolation are applied exclusively to ensure the purpose of punishment; the need for a mandatory legal basis for the use of isolation - a court verdict; relativity of isolation of convicts - it is not absolute, but consists in restriction, and by no means deprivation of the rights and freedoms of convicts; urgency - exists during the sentence established by the court sentence.

Based on the analysis of foreign practice of the process of ensuring the execution of imprisonment, it is determined that the current criminal executive legislation of Ukraine in this area is imperfect and requires modification by the best world practices, is a necessary condition for improving the efficiency and effectiveness of domestic penitentiary institutions of the closed type, and therefore, an integral element of ensuring safe living conditions of the subjects of execution-serving of punishment defined in the law.

Organizational and legal aspects of the process of ensuring the execution of punishments in the form of imprisonment for a certain term in Ukraine by eliminating existing gaps and conflicts in the current criminal executive legislation of Ukraine and positive foreign criminal executive (penitentiary) practice have been developed. The main areas of improvement should be ensuring the legal status of convicts and staff of penitentiary institutions, which should be carried out by gradually amending existing laws and regulations governing the procedure for serving convicts in the form of imprisonment, conditions of detention and logistical and other types of support process for both convicts and staff.

Key words: punishment, imprisonment, term, penitentiary system, criminal executive policy, execution of criminal penalties, criminal-executive characteristic, penitentiary institution, condemned.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Vitaliy Vasylyk. International experience in the functioning of penitentiary systems foreign countries and its implementation in Ukraine (Міжнародний досвід функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн та впровадження його в Україні). *Visegrad Journal on Human Rights* (Словацька Республіка). 2019. № 6-3 (Vol. 1). P. 127–134.

2. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 33–39.

3. Василик В. В. Правові засади регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4 (117). С. 45–52.

4. Василик В. В. Особливості перебування засуджених у дільниці ресоціалізації при виконанні покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. С. 178–183.

5. Василик В. В. Актуальні проблеми правового регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 12. С. 119–127;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Василик В. В. Сучасний стан та напрями удосконалення забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. ІХ Всеукр. наук.-теорет. конф.* (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 417–421.

2. Василик В. В. Деякі питання реформування системи органів юстиції України у сфері виконання покарань. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. Х Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф.*

П. П. Михайленка. (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 356–358.

3. Василик В. В. Актуальні питання визначення ролі та місця державної кримінально-виконавчої служби України в системі органів кримінальної юстиції. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 388–391.

4. Василик В. В. Сучасний стан і проблеми запобігання корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. дню боротьби з корупцією (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 33–37.

5. Василик В. В. До проблеми визначення мети законодавства, що регламентує виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.). Чернігів: Акад. Держ. пенітенціарної служби, 2020. С. 37–41.

6. Василик В. В. До проблеми ефективності законодавства у сфері контролю та нагляду за виконанням покарання у виді позбавлення волі. *Гуманітарна наука ххі століття: сучасні виклики в галузі права, освіти соціальних та поведінкових наук*: тези доп. заоч. Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 06 листоп. 2020 р.). Чернігів: Акад. Держ. пенітенціарної служби, 2020. С. 105–107.

7. Василик В. В. Запобігання вчиненню корупційних злочинів серед персоналу УВП Державної кримінально-виконавчої служби України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. дню боротьби з корупцією (Київ, 9–10 груд. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 52–57.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ	
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ	
ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК В УКРАЇНІ.....	
25	
1.1. Стан наукового дослідження забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	25
1.2. Теоретичне визначення поняття та змісту процесу забезпечення покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	52
1.3. Генезис становлення та розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.....	71
Висновки до розділу 1	94
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ	
СТРОК В УКРАЇНІ	
97	
2.1. Кримінально-виконавча характеристика законодавства у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк.....	97
2.2. Органи та установи виконання покарань і їх взаємодія з іншими державними органами та громадськими організаціями при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк	126
2.3. Соціально-правова природа забезпечення ізоляції та режиму засуджених під час виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у кримінально-виконавчих установах закритого типу	140
Висновки до розділу 2	163
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ	
СТРОК В УКРАЇНІ	
167	

3.1. Сучасна кримінально-виконавча політика та організаційно-правові аспекти удосконалення і розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	167
3.2. Основні напрями удосконалення нормативно-правового регулювання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк	195
3.3. Кращі світові практики (досвід) забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та впровадження його в Україні.....	213
Висновки до розділу 3	232
ВИСНОВКИ.....	235
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	245
ДОДАТКИ.....	279

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	Антитерористична операція
ВТК	Виправно-трудоий кодекс
ДІЗО	Дисциплінарний ізолятор
ДДУПВП	Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
ДПтС	Державна пенітенціарна служба
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КВП	Кримінально-виконавче право
КВУ	Кримінально-виконавча установа
КЗК	Європейський комітет із запобігання катуванням
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НКЮ	Народний комісаріат юстиції
ООС	Операція Об'єднаних сил
ОРД	Оперативно-розшукова діяльність
ПКТ	Приміщення камерного типу
СІЗО	Слідчий ізолятор
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УВП	Установа виконання покарань

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Як свідчить практика кримінально-виконавчої діяльності в Україні, передусім щодо питань виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк, її ефективність та результативність не тільки не відповідають меті й завданням законодавства, яке регулює сферу виконання покарань, а й тим міжнародно-правовим актам, на обов'язковість яких надала згоду Верховна Рада України. Як зазначено в Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р, наявна в країні система виконання покарань потребує структурної реформи, оскільки спадок СРСР був орієнтований на створення поліцейсько-карного апарату нагляду за засудженими, водночас метою виконання покарань має бути виправлення та ресоціалізація засуджених.

Незважаючи на те, що за останні роки вжито певних заходів з удосконалення кримінально-виконавчих засад забезпечення виконання покарань, зокрема й у зв'язку з прийняттям 8 квітня 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», і надалі залишається актуальним питання підвищення рівня ефективності кримінально-виконавчої діяльності, пов'язаної з виконанням покарання у виді позбавлення волі на певний строк. За даними статистики, якщо у 1991 р. в УВП закритого типу відбували покарання 152 тис. осіб, засуджених до позбавлення волі, а рівень пенітенціарної злочинності становив 3,9 випадки в розрахунку на 1 тис. засуджених, то у 2016 р. (з ліквідацією територіальних управлінь виконання покарань ДПтС України та створенням міжрегіональних органів Міністерства юстиції України) цей показник зріс до 4,9, та зберіг таку тенденцію до 2021 р., при тому, що кількість осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі, порівняно з 1991 р., зменшилася майже уп'ятеро (до 32 тис. засуджених).

Аналогічні негативні тенденції та показники злочинності, що сформувались у 1991 р. та набули темпів росту, спричинили низку відчутних проблем і щодо персоналу ДКВС України. Так, якщо у 1991 р. зазначені суб'єкти вчинили 19 злочинів у сфері виконання покарань, то у 2016 р. – 102, а в 2020 р. – майже 50 при зменшенні загальної кількості персоналу колоній, порівняно з 1991 р. на 42 %.

Згідно з офіційними даними судової системи, кожен третій колишній засуджений до позбавлення волі до зняття або погашення судимості вчиняє повторні злочини.

Зазначені та інші статистичні відомості свідчать про низький рівень результативності діяльності у сфері виконання покарань України й актуалізує необхідність активації наукових розробок із зазначеної проблематики.

Додатковим аргументом у цьому контексті є численні рішення ЄСПЛ щодо скарг засуджених з України, у яких встановлено факти катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження адміністрації КВУ закритого типу стосовно осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

В умовах глобалізаційних процесів проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк доцільно розглядати не тільки в межах однієї правової системи, а й порівняно із кримінально-виконавчим законодавством і практикою його застосування в інших країнах, навіть за наявності існуючих відмінностей в соціально-економічному та політичному розвитку кожної держави.

Зазначені обставини й обумовлюють актуальність теми дослідження, її важливе теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку кримінально-виконавчих засад забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, відповідно до конституційних і міжнародно-правових стандартів.

Питання щодо забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк досліджували Л. Багрій-Шахматов, О. Бандурка, Є. Бараш,

Ю. Баулін, О. Боднарчук, І. Богатирьов, О. Богатирьова, В. Василевич, А. Гель, О. Гритенко, С. Денисов, Т. Денисова, О. Джужа, О. Долгий, В. Дрьомін, О. Житний, Л. Жук, О. Зубков, О. Кваша, О. Кернякевич-Танасійчук, О. Книженко, В. Коваленко, О. Колб, Н. Коломієць, В. Конопельський, І. Копотун, Т. Корнякова, Л. Крахмальник, І. Козич, О. Литвинов, В. Лихолоб, О. Малиновський, І. Медицький, М. Мелентьєв, В. Меркулова, В. Мисливий, П. Михайленко, Є. Назимко, В. Пальченкова, С. Познишев, Г. Радов, О. Рябчинська, А. Савченко, М. Сергеевський, А. Сизий, В. Сташис, А. Степанюк, М. Таганцев, В. Тацій, Ю. Ткачевський, В. Топчій, В. Трубников, Г. Туманов, Б. Утевський, І. Фойницький, П. Фріс, М. Хавронюк, С. Халимон, В. Човган, І. Шмаров, О. Шкута, І. Яковець, О. Яковлев, С. Яценко та ін.

Зазначені вчені зробили вагомий внесок у теорію і практику розвитку організаційно-правових засад виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні, а їх праці заклали теоретичні основи розроблення нової пенітенціарної доктрини держави у ХХІ ст. та наукових концепцій у цій сфері суспільно-правових відносин.

Водночас, незважаючи на наукові дослідження забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, теоретичні й методологічні питання у цій сфері залишаються недостатньо вивченими, а деякі положення, у зв'язку з прийняттям нового законодавства, потребують сучасних досліджень та нових висновків, що свідчить про актуальність теми та зумовлює потребу проведення відповідного наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Обрана тема дослідження ґрунтується на положеннях Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р.

№ 276/2015), Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2018 р. (протокол № 19).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є з'ясування змісту та соціальної-правової природи процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та розроблення на цій основі кримінально-виконавчих засад його виконання з урахуванням сучасного кримінально-виконавчого законодавства та прийняття у зв'язку з цим державних програм, концепцій, стратегій тощо.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- розкрити стан наукового дослідження процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні;
- з'ясувати сутність поняття та зміст процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні;
- висвітлити генезис становлення та розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні;
- сформулювати кримінально-виконавчу характеристику законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні;
- встановити роль і місце органів та УВП у процесі забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк, а також стан їх

взаємодії з іншими органами державної влади і місцевого самоврядування та громадськістю з означених питань;

– визначити соціально-правову природу процесу забезпечення ізоляції засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях в Україні;

– обґрунтувати сучасну кримінально-виконавчу політику та організаційно-правові аспекти удосконалення і розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк;

– надати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення відомчого (міжвідомчого) нормативно-правового регулювання забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні;

– оцінити досвід забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в інших країнах та розробити відповідні заходи щодо його упровадження в національне законодавство та правозастосовну практику.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають та охороняються нормами права у зв'язку із здійсненням процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.

Предметом дослідження є кримінально-виконавчі засади забезпечення покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження, його об'єкта і предмета.

У дисертації використано спеціальні методи юридичної науки. За допомогою *порівняльно-правового (компаративістського) методу* розкрито стан наукових досліджень проблем забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні (підрозділ 1.2). *Загальнонаукові методи пізнання (системний і структурний)* застосовано при дослідженні теоретичного визначення поняття та змісту забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та становлення і розвитку забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні (підрозділи 1.1, 1.3). Використання *функціонального методу* дало змогу

дослідити органи і установи кримінально-виконавчої системи та їх взаємодію з іншими державними інституціями і громадськими організаціями при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні (підрозділ 2.2). *Системно-структурний метод* застосовано при наданні кримінально-виконавчої характеристики законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні (підрозділ 2.1). За допомогою *структурно-логічного методу* з'ясовано питання забезпечення ізоляції засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях в Україні, сформульовано певні особливості такої діяльності (підрозділ 2.3). Важливе значення в дослідженні має використання *загальнофілософських методів*. Використання методів *аналізу та синтезу, індукції і дедукції, абстрагування* дало змогу чітко визначити організаційно-правові аспекти удосконалення і розвитку забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та удосконалення нормативно-правового регулювання забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні (підрозділи 3.1, 3.2). *Метод правового прогнозування* сприяв визначенню й окресленню кращих світових практик (досвіду) забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та впровадження його в Україні (підрозділ 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистичної звітності за 2015–2020 роки; інформація з Єдиного реєстру досудових розслідувань; статична та аналітична інформація Офісу Генерального прокурора України, Судової адміністрації та Верховного Суду, Міністерства юстиції України та архівні матеріали ДКВС України за 1991–2020, а також 87 матеріалів практики Європейського суду з прав людини; зведені дані анонімного опитування за спеціально розробленою анкетною картою персоналу КВУ закритого типу (170 респондентів) та 300 засуджених, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Житомирській, Київській, Харківській та Чернігівській областях упродовж 2019–2020 років; результати

багаторічного вивчення превентивної, слідчої і судової практики з урахуванням значного досвіду роботи автора в системі органів юстиції.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному розв'язанні проблем теорії та практики виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та розроблення на цій основі висновків і рекомендацій, що мають значення для удосконалення відповідних доктринальних положень, законодавства та правозастосовної практики, зокрема:

вперше:

– доведено, що забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні має системний і комплексний характер, оскільки включає не лише суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин (персонал колоній та засуджених до даного виду покарання), а й більш широке коло учасників цих суспільних відносин (міжрегіональні територіальні органи Міністерства юстиції України, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації, заклади освіти, підприємства, установи та організації), які об'єднані єдиними об'єктом, предметом, метою і законодавчо визначеними завданнями реалізації державної політики у сфері кримінальної юстиції;

– з'ясовано сутність і соціально-правову природу поняття та змісту процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, сформульовано його авторське визначення, а саме: під цим процесом слід розуміти законодавчо встановлену діяльність органів та установ виконання покарань, що здійснюється у взаємодії з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю й іншими учасниками кримінально-виконавчих правовідносин, спрямована на реалізацію в повному обсязі завдань кримінально-виконавчого законодавства і досягнення його мети на чітко визначених засадах та з урахуванням новітніх технологій, наукових підходів, передового вітчизняного досвіду та зарубіжної практики;

– визначено пріоритетну роль у процесі забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні режиму ізоляції засуджених та доведено необхідність утримання осіб у КВУ закритого типу, їх переміщення та переведення;

– запропоновано концептуальне бачення процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, що передбачає комплекс заходів правового (удосконалення нормативно-правового регулювання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом запропонованих змін та доповнень до КВК України) та організаційного (обґрунтування надання ДКВС України статусу самостійної в системі державних органів виконавчої влади) характеру;

удосконалено:

– зміст елементів кримінально-виконавчої характеристики виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні з обґрунтуванням приведення кримінально-виконавчого законодавства у відповідність з положеннями Конституції України, зокрема ст. 8 (у якій закріплено принцип верховенства права), ст. 19 (принцип законності) та п. 14 ст. 92 (відповідно до якого виключно законами має визначатись діяльність органів та УВП);

– кримінально-виконавчі засади взаємодії органів та УВП з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування і громадянськістю, доведено, що процес забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк є об'єктивно необхідним елементом діяльності усіх суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин;

– теоретичні підходи, що стосуються змісту понять і термінів, які використовуються в нормативно-правовій діяльності у сфері виконання покарань України, а також під час наукових розробок з означеної проблематики з метою вироблення уніфікованих підходів з питань забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк;

дістало подальший розвиток:

– генезис становлення та розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, з розподілом на певні етапи: радянський (1917–1991 рр.); незалежний (1991–1998 рр.); самостійний (1999–2010 рр.); змішаний (2011–2016 рр.); сучасний (з 2016 р. – донині);

– наукове обґрунтування ізоляції як у встановленому вирокі суду і передбаченому законом обмеженні прав особи й громадянина шляхом поміщення його до КВУ закритого типу для досягнення мети покарання та її ознак: ізоляція як зміст позбавлення волі зумовлює систему правообмежень для засуджених; доцільність – усі правообмеження, що зумовлені фактом ізоляції, застосовуються виключно для забезпечення мети покарання; необхідність обов’язкової юридичної підстави застосування ізоляції – вирок суду; відносність ізоляції засуджених – вона не є абсолютною, а полягає в обмеженні, і аж ніяк не позбавленні прав і свобод засуджених; строковість – існує протягом встановленого вирокі суду строку покарання;

– теоретичні, правові, організаційні та прикладні підходи, спрямовані на більш активне впровадження в національне законодавство та практику реалізації зарубіжного досвіду з питань процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк (запровадження порядку застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (Швеція); заходів підвищення фінансової спроможності виправних колоній (Норвегія); програм матеріального забезпечення засуджених (Франція); інституту «приватної тюрми» (Німеччина); досвіду функціонування приватних і урядових виправних установ (Канада) як основи підвищення рівня його ефективності та результативності.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, зокрема основні положення та висновки дисертації впроваджено та можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – як основа для подальшого розроблення шляхів удосконалення кримінально-виконавчих засад забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні (акт Науково-дослідного інституту публічного права від 07 серпня 2020 р.);

правотворчості – у процесі внесення змін і доповнень до законодавчих та підзаконних (відомчих і міжвідомчих) нормативно-правових актів, які регулюють виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні (акт Інституту законодавства Верховної Ради України від 16 травня 2020 р. № 22/673-1-15);

правозастосовній діяльності – з метою вдосконалення правових та організаційних засад функціонування органів і УВП;

освітньому процесі – під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінально-виконавчого права, кримінального права та кримінології, а також при проведенні різних видів занять з відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників системи МВС і Міністерства юстиції України (акти Національної академії внутрішніх справ від 10 березня 2021 р.).

Апробація отриманих результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях та круглому столі, зокрема: «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 21 листоп. 2018 р, 22 листоп. 2019 рр.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 22 берез. 2019 р.); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 12 груд. 2019, 9 груд. 2020 рр.); «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020» (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.); «Гуманітарна наука XXI століття: сучасні виклики в галузі права, освіти соціальних та поведінкових наук» (м. Чернігів, 6 листопад. 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (287 найменувань на 34 сторінках) і восьми додатків на 32 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 312 сторінок, з них основного тексту – 231 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК В УКРАЇНІ

1.1. Стан наукового дослідження забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк

В умовах розвитку процесів гуманізації соціально-правових інститутів суспільства позбавлення волі на певний строк посідає значне місце серед покарань, що застосовуються до засуджених в Україні. Водночас кризові явища в місцях позбавлення волі, загострення оперативної обстановки, яке супроводжувалось зростанням рівня злочинності, захопленням заручників, груповими непокорами засуджених до позбавлення волі тощо, свідчать про те, що у сфері виконання кримінальних покарань необхідні докорінні зміни, оскільки старі, традиційні методи управління місцями позбавлення волі, що ґрунтувалися на підтриманні жорсткого режиму відбування покарань, сьогодні усе менше сприяють ствердженню законності та правопорядку в УВП закритого типу

Питання відображення сучасних міжнародних стандартів щодо поводження із засудженими досліджували українські вчені ХХ – початку ХХІ ст. Проблема виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні завжди вважалась актуальною, а тому її дослідженню в різних аспектах та проявах приділено значну кількість праць видатних українських і зарубіжних учених, таких як К. Автухов [2], А. Александров [102], Є. Бараш [8; 110], І. Богатирьов [13–15], В. Глушков [34], М. Греков [39], Т. Денисова [46], О. Джужа [109; 54], С. Зливко [64], В. Карелін [73], О. Колб [89], С. Пузирьов [220], А. Савченко [223; 101], А. Степанюк [242], С. Хуторна [270], І. Яковець [283] тощо. У їх працях розглянуто

фундаментальні проблеми кримінально-виконавчої теорії і практики, виконання певних видів покарань, різні аспекти карально-виправного впливу на засуджених тощо.

Зокрема, за роки незалежності України змінилось не тільки кримінально-виконавче законодавство, а й відбулися кардинальні зміни в діяльності УВП, у тому числі й щодо виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк. Так, замість видів режимів виправних колоній у чинне законодавство введено термін «рівні безпеки» (мінімальний, середній і максимальний).

Важливу роль у забезпеченні принципу індивідуалізації покарання відіграють розподільчі комісії, до функцій яких належить визначення ступеня суспільної небезпеки та стану соціальної занедбаності засудженого і після призначення йому вироку, що набрав законної сили, направлення до конкретної колонії для відбування покарання, на відміну від раніше існуючої прерогативи суду з цього питання. Як слушно зауважив В. Павлов, переорієнтація карально-виправних заходів на виховання та перевиховання засуджених, з акцентом на виправлення та ресоціалізацію, дають перспективи на позитивні зрушення в процесі його застосування [144, с. 50].

Аналогічних висновків щодо цього дійшли В. Львовчкін та О. Пташинський, у роботах яких досліджено проблеми забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі та реформування пенітенціарної системи [144, с. 50].

У подальшому цю роботу продовжили О. Романенко [230] та інші вчені, які вивчали проблеми пенітенціарної функції демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації, формування і реалізації кримінально-виконавчої політики України, досвід упровадження міжнародно-правових актів у кримінальне законодавство України. Окремим аспектам залучення міжнародних стандартів у галузі захисту прав засуджених до позбавлення волі в діяльність УВП присвячено дисертації Є. Бодюла [17], В. Кареліна [73], О. Колба [89], М. Романова [55], О. Щербини [280]. У значній кількості досліджень проведено порівняльний аналіз кримінального та

кримінально-виконавчого законодавства України й інших країн, зокрема, США та континентальної Європи, з метою встановлення перспективних напрямів реформування пенітенціарної системи України та запозичення передового досвіду. До цієї групи наукових доробок належать дослідження А. Савченка [233], М. Хавронюка [265], М. Пузирьова [220] та ін.

Останніми роками в українській юридичній науці з'явилися монографічні загальнотеоретичні дослідження та дисертації, у яких розглядаються такі важливі аспекти проблеми, як генеза й ознаки міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, їх система і структура, а також шляхи й перспективи реалізації цих стандартів у процесі побудови українського громадянського суспільства. Особливої уваги в цьому сенсі заслуговують вітчизняні підручники та навчальні посібники, зокрема підручник «Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини)» за редакцією О. Джузи, у якому викладено реформаторські ідеї стосовно виконання покарань, застосування карально-виправних заходів, необхідності реформування ДКВС та її територіальних установ [109].

У дослідженні О. Шкути «Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України» здійснено спробу розв'язання важливої науково прикладної проблеми функціонування кримінально-виконавчої системи України в сучасних умовах її реформування, а також проведено науково-теоретичний, історичний, методологічний ґрунтовний аналіз функціонування кримінально-виконавчої системи України. Крім того, визначено її сучасний стан, проблеми та шляхи розвитку. Виокремлено сутнісні ознаки кримінально-виконавчих правовідносин та їхніх суб'єктів у межах кримінально-виконавчої системи держави, запропоновано системоутворювальні ознаки, що становлять зміст поняття «кримінально-виконавча політика». Автор слушно зауважує, що окремі структурні компоненти механізму оптимального виконання покарань є квінтесенцією побудови в Україні кримінально-виконавчої системи нового, європейського типу, яка, з урахуванням її соціально-правової природи та процесу

виконання/відбування покарань, має видозмінитись з позиції трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну [277].

Важливим є висновок О. Шкути, що розуміння кримінально-виконавчої системи України має відбуватися у світлі реформаційних процесів ХХІ ст. та зводиться до її розгляду в широкому контексті, підтримуючи вектор єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, забезпечення формування і реалізацію якої нині покладено на Міністерство юстиції України. Доцільними є і пропозиції автора до проектів Закону України «Про пенітенціарну систему України» та Пенітенціарного кодексу України, уточнення місця СІЗО в системі органів виконавчої влади з подальшим науковим обґрунтуванням передачі їх до відомства МВС України [277].

Натомість А. Круглова в роботі «Адміністративно-правові засади оцінювання ефективності діяльності органів та установ виконання покарань» визначила сутність й особливості адміністративно-правового забезпечення оцінювання ефективності діяльності органів та УВП, надала пропозиції щодо шляхів його удосконалення [116]. Учена здійснила класифікацію нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів та УВП, їх персоналу. До головних напрямів удосконалення законодавства, яке регламентує діяльність органів та УВП з питань дотримання стану правопорядку, кадрової політики та з метою підвищення ефективності діяльності цих органів, віднесено реалізацію державної політики у сфері системи виконання покарань на принципах, які закладені в міжнародних нормативно-правових актах, та їхнє безпосереднє втілення у національному законодавстві; удосконалення законодавства, яке стосується засуджених, а саме умов відбування ними покарання, дотримання їх прав та обов'язків; проведення ефективної кадрової політики під час здійснення добору кандидатів на посади в органах та УВП; приведення умов тримання засуджених у відповідність з міжнародно-правовими нормами і стандартами [116, с. 211–212].

У роботі О. Почанської розглянуто питання особливостей адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до

кримінального покарання у виді позбавлення волі, визначено суспільні відносини, які виникають у зв'язку із забезпеченням прав і свобод, досліджено зміст та особливості правового статусу осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, визначено й систематизовано головні завдання та функції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, доведено необхідність детальної правової регламентації прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що суттєво відрізняються від прав інших громадян як за змістом, так і за порядком реалізації та гарантіями забезпечення. Здійснено аналіз змісту та особливостей прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту [153]. На думку вченої, однією з основних гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення можливості отримання ними правової допомоги, що була визначена як сукупність засобів та методів діяльності відповідних суб'єктів, спрямованих на забезпечення і захист прав та свобод засуджених. Визначено основні шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, зміст та особливості сучасних міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, що становлять прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації, які створюють єдиний міжнародно-правовий інститут захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, і є основою для створення відповідних джерел національного законодавства. О. Почанська виокремила головні різновиди міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, охарактеризувала їх зміст [153].

У науковій праці О. Кревсуна «Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» обґрунтовано доцільність імплементації в національне кримінально-виконавче право окремих положень зарубіжного законодавства щодо застосування

прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, запропоновано положення щодо доцільності збільшення строків перебування новоприбулих засуджених у дільниці карантину, діагностики і розподілу, що дозволить адміністрації виправної колонії більш повно, глибоко й усебічно вивчити особистість засуджених з метою уникнення можливих помилок при їх подальшому розподілі за структурними дільницями виправних колоній. Надзвичайно важливим аспектом, на думку вченого, є необхідність індивідуалізації виховної роботи з кожною конкретною особою з першого ж дня позбавлення волі з урахуванням її особистих якостей, намірів та ступеня соціальної занедбаності [99].

О. Колб присвятив своє дослідження суб'єктам виконання окремих видів покарань, усебічно проаналізував поведінку засуджених у процесі застосування до них заходів виправного впливу, розв'язання суперечностей, що виникають у процесі виконання покарань, акцентував увагу на загальній діяльності установ та органів, що виконують покарання у виді позбавлення волі [88].

Роль держави та суспільства у виправленні й ресоціалізації засуджених до позбавлення волі розкрито в роботі О. Романенка, у якій показано пенітенціарну функцію громадянського суспільства як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин, їх можливості щодо надання допомоги засудженим і співробітниками УВП. Сформульовано рекомендації щодо залучення співробітниками УВП засобів масової інформації, релігійних та благодійних організацій, різних фондів до надання психолого-педагогічної, медичної, правової, соціальної та матеріальної допомоги, приведено результати опитування співробітників стосовно розв'язання проблем взаємодії громадських організацій та співробітників УВП, доведено необхідність та корисність такої співпраці [230].

В. Меркулова розглянула кримінально-виконавчі аспекти виконання покарання, а саме: особливості покарання жінок, позбавлених волі, та питання їх дострокового звільнення від подальшого відбування покарання. Запропоновано розглядати діяльність соціально-психологічних служб у

жіночих установах з виконання позбавлення волі як специфічну, що потребує спеціальної особливої професійної підготовки (перепідготовки) кадрів на базі юридичних закладів різних регіонів України в межах науково-практичних комплексів. Констатовано, що визнання актуальності проблеми особливостей виконання позбавлення волі стосовно жінок, які вчинили злочин, має посісти належне місце в кримінально-виконавчій політиці, законодавстві, передбачати спеціальний аналіз стану в цій сфері за основними напрямками кримінально-виконавчого процесу [126, с. 194–195].

Відповідно до ч. 3 ст. 6 КВК України, основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [114, с. 4]. Відповідно до завдань КВК та визначених засобів досягнення мети покарання, фахівці в галузі КВП розробили низку науко-прикладних тем та надали пропозиції щодо окреслених напрямів.

Важливими є розробки, в яких охарактеризовано загальні підходи до реалізації принципів при виконанні окремих видів покарань та класифікації засуджених, у тому числі й до позбавлення волі на певний строк. Так, А. Градецький підкреслив вплив суб'єктивного фактора на прийняття рішення щодо ступеня виправлення засуджених, на процес розподілу засуджених, дотримання принципу індивідуалізації при виконанні покарання. Акцентовано увагу на закритості ДКВС від суспільства, зокрема, громадських організацій [38, с. 123].

М. Лисенко у дослідженні «Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» слушно зауважив щодо необхідності розроблення науково обґрунтованих напрямів удосконалення правового регулювання та організації ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях. Обґрунтовано поділ ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк залежно від структурних ділянок виправної колонії на загальну (ділянка ресоціалізації), спеціальну (ДІЗО та ПКТ),

посилену (дільниця посиленого контролю) та полегшену (дільниця соціальної реабілітації). Доведено необхідність запровадження покамерного способу розміщення засуджених у виправних колоніях як напрям удосконалення вітчизняної практики застосування ізоляції засуджених [117]. Залежно від характеру правообмежень, М. Лисенко поділяв ізоляцію на фізичну та духовну. Духовна ізоляція є негативним наслідком фізичної та полягає у регламентованій можливості підтримувати соціально корисні зв'язки через побачення, листи, спілкування із засобами масової інформації тощо. Фізична ізоляція може поділятися на загальну, спеціальну, посилену та полегшену, залежно від розміщення засуджених у відповідній дільниці певного рівня безпеки виправної колонії, а також застосування дисциплінарного стягнення. Фізична ізоляція не є статичною – змінюється залежно від поведінки засуджених та впливає на рівень духовної [117].

Натомість О. Іваньков у дослідженні «Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» здійснив детальний порівняльний аналіз міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі та норм вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, виявлення недоліків і прогалин останнього, формулювання на підставі проведеного аналізу перспективних для впровадження пропозицій щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практики діяльності органів та УВП в Україні. При аналізі відображення сучасних підходів міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо забезпечення контактів із зовнішнім світом визначено стан їх імплементації в національне законодавство і визначено основні перешкоди подальшого вдосконалення національного законодавства з цього питання. На підставі аналізу стану імплементації міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими до позбавлення волі (щодо умов тримання) у кримінально-виконавче законодавство України обґрунтовано необхідність

запровадження тримання цих осіб у ПКТ з урахуванням вимог санітарії та гігієни [67].

Наукове дослідження К. Остапко «Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки» присвячене питанням виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі саме у виправних колоніях мінімального рівня безпеки. У роботі розглянуто питання вдосконалення законодавства і практики його застосування у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, надано пропозиції щодо підвищення ефективності цього процесу. Зазначено, що класифікація засуджених значною мірою впливає на формування системи УВП, забезпечує ізоляцію засуджених, які вчинили різні за ступенем суспільної небезпечності й характером злочину, один від одного, створює необхідні умови для диференціації виконання покарання, також вона сприяє індивідуалізації виконання покарання. Сформульовано низку наукових положень, висновків і рекомендацій, покликаних сприяти модернізації системи виконання покарань, оптимізації норм національного законодавства й підвищенню ефективності діяльності УВП, надано пропозиції щодо вдосконалення окремих положень і норм кримінально-виконавчого законодавства, якими регламентується виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки [142].

Заслуговує на увагу думка М. Пузирьова, який проаналізував зарубіжний досвід диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Автор відмічає роботу персоналу, яка є важливою та значущою, застосування персоналом такого елемента, як складання програми виконання та відбування кримінального покарання, що ефективно застосовується у розвинених країнах Європи. М. Пузирьов аналізує зміни умов тримання засуджених як форми диференціації та індивідуалізації виконання покарання, висвітлюючи удосконалення правового регулювання диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [220, с. 11].

У роботі О. Стулова «Фундаментальні проблеми кримінально-виконавчої теорії і практики установи» наведено непоодинокі факти порушення законності в процесі дотримання режимних вимог та залучення засуджених до праці. Запропоновано низку практичних заходів щодо забезпечення якісного і неупередженого виконання обов'язків персоналом виправних установ, розглянуто питання прокурорського нагляду за додержанням кримінально-виконавчого законодавства, зокрема як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин у частині напрямів діяльності та компетенції [251, с. 24].

Низка наукових праць з проблематики основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених стосуються режиму виконання і відбування покарання, соціально-виховної роботи, залучення засуджених до суспільно корисної праці, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання. Зокрема, це наукові розробки, що присвячені режиму виконання та відбування покарання, І. Саленкова [237], О. Щербини [280]; соціально-виховній роботі із засудженими – В. Бадири [5], С. Лучко [121], О. Таволжанського [252]; залученню засуджених до суспільно корисної праці – С. Стефанова [249], О. Неживець [136]; загальноосвітньому та професійно-технічному навчанню – С. Хуторної [270].

У зазначених працях науковці головну увагу приділяють характеристиці особи засудженого через сприйняття та психологічні установки, можливості виправлення в місцях позбавлення волі, ставленню засуджених до основних карально-виправних засобів. Наприклад, В. Павлов, І. Саленков у своїх працях надають загальну характеристику режиму, розглядають основні засоби забезпечення через ставлення засуджених до певних елементів режиму, показують його каральне і виховне значення тощо [144, с. 57; 237].

Аналогічний підхід демонструють С. Лучко [121], О. Щербина [280], С. Стефанов [249] і С. Хуторна [270]. Для досягнення результатів та обґрунтування висновків науковці проводили опитування й анкетування персоналу щодо визначення їх думки стосовно покращення діяльності ДКВС, проблем реформування відомства, дієвості карально-виправних заходів,

критеріїв виправлення тощо. Це свідчить про те, що персонал і засуджені нерозривні для процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Дослідники також приділяють увагу роботі персоналу та особливій ролі певних служб УВП [144, с. 50].

Т. Денисова в дослідженні «Кримінальне покарання та реалізація його функцій» розглянула роботу режимних та оперативних відділів установ, вихователів та психологічної служби, застосування заохочувальних заходів, навела приклади можливостей зміни персоналом поведінки засуджених на правослухняну [45].

Натомість В. Бадира в науковій праці «Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання» окремий підрозділ присвятила дослідженню ролі, яку виконує персонал виправних колоній. Автор категорично наполягає на роздержавленні ДКВС, повному підпорядкуванню її Міністерству юстиції України, у чому ми поділяємо її думку. Учена аргументувала необхідність вироблення нової концепції служби в УВП, розкрила шляхи покращення карально-виправного впливу на засуджених через залучення громадських, релігійних та благодійних організацій. Оскільки її робота стосується засуджених жінок, більшість пропозицій щодо застосування заходів заохочення була визначена саме для цієї категорії, проте ми підтримуємо загальні напрями щодо застосування заходів заохочення та стягнення й враховані при розкритті змісту підрозділу, що стосується застосування ізоляції при відбуванні покарання у виді позбавлення волі [5, с. 94–98; 144, с. 50].

Особливістю розвитку науки КВП як базисного підґрунтя, на думку І. Богатирьова, є політика з виконання покарань, накопичення і систематизація знань із теорії та практики виконання кримінальних покарань, розроблення наукової концепції, спрямованої на пізнання і використання закономірностей діалектичного процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, ведення наукових досліджень із цих проблем [13, с. 345].

Автори підручника «Кримінально-виконавче право» В. Бадира, С. Денисов, Т. Денисова, М. Мінаєв зазначали, що наука КВП вивчає комплекс правових, економічних, соціальних, психолого-педагогічних й інших проблем, які виникають у процесі виконання кримінальних покарань. Предметом науки КВП учені вважають вивчення історії розвитку світового та національного законодавства, а також органів й УВП, політики держави у сфері виконання покарань, систему кримінально-виконавчого законодавства та його джерел, ознайомлення з міжнародними нормативно-правовими актами з питань виконання покарань, вивчення практики виконання покарань і виправлення засуджених. Головними завданнями КВП є виявлення позитивного впливу й тенденцій у сфері виконання кримінальних покарань; розроблення пропозицій щодо реформування політики держави й діяльності органів й УВП у сфері виконання кримінальних покарань та їх нормативне закріплення [106, с. 20–21].

Розвиваючи положення про закономірності діалектичного процесу у сфері виконання покарань, сучасні дослідники А. Гель, Г. Семаков, І. Яковець наполягають на тому, що крім діалектичного методу, який є загальнонауковим методом пізнання, у цій галузі права широко використовуються і методи системного аналізу, логічний, історичний, статистичний, порівняльно-правовий, математичний, опитування, анкетування, спостереження, експерименту тощо [107, с. 45].

У цьому контексті О. Ющик зазначив, що на сучасному етапі досить помітно виділяється напрям досліджень, пов'язаний з обґрунтуванням теоретичних проблем законодавчого процесу, у тому числі й у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк. Учений цілком справедливо стверджує, що становлення законодавчого процесу як цілісного стійкого явища правового життя пов'язано з переходом держави до зрілого етапу її розвитку, коли законодавча діяльність виявляється систематичною юридичною діяльністю державного апарату, спеціально спрямованою на вироблення юридичного закону у формі законів держави [281, с. 24].

Г. Резніченко, розглядаючи специфіку статусу осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, констатував, що вона є наслідком засуджуваної та не схваленої суспільством поведінки, й обумовлюється відповідною реакцією держави на негативну поведінку особистості – осуд особи, винної у вчиненні злочину, і призначення їй кримінального покарання [224].

Таким чином, у результаті впливу державного примусу у формі кримінального покарання на загальне правове становище виникає правове становище осіб, котрі відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, яке в загальному вигляді можна визначити як засноване на правовому статусі особистості юридично закріплене становище засудженого в суспільстві під час відбування кримінального покарання [1, с. 116].

Серед фундаментальних досліджень у сфері КВП варто звернути увагу на докторську дисертацію В. Конопельського «Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні», у якій учений зазначив певне коло завдань, спрямованих на розроблення теоретико-прикладних і кримінально-виконавчих засад підвищення рівня ефективності диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у контексті реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України [93].

Як зазначає І. Богатирьов, громадянськість і держава покладають на персонал органів та УВП особливі сподівання і висувають важливі вимоги – виправлення та ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень. За результатами практичної роботи із засудженими, їх поведінка зумовлена недоліками виховання в сім'ї, негативним впливом суспільства тощо. Таким чином, на УВП покладається важливе завдання щодо зміни світогляду і поведінки злочинця [14, с. 72].

Зокрема, В. Бачинін наголошує, що інтенсивність покарань – це величина, яка історично змінювалась, оскільки залежить від цивілізованості суспільства,

характеру його економіки, ступеня антагонізованості психіки людей та багатьох інших факторів [10, с. 330].

Деякі аспекти забезпечення прав на охорону життя та здоров'я засуджених у місцях позбавлення волі розкрито в роботах учених у галузі КВП. Зокрема, звертають на себе увагу докторські дисертації О. Колба «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» [89] та А. Степанюка «Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження)» [243], які становлять методологічне підґрунтя для проведення зазначеного дослідження.

Серед небагатьох компаративних досліджень виконання та відбування покарань, проведених на монографічному рівні на пострадянському просторі, варто назвати кандидатську дисертацію М. Грекова «Тюремні системи: стан, перспективи». Учений визначає поняття та досліджує закономірності виникнення й історичні типи тюремних систем. Здійснено аналіз тюремних систем США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Італії, Швейцарії, Норвегії, Фінляндії, Японії, Арабських держав, Російської Федерації [39, с. 36].

І. Яковець стосовно проведення комплексного оцінювання роботи органів та УВП слушно зауважив, що до переліку критеріїв включено масив даних щодо аналізу динаміки осіб, які тримаються в УВП і СІЗО, перенаповнення УВП і СІЗО; стану соціально-виховної роботи із засудженими; професійно-технічного і загальноосвітнього навчання засуджених; організації виробничо-господарської діяльності та залучення засуджених до праці; ситуації щодо запобігання злочинам і правопорушенням з боку засуджених та осіб, узятих під варту; стану харчування, речового, комунально-побутового забезпечення та охорони здоров'я. Крім того, науковець за результатами проведення оцінювання ефективності діяльності ДКВС визначив основні фактори, що негативно впливають на роботу органів та УВП і СІЗО: неналежне фінансування видатків на забезпечення діяльності ДКВС та низький соціально-правовий захист її персоналу, що створює умови до поширення корупції і хабарництва; погіршення системи охорони здоров'я і соціального захисту

засуджених, як наслідок, небезпечно погіршення стану здоров'я населення у державі; зниження рівня забезпечення спеціальною технікою та інженерно-технічними засобами охорони [282, с. 132].

Слушною є думка щодо зазначеного твердження, оскільки, дійсно, наведені вище критерії мають бути досліджені під час оцінювання роботи органів та УВП. Саме на основі порівняння дотримання законодавства щодо охорони здоров'я засуджених, дотримання належного рівня забезпечення їх необхідним харчуванням, речовим, комунально-побутовим забезпеченням, їхньої особистої безпеки з тими положеннями, які закріплюються на рівні відповідного нормативно-правового акта, можна визначити реальне становище в окремій УВП і здійснити оцінювання відповідності належному стану тримання засуджених у таких установах [116]

Серед джерел із цієї проблематики вирізняється монографія А. Степанюка та І. Яковець «Втілення міжнародних стандартів в практику діяльності кримінально-виконавчої системи України». У роботі зроблено цілком вдалу спробу узагальнення попереднього етапу законотворення кримінально-виконавчого змісту у кримінально-виконавчій сфері, яке за останній період зазнало значних уточнень змісту багатьох кримінально-виконавчих дій згідно з вимогами міжнародних стандартів щодо конституційних прав та свобод засуджених. Особливу увагу приділено каральній функції органів і УВП, процедурі втілення міжнародних норм поведіння з ув'язненими в кримінально-виконавче законодавство та практику [248].

С. Познишев висловлює цікаву думку щодо характеристики місць ізоляції, а саме, що в'язниця давнього часу не мала та й не могла мати жодної виправної мети. Вона зберігала у своїх стінах злочинця безпосередньо до затребування його владою, а інколи й усе життя, мала бути достатнім засобом для залякування, щоб не кортіло іншим брати приклад зі злочинця. Ось таких цілей вимагалось від дотримання у в'язниці [151, с. 49].

І. Богатирьов у теоретико-правовому дослідженні «Пенітенціарні установи України» зазначив, що нові пенітенціарні установи закритого типу мають бути влаштовані за системою одиночного тримання, за певними винятками (наприклад, під час залучення засуджених до суспільно корисної праці, проведення соціально-виховної роботи, в інших необхідних випадках, що сприяють досягненню мети їх виправлення і ресоціалізації). Така пропозиція узгоджується із зарубіжним досвідом виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [14].

О. Бажанов один із підходів до розуміння ізоляції засуджених розкрив як кару, що несе в собі покарання. Учений зазначив, що кара виражається в ізоляції та певних правообмеженнях. Такий підхід свідчить про те, що автор не визнавав ізоляцію джерелом правообмежень, а ставив її в один ряд із ними як елементами, що становлять кару. Водночас на обсяг кари впливав строк покарання, а тому автор виділяв різні рівні ізоляції. Наприклад, в умовах особливого режиму зменшувалася кількість передач та посилок (їх можна отримати було тільки після відбування половини строку), існувала обмежена кількість побачень та листувань – засуджений міг відправляти не більше трьох листів на місяць; була зменшена сума грошей, яку можна витратити, але при зразковій поведінці можна було збільшити шляхом заохочень обсяг усіх перерахованих вище прав. Учений дійшов висновку, що обсяг кари в умовах посиленого режиму не змінюється, а змінюється він залежно від поведінки та ставлення засудженого до праці, а також залежно від його виправлення [7].

М. Беляєв також убачав каральний зміст ізоляції при виконанні покарання у виді позбавлення волі. Ізоляція, на думку вченого, виступала елементом кари, що призначалася за вироком суду і полягала в тому, що засуджений направляється до виправно-трудового закладу, позбавляється права вільного пересування, вибору місця проживання. Однак у зміст поняття ізоляції він вкладав позбавлення права вільного пересування та вибору місця проживання. Це була одна з перших спроб визначення ізоляції засуджених, яка окреслювала зміст цього явища [11, с. 127].

Е. Говорухін наголошував на тому, що вимогу обов'язкової ізоляції засуджених можна вважати одним з основних принципів організації режиму. Аналіз обставин втеч, випадків недозволених зв'язків та інших правопорушень свідчить про те, що вони є, як правило, наслідком послаблення ізоляції. Без виконання вимоги обов'язкової ізоляції неможливо виконати покарання у виді позбавлення волі. Тому вимога ізоляції є першим основним елементом не тільки режиму, а й покарання у виді позбавлення волі загалом. Це твердження зберігає свою актуальність і сьогодні [35, с. 21].

Розкриваючи зміст позбавлення волі, іншу думку висловив В. Єлеонський. До його основних елементів учений включив позбавлення засудженого особистої свободи, права пересування, вибору місця проживання та вибору виду занять. Він виділив такий елемент покарання у виді позбавлення волі на певний строк, як ізоляція особи від суспільства на строк, передбачений вироком суду [57, с. 21].

Конструктивним є підхід Д. Коваленка, який зазначив, що головним у діяльності пенітенціарного персоналу є те, щоб така діяльність не була пустою формальністю і щоб усі сили були спрямовані на досягнення тих результатів, яких очікує від неї суспільство. Пенітенціарна діяльність являє собою дуже складну спеціальність, яка, крім значного досвіду роботи з людьми, потребує серйозної теоретичної підготовки. Обов'язки пенітенціарного персоналу не обмежуються тільки формально точним виконанням судових вироків, на нього покладається незрівнянно більш плідотворна і благородна місія – примирення злочинця із суспільством шляхом його виправлення та ресоціалізації. До того ж пенітенціарний працівник повинен мати непохитну силу характеру і невичерпну енергію. Ідеальний працівник пенітенціарної системи повинен поєднувати всі можливі професії: Водночас він воїн і адміністратор, інтендант і вихователь. Якщо пенітенціарний працівник повинен проникнути в душу злочинця, вилікувати його від моральних недугів і повернути в суспільство корисного громадянина, він не має поступатися в освіті ні судді, ні лікарю, ні педагогу [116; 82, с. 40].

За результатами даного дослідження, значна увага в УВП приділяється освітній та виховній діяльності, оскільки виховна та освітня політика є важливим кроком до ресоціалізації засуджених та необхідною умовою для застосування умовно-дострокового звільнення особи. Зокрема, ми поділяємо думку А. Майорова, що одним із важливих і позитивних соціальних факторів становлення особистості засудженого, зокрема, який підлягає звільненню від відбування покарання умовно-достроково, є його рівень освіти. Відомо, що рівень освіти пов'язаний з культурою поведінки особистості, соціальним статусом, її моральним вихованням, колом інтересів, життєвими цінностями і можливостями їх реалізації [116; 123, с. 103].

Можна погодитися з таким твердженням, враховуючи, що чим вищий рівень освіти засудженого, тим краще він зможе адаптуватися до умов життя в суспільстві, використовуючи вміння та навички, отримані в УВП. Так, на сьогодні в УВП набувають активного розвитку запровадження різних програм соціально-виховної роботи серед засуджених. Зокрема, у колоніях використовують такі програми виховного впливу, як «Освіта», «Професія», «Правова просвіта», «Духовне відродження», «Творчість», що спрямовані на зростання рівня правової освіти серед засуджених, розвиток духовності, творчих здібностей, здобуття професії, підтримання фізичного здоров'я тощо [116].

У цьому контексті заслуговує уваги робота О. Таволжанського, який довів, що своєю суттю соціально-виховна робота є діяльністю, яку мають здійснювати визначені суб'єкти на користь суспільства, без відриву від суспільства, і провідну роль мають відігравати не представники органів і УВП, а громадські та інші соціальні інституції. Крім цього, учений переконаний, що кінцевим результатом соціально-виховної роботи із засудженими є створення за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для формування у засуджених основних компетенцій соціально адаптованої людини у сферах самостійної пізнавальної, соціально-трудової, цивільно-громадської, культурно-дозвільної діяльності та побутовій сфері [144; 252].

О. Таволжанський, підсумовуючи свій підхід до цієї проблематики, слушно зауважував, що професійність діяльності зі здійснення соціально-виховної роботи необхідно визначати через пред'явлення до суб'єкта її надання спеціальних вимог: складання кваліфікаційного іспиту, наявність певного стажу роботи у сфері виховання, вищої психолого-педагогічної освіти, а також визнання соціально-виховної діяльності єдиним напрямом роботи цього суб'єкта [252, с. 4].

Наукову працю С. Виноградової «Гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів» присвячено дослідженню гуманізації системи покарань в умовах євроінтеграційних процесів, теоретичних засад її впровадження з урахуванням відповідної зарубіжної практики в контексті перспектив її адаптації в Україні, а також шляхів удосконалення чинного кримінального законодавства та практики його застосування відповідно до конституційних і міжнародно-правових стандартів. Учена стверджує, що гуманізація кримінального законодавства на сучасному етапі розвитку національної державності є об'єктивною необхідністю, зумовленою політичними, економічними, організаційними, світоглядними, духовними змінами в суспільному житті. Гуманізація системи покарань – один з головних напрямів у кримінально-виконавчій політиці, адже саме вона впливає із суті суспільного і державного устрою країни. Досліджено структуру системи органів і УВП, їх взаємодію з іншими державними органами. Розкрито основні проблемні питання щодо порушення правового становища осіб, засуджених до позбавлення волі [29].

Визначено фактори, які сприяють отриманню інвалідності в пенітенціарних установах; проаналізовано відповідність змісту та сутності правових норм основних напрямів реформування системи виконання покарань. Теоретично обґрунтовано основні завдання та перспективи впровадження служби пробації в Україні, що спрямована на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості

диференціації та індивідуалізації виховного впливу. Розглянуто вплив застосування пробації в УВП на виправлення та ресоціалізацію засуджених, зниження рівня рецидивної злочинності як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Надано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання системи покарань в Україні в контексті його гармонізації з міжнародним, загальноєвропейським та національним кримінальним законодавством [29].

Дослідження П. Хряпінського присвячено заохочувальним нормам у кримінальному законодавстві України. Кримінально-правові відносини виникають після вчинення злочину й регулюють не лише притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання, а й застосування одночасно заохочувальних норм до особи, винної у вчиненні злочину. Основним є те, що процес виконання покарання регулюється не тільки кримінально-виконавчими, а й кримінально-правовими нормами. Автор слушно зазначає, що позитивна відповідальність реалізується виключно в заохочувальних нормах, а також детально розкриває структуру заохочувальних кримінально-правових норм. У період відбування засудженим покарання, коли діють кримінально-виконавчі правовідносини, процес його виконання може бути перерваний як дією заохочувальних норм кримінально-виконавчого характеру, так і дією заохочувальних норм, що містяться як у кримінально-виконавчому, так і в кримінальному законодавстві [144; 269].

В. Павлов і В. Корчинський зауважують, що принцип соціальної справедливості за сучасних умов є одним з головних для побудови демократичної держави. Основну частину роботи присвячено безпосередньо закріпленню принципу справедливості в кримінально-виконавчих правовідносинах, що відображає направленість політики держави у сфері виконання покарань. Автор чітко відстоює власну позицію, яка на час написання роботи була досить сміливою, і зазначає: дослідження законодавства, що побудовано на принципі: «заборонено все, що не дозволено законом» не відповідає вимогам законності, моральним основам та меті покарання. Крім того, міжнародна спільнота чекає від ДКВС України реалізації

принципу справедливості в правозастосовній діяльності, як того вимагають Європейська конвенція з прав людини, Загальна декларація прав людини та Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями [144; 97, с. 8–10].

А. Сизий на фундаментальному рівні розглянув питання поняття загальної характеристики заохочувальних норм КВП, а саме змісту юридичного стимулювання, його різновидів і структури. Досить вдалою і такою, що заслуговує на підтримку, є інформація щодо ефективності заохочувальних норм. Автор здійснив класифікацію заохочувальних кримінально-виконавчих норм відповідно до змісту стимулів [144, с. 148]

За результатами аналізу досліджень науковців В. Кареліна [73], А. Рибянцева [227] визначено підходи до встановлення законодавцем окремих кримінально-виконавчих заохочувальних норм, показано механізм їх реалізації в процесі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Розкрито специфіку, підстави та порядок зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі в межах однієї виправної колонії, висвітлено порядок застосування заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким і умовно-достроковим звільненням від відбування покарання відповідно до чинного законодавства України, з'ясовано правові підстави та порядок зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі шляхом переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки. Розроблено пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України з питань правового регулювання зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі [144].

Не можна не погодитись із слушними думками В. Павлова [144] та А. Рибянцевої [227], які розглядали позиції науковців у теорії кримінального та КВП щодо розрізнення ступеня позитивної оцінки результатів виправного впливу на засудженого, коли засуджений став на шлях виправлення, твердо став на шлях виправлення, довів своє виправлення. У науковій праці науковці послідовно обґрунтовують необхідність зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у межах однієї виправної колонії шляхом переведення до іншої структурної дільниці УВП, застосування заміни

невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким і умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки [227, с. 11; 144].

Стосовно цього В. Карелін дійшов висновку, що власне заходи заохочення, які містяться у КВК України, а також заміна покарання більш м'яким необхідно визнавати заходами відповідальності юридичного характеру. Їх не можна відносити до заходів заохочення через суб'єктивність і залежність від розсуду працівників колонії [73, с. 11].

У науковій літературі, зокрема в дослідженні В. Павлова, зазначається, що загальновизнаним показником виправлення є усвідомлення засудженою особою своєї вини, щире каяття у скоєному, намагання порвати зі злочинним минулим, скупити свою провину. Водночас неправильно ототожнювати каяття і словесне визнання засудженим справедливості вироку та призначеного покарання. Визнання вини та каяття можна враховувати як ознаки виправлення лише в разі, коли самозасудження є адекватними позитивному сприйняттю акту правосуддя [144].

Досліджено наукові розробки, що стосуються безпосередньо конкретних видів заохочувальних норм при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк, зокрема, О. Дащенко [43], Д. Казначеевої [70], О. Книженко [79], В. Павлова [144]

Д. Казначеева здійснила юридичний аналіз інституту УДЗ, звернула увагу на формальні, матеріальні підстави та правові наслідки застосування дострокового звільнення, розглянула зміст, сутність та мету умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, його співвідношення з іншими кримінально-правовими категоріями. Важливим є звернення вченої до судового, відомчого, громадського контролю та прокурорського нагляду за дотриманням порядку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Д. Казначеева зазначила, що контролюючі органи, й особливо громадський контроль, спроможні вплинути на упереджене ставлення адміністрації установи при підготовці документів щодо УДЗ [70, с. 98–102].

Учена зауважила, що при невиконанні засудженим умов, визначених законом та вироком суду, покарання може бути змінено реальним позбавленням волі з відбуванням покарання в УВП певного рівня безпеки, розкрила юридичні й практичні підходи та механізм застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням [79].

У зв'язку з цим, О. Дащенко підкреслив, що в практиці здійснення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього важливого значення набуває психологічна, кримінологічна та педагогічна характеристика кожного кандидата на звільнення, що дає змогу обґрунтовано та компетентно робити висновки щодо системи ціннісних орієнтацій засудженого, рівня його правосвідомості, характеру інтересів тощо [43].

Важливе місце в процесі оцінювання підстав для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього має посідати психолого-педагогічна характеристика відповідного кандидата. Критерії виправлення неповнолітнього кандидата на умовно-дострокове звільнення есплікуються таким чином: ставлення до навчання та сумлінна поведінка. Звернено увагу на потреби вдосконалення методів збирання та систематизації інформації про особистість і поведінку неповнолітнього правопорушника [144].

У науковій праці В. Павлова «Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі» здійснено систематизацію доктринальних положень та правозастосовної практики стосовно персоналу як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин і його ролі в забезпеченні виконання покарань у виді позбавлення волі та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення положень чинного КВК України й практики його застосування. Досліджено сучасні проблеми кримінально-виконавчих засад забезпечення персоналом виконання покарань у виді позбавлення волі, визначено потреби переорієнтації державної політики у сфері виконання та відбування покарань щодо порядку застосування заохочувальних норм персоналом ДКВС України, надано пропозиції з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства

України щодо застосування заохочувальних норм як самостійного засобу формування правомірної поведінки засуджених та персоналом ДКВС України карально-виправних заходів щодо засуджених [144].

Ми поділяємо думку автора щодо доцільності виховних заходів у місцях позбавлення волі, зокрема, проведення соціально-виховної роботи серед засуджених. За результатами дослідження, одним з критеріїв виправлення є ставлення засудженого до соціально-виховної роботи, що має враховувати персонал КВУ. Наведено додаткові аргументи стосовно необхідності зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі в межах однієї виправної колонії шляхом переведення до іншої структурної дільниці УВП, переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки, застосування заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким, як стимулюючих факторів для формування правомірної поведінки засуджених. Констатовано, що соціально виховна робота із засудженими є необхідною частиною процесу виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, має сприяти виправленню та ресоціалізації засуджених, що підтверджують не лише науковці, а й власний практичний досвід. Окреслено напрями, що обумовлюють удосконалення діяльності персоналу в частині виконання покарання у виді позбавлення волі [144].

I. Журова вивчала питання соціально-правової характеристики звільнення від відбування покарання, поняття звільнення, характеристику осіб, звільнених від відбування покарання, законодавчий порядок і умови звільнення від відбування покарання [59].

У працях С. Зливки [64] та В. Кобзаря [80] досліджено правовий статус та межі відповідальності персоналу ДКВС, розглянуто зарубіжний досвід побудови й функціонування ДКВС, головні засади взаємодії з державними й недержавними інституціями, функціонування ДКВС у сучасних умовах, питання соціально-правового захисту персоналу ДКВС, сформульовано висновки, рекомендації і пропозиції, спрямовані на удосконалення системи функціонування органів і установ ДКВС України.

Останніми роками активізувалися зусилля науковців щодо змісту визначених у цій роботі питань та стали її методологічним підґрунтям. У цьому контексті заслуговує на увагу низка з них.

У дисертації Ю. Кернякевич-Танасійчук «Кримінально-виконавча політика України» (2019 р.) здійснено аналіз понять, змісту, завдань та джерел, принципів кримінально-виконавчої політики, визначено її місце серед інших складових політики у сфері боротьби зі злочинністю, досліджено історію формування та розвитку кримінально-виконавчої політики України на різних етапах її державотворення, висвітлено взаємозв'язок кримінально-виконавчої політики України з іншими складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю та встановлено напрями взаємодії кримінально-виконавчої політики з кримінально-правовою, кримінально-процесуальною і кримінологічною (профілактичною) політиками. Акцентовано увагу на характеристиці удосконалення правового статусу суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин як напряму оптимізації кримінально-виконавчої політики України [76], що використано при з'ясуванні змісту та обґрунтуванні заходів, спрямованих на удосконалення організаційно-правових аспектів процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.

У дослідженні І. Колба «Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади» (2019 р.) науково обґрунтовано теоретичні, правові та практичні засади, що стосуються практики застосування заходів угамування в місцях позбавлення волі [85], запропоновано аналогічні заходи в контексті удосконалення нормативно-правового регулювання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

У дисертації А. Годлевської-Коновалової «Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань» (2019 р.) комплексно й системно розглянуто питання, що стосуються даної проблематики, доведено необхідність посилення запобіжної діяльності щодо злочинних авторитетів та

злісних порушників встановленого режиму відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк як джерела посягань на процес забезпечення даного державного примусу [36].

У роботі Д. Белкіної «Правові колізії та прогалини у сучасному кримінально-виконавчому праві України» (2020 р.) [12] сформульовано науково обґрунтовані шляхи удосконалення процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.

У дисертації І. Медицького «Наслідки злочинності в Україні: теоретико-прикладні засади» (2021 р.) запропоновано створення Фонду компенсації шкоди потерпілим від умисних насильницьких злочинів [125] з використанням практики впровадження кращого світового досвіду забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, розроблено науково обґрунтовані заходи з означеної проблематики дослідження.

У дослідженні І. Козича «Функції кримінально-правової політики (2021 р.) у підрозділі 3.2 доведено взаємозв'язок останньої з кримінально-виконавчою політикою [84], що сприяло удосконаленню змісту кримінально-виконавчого законодавства з питань процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.

Отже, на сьогодні питання сучасного стану наукової розробки кримінально-виконавчих засад покарань у виді позбавлення волі в Україні на дисертаційному рівні досліджено не повною мірою, що негативно впливає на ефективність забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та актуалізує необхідність активізації наукових розробок у цьому напрямі, враховуючи, зокрема, що це покарання посідає одне з домінуючих місць серед тих, що застосовуються до засуджених в Україні, а тому вітчизняні й зарубіжні дослідники мають приділити розробленню цього питання всебічну увагу. Водночас, незважаючи на процеси гуманізації соціально-правових інститутів суспільства, розширення правових гарантій прав громадян, спостерігається збільшення кількості негативних явищ щодо правопорядку в країні. Отже, актуальною є проблема забезпечення належного

захисту суспільства від злочинності, у тому числі й шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк [144].

Саме тому, зважаючи на багатоаспектність проблематики, пов'язаної з кримінально-виконавчими засадами виконання й відбування покарань, у цій роботі дослідження науковців умовно поділено на такі складові частини, які включають наукові праці, що присвячені загальним проблемам виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, видам та характеристиці суб'єктів виконання окремих видів покарань, здійснення карально-виправного впливу на засуджених та його наслідки, застосування кримінально-виконавчих заохочувальних норм [144]. Така класифікація дозволила охопити значне коло вітчизняних та зарубіжних наукових розробок, у яких висвітлено питання наукового дослідження покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні

У цій науковій роботі обґрунтовано також зростання інтересу до вивчення і висвітлення практично всіх складових досліджуваного явища – кримінально-виконавчої системи держави, ґрунтуючись на аналізі наявних у сучасній вітчизняній і зарубіжній пенітенціарній науці праць, доведено, що це створює сприятливі умови для подальшого наукового опрацювання ще не досліджених або недостатньо досліджених чи дискусійних проблем з означеної тематики наукового пошуку.

1.2. Теоретичне визначення поняття та змісту процесу забезпечення покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Центральною категорією КВП є виконання покарання. Вирішення організаційно-правових питань, пов'язаних із процесом виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк, є одним з найважливіших та відповідальних завдань персоналу ДКВС України [144].

У процесі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, як слушно зазначав О. Колб, реалізується кримінально-виконавча концепція, що відображена у КВК України та у правозастосовній практиці органів і УВП. Її зміст закріплений у ст. 1 КВК України [114] і полягає як у вирішенні завдань з виконання покарання у виді позбавлення волі, так і у профілактиці злочинів в УВП. Основними засобами профілактики злочинів у законі закріплено засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, а саме: а) встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим); б) суспільно корисна праця; в) соціально-виховна робота; г) загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; ґ) громадський вплив [89, с. 114–115].

Відповідно до вимог ст. 50 КК України [103] про те, що кримінальне покарання – це вид державного примусу, О. Колб слушно зауважив, що перекладати виконання даної внутрішньої функції держави на суспільство в умовах сьогодення немає жодних правових підстав. Крім того, у сучасний період загальною тенденцією є зростання ролі держави у вирішенні проблем суспільного розвитку, включаючи питання виконання кримінальних покарань [89, с. 80–81]. Отже, найприйнятнішою моделлю, на думку вченого, визнається держава, яка вважає основою своєї діяльності задоволення загальносоціальних потреб, забезпечення прав та інтересів людини і громадянина, у тому числі захист цих об'єктів від злочинних посягань. У зв'язку з цим, О. Колб вдало констатував, що якщо держава поставить завдання стосовно перевиховання засуджених, яке не є метою покарання, то саме вона має здійснювати пошук джерел фінансування цих заходів. А це

додатковий дефіцит до того і так неналежно забезпеченого бюджету ДКВС України [89, с. 82–83].

Основним у кримінальному покаранні, на думку А. Степанюка, є кара та встановлені законом правообмеження для засудженого. Усі інші закріплені в КК України завдання, що пов'язані з виконанням покарання, є нереальними й такими, що важким тягарем лежать на бюджеті нашої держави. Крім того, суспільна практика не знає ні прикладів дійсного виправлення засуджених, ні результатів ефективного запобігання повторним злочинам з боку останніх [245, с. 74–75].

Як видається, цікавими і водночас не менш дискусійними є погляди інших учених щодо виправлення засуджених (В. Корчинський, С. Фаренюк та ін.) [261, с. 3–10]. Зокрема, як вітчизняна історія виконання покарань [268], так і міжнародний досвід [146, с. 144] засвідчили те, що виправити особу, тобто повністю змінити її соціальні установки та цінності тощо, досить складно. Однак суспільна практика показує, що теорія виправлення має право на існування [255, с. 197]. Саме тому, можливо, у новому КВК України одним із головних засобів впливу на засудженого закріплено завдання з його виправлення (ст. 1, 6, 101, 123 та ін.) [114]. Йдеться не про виправлення як таке, а про створення умов для досягнення вказаної мети виконання покарання. Проте абсолютизація її авторами можливостей цієї теорії не може не викликати обґрунтованих заперечень. Так, на думку окремих представників даної позиції, у концепції правової реформи в межах виконання покарань потрібно не лише зберегти, а й розвинути ідею про виправлення засуджених, послідовно проводячи її через всю систему правового регулювання виконання кримінальних покарань [261, с. 6–7].

Не можна не погодитись із слушними висновками вчених про те, що при створенні доктрини виконання покарань, а також при створенні теорії юридичної діяльності загалом важливим є метод сходження від абстрактного до конкретного, що дозволяє розкрити всю повноту та багатство досліджуваного об'єкта через систему взаємозалежних понять і категорій, відобразити в них

реальні закономірності його розвитку і функціонування. Як слушно зауважив М. Яцишин, від того, наскільки законним, справедливим та обґрунтованим буде виконано призначене судом покарання особі, яка вчинила злочин, значною мірою залежатиме досягнення мети покарання [284, с. 14].

А. Степанюк обґрунтовано довів, що цей спосіб теоретичного дослідження є методологічною конструкцією, здатною забезпечити вирішення пізнавального завдання КВП. У КВП метод сходження від абстрактного до конкретного є тією вимогою діалектичного методу, що дозволяє проникнути в сутність діяльності УВП, показати у взаємозв'язку та у взаємозалежності всі її елементи і напрями. Відповідно до цього методу пізнання, дослідження має починатися не з конкретного, як це було раніш, а з абстрактного, з понять, що відображають найпростіші загальні чи всезагальні сторони або відносини. Причому за вихідну ланку слід брати не кожен (просту, загальну) сторону, а таку, що є вирішальною в досліджуваному цілому, яка визначає всі інші його сторони. Виділення виконання покарання як головної ланки діяльності УВП дозволяє відтворити в пізнанні процес здійснення кари, відобразити всю сукупність властивих йому сторін і зв'язків, тобто проникнути в його сутність, показати роль реалізації властивих покаранню правообмежень серед інших напрямів діяльності [242, с. 70].

На переконання науковця (і це не викликає заперечень), виражаючи сутність і закономірності реалізації кари, реальних процесів виконання-відбування покарання як об'єкта юридичної діяльності УВП, правова категорія «виконання покарання» у підсумку фіксує конкретне й об'єктивне уявлення про здійснення правообмежень, властивих покаранням. Використання у КВП категорії «виконання покарання» не тільки не дозволяє втратити зв'язок із реалізацією правообмежень, властивих покаранню, як правовою дійсністю, а й надає можливість осягати її повніше та глибше [242, с. 71]. А. Степанюк слушно наголошував, що дослідження виконання покарання здійснюється як на теоретичному рівні, так і на практичному. Діяльність з виконання покарань, нагляд за засудженими, безпосереднє спостереження дозволяють

представникам адміністрації УВП пізнати у формах живого споглядання конкретні властивості та процеси виконання покарання, тобто спочатку поняття і уявлення у КВП, що зароджується, уже виробляються в процесі щоденної практичної діяльності з виконання покарань. Ці поняття є не тільки засобом фіксації знань про об'єктивну дійсність, про реалії виконання покарань, а й важливим чинником оволодіння новими знаннями, оскільки в процесі виконання покарань здійснюється аналіз і синтез наявних даних про досягнуті адміністрацією УВП результати, їх систематизація і класифікація. Однак емпіричне пізнання спрямоване зазвичай на окремі аспекти і різновиди юридичної діяльності та ґрунтується на спостереженнях, класифікації, первинних узагальненнях й описах даних досліджень, виділенні одиничних процесів і зв'язків у її структурі [242, с. 71].

Поняття, що розкривають сутність предметів, явищ, процесів, являють собою вищий вид понять – це поняття теоретичні. Саме в теоретичному мисленні здійснюється необхідний зв'язок між формами мислення та їх змістом, водночас як в емпіричному мисленні цей зв'язок відсутній. Специфіка теоретичних понять полягає в тому, що вони не можуть бути виведені безпосередньо з досвіду. Вони виражають сутність вищого порядку і являють собою більш адекватне відображення об'єктивного світу, ніж емпіричні. Емпіричні поняття та уявлення, що відображають практику виконання покарань, накопичений досвід, повинні лежати в основі піраміди понятійного апарату КВП. Вершиною цієї умовної піраміди є поняття, вироблені наукою КВП, поняття більш суворі і точні, ніж емпіричні [242, с. 71].

У цьому ж контексті сформулював свої висновки В. Дуюнов, а саме: створення теорії КВП являє собою процес зведення розрізнених знань про виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в єдину наукову систему, що відображає сутність реалізації кари як основного напряму діяльності УВП, вимагає висування й обґрунтування фундаментальної ідеї, здатної логічно об'єднати поняття, концепції і уявлення про реалізацію кари. Вихідним пунктом для цього є прийняття (формулювання) визначених

вихідних принципів, що дозволяють сформулювати цю фундаментальну ідею. Головне та визначальне в діяльності виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк те, що обумовлено глибинними, необхідними внутрішніми зв'язками, двоєдиними тенденціями її діалектичного розвитку, як у стратегічному напрямку від виховних установ до в'язниць, так і в прагненні реалізувати низку демократичних і гуманних принципів, сформульованих у міжнародних договорах про захист прав людини при виконанні покарань, і в конвенціях, що визначають правила поведження із засудженими [56, с. 87; 242, с. 72].

Аналогічної думки щодо цього питання дотримувався П. Фріс, який небезпідставно вважав, що сьогодні потрібні нові підходи і новий концептуальний апарат, що дозволить вивести науку КВП на науковий рівень. Перед наукою КВП постало завдання пошуку вирішення головних теоретичних проблем на основі теорії виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Необхідно критично осмислити позитивні досягнення закордонної пенітенціарної науки і практики, розгорнути конкретні дослідження з широкого кола питань [264, с. 63], враховуючи, як правильно зробив висновок А. Степанюк, що КВП як наука, що розвивається, у кінцевому підсумку ґрунтується на попередніх знаннях, і насамперед на емпіричних даних, отриманих шляхом спостереження й експериментів, підтверджених у процесі діяльності з виконання покарань, які здобувають у КВП статус узагальненого результату виконання покарань. Саме тому, зауважує вчений, для КВП основною категорією, центральним, фундаментальним поняттям, що відображає реальну дійсність, практику діяльності УВП, є категорія «виконання покарання» [242, с. 74].

У зв'язку з цим, В. Карташов стверджував, що у вітчизняній літературі відсутність фундаментальних розробок, ретельного, усебічного дослідження щодо поняття «виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк» свідчить не стільки про недостатню вивченість предмета КВП, скільки про складність, різноманіття діяльності УВП. Відображаючи наступність у розвитку

наукового знання, воно є вихідним базисом для теорії КВП, здобуває в ній новий масштабний зміст, стає основним, фундаментальним поняттям, надаючи нові якості системі знань, що складається. З урахуванням викладеного варто звернути увагу на те, що вироблене ще у виправно-трудовому праві поняття «виконання покарання» виявилось відносно стійким [75, с. 15; 242, с. 75].

Загально визнаним у цьому контексті є висновок про те, що в науці КВП ідея виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк спрямована на практичну реалізацію і водночас досягла високого ступеня об'єктивності, повноти й конкретності, оскільки критерій об'єктивності, реальності не може бути обмежений однією лише теоретичною побудовою. Установлення такого критерію неминуче передбачає вихід за межі формально-логічної системи в сферу практики [272, с. 171]. При цьому мета усякої теорії, як правильно зауважив А. Степанюк, полягає в тому, щоб дати пояснення максимально широкої галузі процесів і явищ, вона виправдовується настільки, наскільки робить зрозумілим природний хід подій у межах існуючих уявлень й успішно застосовується в практичній діяльності. Зокрема, необхідність у використанні такого поняття, як «виконання покарання» виникла тому, що практика виконання покарань показала якщо не повну несамотійність термінології радянського виправно-трудового права, то, принаймні, її придатність для опису обмеженої кількості випадків досягнення мети виправлення і перевиховання. Але справа навіть не в кількості осіб, які виправилися і перевиховалися, оскільки розвиток науки КВП визначається передусім якістю й обґрунтованістю теорії виконання покарання [242, с. 74; 133, с. 12].

Як доведено на доктринальному рівні та на практиці, розвиток науки КВП пов'язаний з виділенням і формулюванням загальних понять та закономірностей виконання покарань, відтворенням їх уже на своїй власній основі відповідно до норм і принципів КВП. Саме тому наука КВП виникає як форма реалізації теоретичного відношення до дійсності [242, с. 74].

Концептуальну позицію з означеної проблематики сформулював М. Стручков, а в сучасній історії розвитку науки розвинув з А. Степанюк, які

обґрунтовано вважали, що формування нової концептуальної системи не відбувається і не може відбуватися інакше, як за допомогою збереження і закріплення в новому знанні всього того, що відповідає істині, що витримало іспит часом. Будь-яке поняття КВП має відображати об'єктивну реальність виконання покарань, передбачати всі її окремі випадки, з урахуванням будь-яких форм прояву загального в окремому. От чому можна стверджувати, що поняття «виконання покарання», яке є центральною категорією для КВП, уже перевірено на міцність і життєвість [250; 242, с. 74].

З огляду на це, можна погодитись з К. Ізосімовою, що виконання покарання виступає центральним поняттям, основною ідеєю, що пронизує і субординує усю систему знань про діяльність УВП. При цьому концепція виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк для КВП є його визначальним поняттям, що лежить в основі логічної побудови теоретичної системи. У КВП виконання покарання виступає принципом, який лежить в основі понять, уявлень, ідей, концепцій, що становлять теорію КВП. На її думку (і це не викликає заперечень), виконання покарання як основне положення є першоосновою КВП відповідно до своєї змістовності, лаконічності, проникливості, що виражає сутність діяльності адміністрації УВП у найбільш чистій і необхідній формі [68, с. 265].

Аналогічного висновку в цьому контексті дійшов А. Васильєв, зауважуючи, що виконання покарання як таке при дослідженні діяльності з реалізації властивих покаранню правообмежень є його складовою частиною й організує основу діяльності УВП, виступає її джерелом, вихідним пунктом, граничною точкою, до якої зводяться основні поняття КВП. Значення побудови теорії КВП на основі поняття виконання покарання стає ясным у всій його повноті за умови, що виконання покарання усвідомлюється у вузькому сенсі як вихідна категорія, на основі якої розвертається вся система понять КВП [28, с. 98].

Поняття «виконання покарання» розкриває походження, призначення, становлення, розвиток кримінально-виконавчої системи і діяльності УВП як її

підсистеми, відображає якісно-специфічні особливості, своєрідність процесу закономірної зміни, переходу кримінальної відповідальності в стадію виконання покарання. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк виступає в значенні кінцевої мети, що визначає позицію і дії адміністрації УВП. Видається, що саме виконання покарання є головним загальним поняттям КВП, яке остаточно встановлює і відображає призначення кримінально-виконавчої системи, що дає уявлення про найбільш істотну ланку, яка пов'язує компоненти діяльності УВП [242]

Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, узятє як фундаментальне поняття для КВП, сприяє появі в теорії виконання покарань якісно нових ідей, понять і принципів, дозволяючи уточнити колись відомі поняття, об'ємне поняття «виконання вироку», як таке, що розуміється неоднозначно в кримінально-процесуальному праві та виступає його домінантою [263, с. 71].

Як доведено на доктринальному рівні, категорія виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк є в КВП не тільки вихідною, а й найважливішою. Виконання покарання у КВП припускає висування на перший план предметного, матеріального, зовні об'єктивованого характеру юридичної діяльності, підкреслює її юридичну природу, юридичні аспекти перетворення суспільних відносин, водночас як основні положення виправно-трудоного права виправлення і перевиховання зводилися до характеристики змін у психіці засудженого, торкалися духовно-моральної сфери [49, с. 34].

Крім того, Г. Байдаков уважав, що покарання має бути опікою над засудженим, оскільки злочинець є як би «неповнолітнім» у моральному відношенні і має потребу в опіці з боку держави, він має потребу у вихованні, скільки б років йому не було і як би він цьому не опирався [134].

А. Сєверов у виконанні покарання надавав пріоритет педагогічному колективу установи, що через логіку невідворотності покарання виражає принципову і непримиренну позицію до деліквентної поведінки засуджених [242; 238].

Водночас І. Шмаров виходив з того, що кримінальне право і КВП виконують виховну функцію, а це зумовлює необхідність відображення в законі педагогічних понять і категорій, застосування яких створить необхідні передумови для успішного досягнення цілей покарання [242; 278, с. 6].

За результатами проведеного нами дослідження, для визначення сутності і змісту покарань у літературі з кримінального та КВП неодноразово зверталася також увага на значимість якісних і кількісних показників.

Так, В. Квашис зазначав, що кара не конкретизована у виді змісту того чи іншого покарання – головна якість покарання в цілому і саме воно становить його сутність. Що ж стосується поняття «зміст покарання», то тут йдеться про кару, що властива визначеному, конкретному виду покарання. Каральну властивість покарання, що становить його сутність, прийнято оцінювати за якісними і кількісними ознаками, що допомагає відокремити одну від одної категорії «сутність покарання» і «зміст покарання» [242; 134, с. 11].

Саме тому сутність процесу виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк можна розкрити, рухаючись від характеристики змісту виконання покарань конкретних видів, а також, проникаючи в сутність виконання покарання, від менш глибокої до більш глибокої сутності [242]

Натомість А. Степанюк, розкриваючи сутність виконання покарання, звертав увагу на той факт, що виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк є діяльністю УВП, що виступає як відносно стійке, головне в змісті виконання покарань і виражається в категорії сутності. Виконання покарання як субстанція є вузловим пунктом внутрішнього зв'язку основних моментів, сторін діяльності УВП. Виконання покарань у змісті виконання окремих видів покарань виявляється як спільне, їх універсальна характеристика. Виконання покарання є істотним, тобто важливим, визначальним, закономірним, необхідним у діяльності УВП. Вихідний пункт руху до сутності діяльності адміністрації УВП полягає у виявленні субстанції, першооснови – головного, визначального серед структурних елементів діяльності УВП, що визначає формування, функціонування, спрямованість,

розвиток усіх інших видів діяльності УВП. Прийнявши виконання покарання за вихідний початок діяльності УВП, можна крок за кроком відтворити в теоретичному пізнанні існуючий взаємозв'язок і інші сторони діяльності УВП, можна визначити місце, роль і значення кожної з них [242, с. 84].

Отже, виконання покарання є поняттям, що несе в собі емпіричну завантаженість і його розкриття дозволяє в подальшому створити умови для пізнання змісту діяльності з виконання покарань. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк як вихідне поняття, субстанція, яка лежить в основі діяльності УВП, що відображає її сутність, є теоретичною конкретністю цієї діяльності. Виконання покарання являє собою ту первинну клітину, що лежить в основі розбудови кримінально-виконавчої системи і діяльності УВП як її підсистеми. Як визначеність, відображення єдиного цілого – системи діяльності УВП, виконання покарання визначає сутнісні параметри діяльності з реалізації кари, задає власні ознаки ДКВС [242, с. 84].

Таким чином, головне завдання науки КВП – визначення сутності виконання покарання. Однак її вирішення неможливе без урахування й аналізу різних форм вияву діяльності при виконанні покарань різних видів. У теорії покарання, поняттях КВП категорія «виконання покарання» має бути відображена односторонньо, у чистому, знятому виді. У цьому випадку пізнання виконання покарання, очищене від усіляких нашарувань, здійснюється логічним шляхом. Водночас різні форми вираження сутності, тобто зміст виконання конкретних покарань, не можуть бути правильно осмислені без виділення їх субстанції, без проникнення в їхнє підґрунтя, сутність [242, с. 84].

Закріплення категорії «виконання покарання» як субстанціонального ядра діяльності УВП означає фіксацію тієї межі, далі якої пізнання в межах КВП не відбувається. Зафіксувавши діяльність з виконання покарань як основу діяльності УВП, можна здійснити низку конкретизацій видів цієї діяльності, які у своїй єдності дозволяють відобразити діяльність УВП у кінцевому підсумку. Як і будь-яка інша система, діяльність з виконання покарань є підсистемою ДКВС, володіє своєю якісною специфікою, тільки їй властивою своєрідністю,

для фіксації якої і необхідно використовувати поняття «виконання покарання», що виступає в ролі субстанції того, що лежить в основі діяльності УВП, що відображає її самототожність, симетрію, тобто властивість незмінності незалежно від форм виконання тих чи інших покарань, від змісту виконання покарань [242, с. 85].

Як зазначав Я. Конопельський, виконання покарання відображає сутність цієї діяльності, виступає прийомом, способом визначення сукупності специфічних особливостей діяльності з реалізації кари, що дозволяють відрізнити її від інших напрямів діяльності УВП, виступає засобом установлення зовнішніх кордонів діяльності адміністрації УВП як системи. За допомогою поняття «виконання покарання» можливо визначити внутрішні відмітні властивості, якості діяльності УВП з реалізації властивих тому чи іншому заходу державного примусу правообмежень [94, с. 78].

Ми ж поділяємо думку А. Степанюка, що поняття виконання покарання відображає субстанцію, те, що лежить в основі діяльності УВП, а застосування понять здійснення кари, реалізація правообмежень, властивих покаранням, виражає незмінну сутність цієї субстанції, дозволяє більш чітко, виразно відобразити якісні особливості, що надають визначеності діяльності з виконання покарань. При цьому поняття «виконання покарання» установлює контури предмета КВП, підкреслює необхідність правового дослідження діяльності УВП як правоохоронних органів, що реалізують правообмеження, властиві покаранням. На переконання вченого, завдяки введенню як субстанції поняття «виконання покарання у КВП» можливо розглянути діяльність адміністрації УВП зовсім в іншому аспекті, побачити, що зовні подібні, а, насправді, якісно різні процеси виконання-відбування покарання в різних кримінально-виконавчих системах виступають у своїй якісній відмінності. Саме тому, зауважує А. Степанюк, реалізація властивих покаранню правообмежень є необхідною сутнісною, а отже, невід'ємною якістю діяльності УВП, а поняття «виконання покарання» (діяльність з виконання покарання) тісно пов'язане з вирішенням завдання формування теоретичної конструкції

КВП, з'ясування сутності діяльності УВП і характеристики змісту виконання окремих видів покарань. Крім того, поняття «виконання покарання» дозволяє пізнати сутність діяльності УВП, процесів виконання-відбування покарань [242, с. 86].

Отже, за результатами узагальнення зазначених та інших теоретичних надбань можна констатувати, що виконання покарання розуміється як необхідність у діяльності УВП, містить у собі як свою сторону якісну і кількісну визначеність. На відміну від нього, виправлення, що має стосовно виконання покарань випадковий характер, відрізняється невизначеністю критеріїв. При цьому значення поняття «виконання покарання» полягає в тому, що воно визначає своєрідність теоретичної побудови КВП. Однак для побудови теорії КВП необхідний не тільки постулат про діяльність з виконання покарань як відправне положення, вихідний принцип науки, а й залучення сукупності абстрактних пізнавальних образів-уявлень, ідей, понять, концепцій, що розкривають та конкретизують центральне поняття «виконання покарання» [242, с. 86].

У зв'язку з цим, О. Зубков констатує, що норми про надання допомоги особам, які звільняються, у більшому ступені належать до законодавства про соціальну профілактику і реабілітацію осіб, які втратили соціально-корисні зв'язки із суспільством [242; 91, с. 6].

Токої ж думки дотримується В. Уткін і зауважує, що до предмета КВП належать відносини, пов'язані з постпенітенціарною адаптацією (ресоціалізацією) звільнених від покарання. Такі відносини не є кримінально-виконавчими і являють собою предмет соціального законодавства, що формується [259, с. 12].

Діяльність адміністрації УВП належить до царини внутрішнього, закономірного, необхідного, є самим глибоким моментом сутності виконання покарань, а саме: у КВП дослідження діяльності УВП починається зі сприйняття зовнішніх сторін цієї діяльності, з опису виправно-трудового

впливу, тобто з вирішення основного, як це зазначено в статті 6 КВК України, завдання – виправлення і ресоціалізації засуджених [242, с. 88].

На думку А. Степанюка, такий підхід необхідно розглядати лише як формальну підставу для виділення суб'єктом, який здійснює пізнання, як основи діяльності УВП не виконання покарання, а таких, які перебувають стосовно нього на поверхні, явищ, що є зовнішніми, необов'язковими, випадковими до сутності виконання покарань. Як видається, вказівка на те, що головним завданням УВП є виправлення засуджених, не дозволяє пізнати сутність виконання покарань. Ця формальна підстава для дослідження соціально педагогічної діяльності не має скільки-небудь значної пізнавальної цінності для теорії КВП, вона нічого не додає до змісту виконання покарань конкретних видів, залишаючи суб'єкта пізнання в межах не сутності, а явища, не дозволяючи проникнути в сутність виконання покарання [242, с. 88].

Натомість щодо терміна «виконання/відбування покарання» такої одностайності немає, тому досі в доктринальних джерелах відображаються різноманітні, а подекуди полярні погляди й підходи. Так, С. Фаренюк, вважаючи, що вживані законодавцем терміни «виконання» та «відбування» покарання є синонімічними, під виконанням покарання розуміє врегульований нормами КВП порядок застосування кари – комплексу обмежень прав і свобод засудженого [260, с. 25].

Щодо позиції А. Степанюка, то його правова концепція виконання покарання стає реальністю тільки в предметній практичній діяльності органів та УВП і лише в процесі реалізації кари, коли вона проходить перевірку своєї істинності [242, с. 10].

Крім того, А. Степанюк переконував, що з'ясування субстанції діяльності органів і УВП істотно змінює уявлення про основу цієї діяльності, що в такому випадку вже розглядається як реальна підстава існування і функціонування ДКВС. Акцентуючи увагу не на сутності виконання покарань, а на виправленні, тобто на явищі, на зовнішньому до виконання покарання, до реалізації кари, законодавець обмежує таким чином здатність осмислити наявний необхідний

зв'язок і залежність між виконанням покарання як одиничним і діяльністю УВП як загальним, залишаючи осторонь якісні і кількісні характеристики реалізації кари. Однак проникнення в сутність виконання покарання вимагає переходу від зовнішнього до внутрішнього, від опису того, що лежить на поверхні, до пояснення внутрішніх взаємодій елементів даної системи через якісні і кількісні характеристики, через структурно-функціональний аналіз діяльності з виконання покарань [242, с. 88].

Цікавими з позиції кримінально-виконавчої науки, зокрема, досліджуваної в цій роботі проблематики, є погляди О. Джужі, який доводив, що наука КВП вивчає, передусім, боротьбу зі злочинністю шляхом виконання покарань, а також соціально-економічні закономірності, які зумовлюють місце й роль цієї діяльності в державі, її принципи та інші положення. Наведений науковий підхід О. Джужі дає підстави розглядати кримінально-виконавчу систему не лише як засіб забезпечення виконання кримінальних покарань, а і як засіб запобігання злочинності. І це дуже важливо в контексті реформування кримінально-виконавчої системи з подальшою її трансформацією в пенітенціарну [106, с. 164–165].

Іншої думки дотримувався В. Дуюнов, який вважав, що кара – це справедливе (у сучасному цивілізованому сенсі, а не в середньовічному значенні таліону – помсти) засудження вчиненого злочину й особи винного, об'єктивна у своїй основі відповідна відплата за вчинене [56, с. 87].

Вітчизняний учений М. Пузирьов запропонував запровадження до наукового обігу поняття «карально-виправний процес», що реалізовується на виконання мети покарання в аспекті діяльності органів і УВП, а використання поняття «карально-виховний процес» можливе лише в контексті аналізу діяльності радянської виправно-трудової системи [221, с. 170].

Учені вважають, що зміст підкреслення виправлення і перевиховання як головне завдання визначається необхідністю дати порівняльний аналіз цього завдання у зіставленні саме з виробничо-господарською діяльністю, а не з будь-якими іншими завданнями виконання покарання [226, с. 114; 242, с. 88].

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України, покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [103]. Сутністю покарання є кара, яка за законами діалектики одночасно виступає й одним з елементів його мети, що полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Подібне законодавче формулювання є своєрідною гарантією, згідно з якою не допускається обмеження прав і свобод засудженого підзаконними нормативно-правовими актами, наприклад, Правилами внутрішнього розпорядку УВП.

З'ясувавши обсяг поняття «виконання покарання», А. Степанюк визначив, який саме вплив – каральний чи виправний потрібно вкладати в механізм виконання покарання, що є важливим у контексті трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну (виправну), оскільки після трансформації виправно-трудового права в КВП відбулася зміна понятійного апарату галузі [242, с. 88]. Саме тому, на думку вченого, якщо однією з основних категорій радянського виправно-трудового права було поняття «виправно-трудового впливу», то для КВП основною категорією, центральним, фундаментальним поняттям, що відображає реальну дійсність, практику діяльності органів і УВП, є поняття «виконання покарання». При цьому «виправно-трудова вплив» трансформувалася у «виправний вплив», «основні засоби виправлення і перевиховання засуджених» – відповідно в «основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених» [222, с. 112].

А. Степанюк констатував, що, характеризуючи сутність діяльності з виконання покарань, необхідно виразити її за допомогою категорії субстанції, а також близьких до категорії сутності, але не тотожних з нею категорій: єдине в різноманітті форм виконання покарань, загальне в одиничному, стійке в мінливому, внутрішнє, закономірне, необхідне. Конкретні різновиди процесів виконання покарань зберігають властиві діяльності з виконання покарань як субстанції незмінність, притаманну ДКВС специфічність [242, с. 88].

На переконання А. Степанюка, зміст покарання як конкретний, визначений обсяг обмежень, установлених для засудженого, є безпосередньою визначеністю виконання покарання в єдності всіх його складових структурних елементів, властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків і тенденцій. Водночас зміст практичного виконання покарання є більш своєрідним, ніж сутність виконання покарання, яка досягається теоретично, хоча б тому, що зміст виконання покарання того чи іншого виду індивідуалізовано, він пов'язаний з відбуванням покарання. Саме тому сутністю діяльності з виконання покарань є сукупність властивих їй необхідних сторін і зв'язків. Існуючи роздільно, вона органічно пов'язана з реалізацією кари при виконанні покарання того чи іншого виду, розкриває свій зміст тільки в ньому, через нього. Як слушно зробили висновок деякі учені, необхідно ще звернути увагу на те, що виконання і відбування покарання – співвідносні категорії, вони характеризуються одна через іншу. Якщо виконання покарання як сутність діяльності УВП є чимось загальним, то відбування покарання засудженим – це явище одиничне, що виражає лише якийсь момент сутності; якщо виконання покарання є чимось глибинним і внутрішнім для діяльності адміністрації УВП, то відбування покарання – зовнішнє; якщо виконання покарання є чимось стійким, реалізація кари – необхідна, то відбування покарання є відносно більш минулим, мінливим, випадковим [242, с. 89].

Як доведено на доктринальному рівні, поняття «виконання покарання» містить у собі лише можливість виконання покарання в конкретній формі – змісті виконання покарання, фіксуючи сутність діяльності з виконання покарань в єдності елементів, оскільки саме виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк визначає виникнення, існування, зміну і взаємозв'язок усіх напрямів діяльності УВП, тому, лише проникнувши в сутність виконання покарання, можливо пояснити всі сторони, усі види діяльності УВП, виявити взаємозв'язок між ними, визначити всі сторони і значення кожної з них [242, с. 90].

Характеризуючи виконання конкретного покарання, варто фіксувати процес виконання-відбування покарання в його відмінності, змістовності, а отже, й оформленості, враховуючи, що виконання того чи іншого покарання – це реально існуюча система діяльності органів і установ у її конкретному виді. Крім того, якщо виконання покарання – це сутність діяльності УВП, то зміст діяльності з виконання певного покарання являє собою розгортання цього вихідного субстанціонального визначення, конкретизацію, тобто це та ж діяльність з виконання покарань, але узята в її своєрідності, оригінальності, дійсності, що відображає специфіку, те, що властиве виконанню винятково даного виду покарання. Загальне поняття діяльності з виконання покарань фіксує процес виконання покарань у його невідмінності, єдності. Реально процес виконання-відбування покарання існує як складне, різноманітне явище [242, с. 90].

За результатами спеціальних досліджень, діяльністю УВП є виконання конкретного покарання, де форма виконання певного покарання виступає моментом змісту виконання покарання. При цьому розкриття змісту діяльності з виконання покарання того чи іншого виду, хоча і ґрунтується на загальному понятті діяльності з виконання покарань, проте повинно відображати різні конкретні модифікації цієї діяльності. На рівні виконання конкретного покарання діяльність з виконання покарань з'являється вже не як субстанція діяльності УВП, а винятково як зміст діяльності відповідного органа чи установи виконання покарання [242, с. 91].

Як зазначив М. Яцишин, термін «відбування покарання» звернений саме до засуджених, які повинні на підставі вироку суду, відповідно до приписів, установлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки й утримуватися від діянь, заборонених нормами права, включаючи злочинні. Виконання покарання стосується, передусім, відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити

здійснення наданих засудженим прав, виконання покладених на них обов'язків протягом усього строку покарання, встановленого вироком суду [285, с. 129].

Норми КВП як нормативно-правової основи кримінально-виконавчої системи покликані врегулювати порядок і умови виконання та відбування покарань за допомогою взаємодії суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, що потребує розроблення дієвого правового механізму забезпечення даного процесу. Ефективність такого правового механізму має істотно впливати на механізм оптимального виконання покарань, що є квінтесенцією побудови в Україні кримінально-виконавчої системи нового, європейського типу й трансформації її у подальшому в пенітенціарну.

При такому підході, як видається, більш правильним буде твердження, згідно з яким виконання покарання – це діяльність уповноважених державою органів і установ з реалізації приписів норм кримінально-виконавчого законодавства, що спрямована на досягнення мети і завдань покарання у встановлений судом термін.

Слушною є думка А. Степанюка, що термін «виконання покарання» стосується передусім відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити здійснення наданих засудженим прав, виконання покладених на них обов'язків протягом усього терміну покарання, встановленого вироком суду. Термін «відбування покарання» звернений до засуджених, які повинні на підставі вироку суду, відповідно до приписів, установлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки й утримуватися від діянь, заборонених нормами права, включаючи злочинні [242, с. 91].

Як показали результати проведеного нами дослідження, оптимального механізму виконання покарань в Україні можна досягнути тоді, коли правовий статус – права, обов'язки, законні інтереси засуджених у повному обсязі будуть закріплені в КВК України. Відомчі нормативно-правові акти мають регулювати лише технічні питання: матеріальне забезпечення, обмін інформацією між

підрозділами тощо, а не права та свободи людей. Зокрема, донині в КВК не зазначено про законні інтереси засуджених. На законодавчому рівні відсутнє й поняття, що стосується даної проблематики.

Отже, за результатами дослідження питання щодо теоретичного визначення поняття та змісту процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні ми дійшли певних висновків.

1. Поняття виконання покарання є як формою, так і результатом діяльності УВП. Таке розуміння виконання покарання свідчить про системність кримінально-виконавчої діяльності. Виконання покарання в діяльності УВП є метою, процесом і результатом, що характеризує його як об'єкт і систему, що відрізняється автономністю, цілісністю, незалежністю, внутрішньою єдністю і завершеністю, де під змістом діяльності з виконання покарань мається на увазі склад усіх її структурних елементів, єдність властивостей внутрішнього процесу виконання покарання, зв'язків, суперечностей виконання-відбування покарання, тенденцій розвитку. Зміст виконання конкретного покарання перебуває в нерозривній єдності, органічно пов'язаний з формою як способом зовнішнього вираження змісту [242, с. 93].

2. Слід погодитись з висновком учених про те, що для КВП основним терміном, центральним, фундаментальним поняттям, що відображає реальну дійсність, практику діяльності органів та УВП, є категорія «виконання покарання» як вихідний базис для теорії КВП, набуваючи в ній нового масштабного змісту та одночасно є основною, фундаментальною категорією, надаючи нової якості започаткованій системі знань. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у КВП є основоположним поняттям, оскільки категорія виконання покарання як першооснова КВП через свою змістовність, лаконічність є виразом сутності кримінально-виконавчої діяльності адміністрації органів та УВП у найбільш чіткій і необхідній формі. Вона виступає центральним поняттям, що як стрижень пронизує і субординує всю систему знань про діяльність органів та УВП.

3. Пильна увага до категорії виконання покарання як діяльності органів та УВП тісно пов'язана з вирішенням завдання формування теоретичної конструкції КВП, з'ясування сутності діяльності органів та УВП і характеристики змісту виконання окремих видів покарань.

4. Під процесом забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні слід розуміти законодавчо встановлену діяльність органів та УВП, що здійснюється у взаємодії з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю й іншими учасниками кримінально-виконавчих правовідносин та спрямована на реалізацію в повному обсязі завдань кримінально-виконавчого законодавства і досягнення його мети на чітко визначених засадах та з урахуванням новітніх технологій, наукових підходів і сучасної позитивної зарубіжної практичної діяльності.

1.3. Генезис становлення та розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні

Результати спеціальних наукових досліджень та практики реформ державної політики у сфері виконання покарань України, яка, зокрема, стосується і змісту забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, свідчать про те, що останні неможливі без урахування історичного досвіду, оскільки сучасні проблеми зумовлені всім попереднім розвитком. У цьому контексті вивчення проблем генезису та джерел кримінально-виконавчої системи України завжди є актуальним як з погляду загальної теорії й історії держави та права, так і галузевого права, насамперед кримінально-виконавчого, з огляду на неперервність процесу забезпечення виконання конкретно взятих покарань та необхідність займатися питаннями систематизації правових актів, які причетні до регулювання кримінально-виконавчих правовідносин [39].

Саме тому вирішення організаційно-правових питань, пов'язаних із процесом виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк – одне із найважливіших та відповідальних завдань Міністерства юстиції України. У зв'язку з цим, питання вивчення еволюції виконання покарань у виді позбавлення волі набуває особливого змісту, адже з відміною смертної кари цей вид покарання поряд з довічним позбавленням волі стали чи не єдиними головними запобіжними засобами з питань боротьби з рецидивною злочинністю. Як слушно зауважив В. Попов, від того, наскільки законним, справедливим та обґрунтованим буде виконано призначене судом покарання особі, яка вчинила злочин, значною мірою залежить досягнення мети покарання. На його переконання (і з цим можна погодитись повною мірою), це питання не суто юридичне, а комплексне, оскільки передбачає настання політичних, соціальних та економічних змін, які знайшли закріплення у своєму законодавчому втіленні [144].

За результатами аналізу виконання рекомендацій Європейського комітету із запобігання катуванням щодо пенітенціарної системи, наданих Україні, наша держава перебуває на вершині рейтингу країн, у яких найбільше засуджених до довічного позбавлення волі. Україна посідає перше місце серед 50 європейських країн за кількістю довічників без перспективи звільнення [4, с. 47; 287].

Отже, поглиблене вивчення історії кримінально-виконавчої системи України, зокрема питань, що стосуються процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, дає змогу на науковій основі виявити основні недоліки та причини, що гальмували його, передусім складність формування системи виконання покарань упродовж усієї її історії, а також визначити ключові періоди цього процесу.

Перші окремі відомості про застосування покарань містить Руська Правда. Переважним видом покарання згідно з Руською Правдою було грошове стягнення з майна злочинця, яке складалося з двох частин: одна частина вилучалася на користь князя, а друга – як компенсація за заподіяний злочином

збиток – надходила потерпілій стороні. Смертна кара, тілесні й калічницькі покарання, ув'язнення не були притаманні найдавнішим системам руського права, проте був так званий «потік і розграбування». Цей вид покарання призначався за три види злочинів: убивство в розбої, конокрадство, підпал будинку й гумна. Саме в цей період здійснюються перші спроби поділу тюрем на державні та муніципальні, а також на нижні та верхні, з урахуванням соціальної небезпеки осіб, які в них утримуються. Викристалізуються, хоча й у примітивному вигляді, права, обов'язки й відповідальність посадових осіб та охорони, контрольні функції суспільства стосовно нагляду за дотриманням закону тощо. Тобто з'являються всі ознаки системного виконання вироку суду і взагалі зародження тюремної системи в сучасному розумінні цього терміна [63; 144].

Як довели у своїх працях О. Джужа та В. Павлов, у розвитку системи виконання покарань України варто виділити три головні періоди: каральний (допенітенціарний), філантропічний, політичний. Перший період – каральний – охоплює майже весь час від моменту фіксації у нормативних джерелах і пам'ятках звичаєвого права функції виконання кримінальних покарань, коли під впливом прогресивних вчень сутність і система карних заходів почала поступово змінюватись. Визначальною рисою цього періоду була повна відсутність зацікавленості держави й суспільства у виправленні злочинців. Цей період характеризувався превалюванням жорстоких видів покарань і залякуванням засуджених [106; 144].

Водночас О. Гуржій стверджує, що в період Гетьманщини мали значення петровські укази 1721 р. У подальшому виникла необхідність удосконалення та кодифікації правових норм, які діяли на території України і перейшли в спадщину населенню з часів Речі Посполитої. Поступово відбувається піднесення ролі покарань, спрямованих на позбавлення волі [41, с. 34; 144].

Для епохи діяльності Петра I характерна тенденція до посилення каральної політики. Подальший розвиток отримала система покарань. Указом 1703 р. він закріпив новий вид покарання – заслання на каторгу, який увів у

1699 р. На той час заслання здійснювалося до Сибіру, а також в «украинные города, где государь укажет». Заслання на каторгу полягало в суворих жорстких умовах тримання та виснажливій праці. Уперше у вітчизняній історії виконання покарань у широких масштабах використовують працю арештантів на будівництві фортець, фортів, інших оборонних споруд. Термін відбування каторги визначався: «ссылка на каторгу до Указу» и «ссылка на вечные лета» [135; 144].

Під керівництвом К. Грота проводилась тюремна реформа 1877 р. Її результатом став Закон Державної Думи від 27 лютого 1879 р. «Об учреждении в составе Министерства внутренних дел Главного тюремного управления». Відповідно до цього Закону, Головне тюремне управління було визнано вищим керівним, контролюючим та розпорядчим органом у сфері виконання покарань. У його відомстві створюється тюремна інспекція, обов'язком якої було проведення ревізій місцевих тюремних установ і, головне, розроблення законодавчих пропозицій [144].

Згідно з Указом Сенату від 13 грудня 1895 р., наступним кроком стала передача усієї тюремної системи у ведення Міністерства юстиції. Однак, незважаючи на позитивні зрушення, тюремна система не позбавилась функцій «жандармерії». Головною ланкою, як і до проведення реформи, була служба охорони, яка забезпечувала виконання покарань у виді позбавлення волі. Ця служба складалася із старших та молодших наглядачів, внутрішнього нагляду та конвойної стражі. Інші функції, зокрема і виправлення засуджених, покладалися на громадські організації, релігійні конфесії та невелику частину персоналу. Така реформа певним чином позначилася на діяльності персоналу та його соціальному становищі [144].

В. Павлов довів, що в цей період відбувається прагнення різних благодійних товариств та окремих осіб захистити права засуджених, полегшити й покращити їх матеріальне становище, привернути увагу урядів до проблем тюремної системи. І хоча діяльність просвітників та філантропів другої половини XVIII ст. та їх ідеї практично не були реалізовані, не слід забувати,

що йшлося про перехід від найжорстокішої з епох, коли людей четвертували, спалювали, здирали з них шкіру живцем, рвали тіло кліщами, коли офіційно, згідно із законодавством багатьох країн, застосовували тортури до суду, коли кожен, хто виступав проти цього, міг дуже швидко опинитися на місці самого злочинця. Крім того, значна частина можновладних осіб не тільки не сприймала нового, а й відкрито виступала проти нього [144, с. 19–20].

М. Гернет у цьому контексті зазначав, що фактичними господарями місць ув'язнення були в тюремному замку доглядач з числа поліцейських чинів і наглядачі із солдат-інвалідів. Такий склад керівників в'язниць сам по собі зумовлював той фактичний безлад і свавілля, які були нерозлучні з кожним місцем позбавлення волі в царській Росії. При цьому охорона в'язниць покладалася на військові команди або так звану внутрішню варту [33, с. 153–156; 144].

Як показали результати дослідження, висвітленню окремих питань виконання та відбування покарань присвячено праці І. Бентама, Ч. Беккарія, Г. Гегеля, Ф. Ліста, А. Франка. Крім цього, в Україні другий період майже збігся з першою хвилею пенітенціарних реформ у Західній Європі. Проте окремих робіт, які б присвячувались виключно діяльності працівників системи виконання покарань та її забезпечення, на жаль, не було, хоча фахівці при висвітленні функціонування тюремної (пенітенціарної) системи побічно торкалися цієї проблематики. Як показує практика, систему одиночного (індивідуального) ув'язнення можна вважати попередницею сучасних світових кримінально-виконавчих систем, включаючи й українську.

Як з цього приводу зауважив В. Павлов, перша за часом пенітенціарна система (Пенсільванська або Філадельфійська) була створена в США. У 1776 р. у Філадельфії (штат Пенсільванія) було засновано тюремне товариство, яке в 1833 р. отримало назву «Philadelphia Prison Society». Крім філадельфійської (пенсільванської) системи, відомі й інші, зокрема, келійна та обурнська (система мовчання). Основні обов'язки персоналу зводились до такого: філадельфійська (пенсільванська) система (члени належали до секти квакерів),

виходячи з ідеї про досконалість людини, у так званому природному стані, ставила за мету усунути від ув'язненого все те, що могло б відвернути його від шляху перевиховання, заважало б його самоспогляданню і порушувало спокій [144].

Келійна система ставила за мету повну ізоляцію засудженого від навколишнього світу. яка не передбачала обов'язкових арештантських робіт. На тюремну адміністрацію не покладалося жодних обов'язків морального виховання засуджених, оскільки арештант поміщався в келію, де тримався весь час ув'язнення. Сама келійна система як засіб повної ізоляції осіб, особливо небезпечних для суспільства, застосовувалася з великим розмахом із середніх віків до кінця XVIII ст.

На той час лише Оберська система відповідала цілі «приборкання злочинної волі», зокрема, шляхом особливого режиму відбування покарання, головні риси якого – обов'язкове мовчання засуджених і роз'єднання їх на ніч. Виправлення засуджених намагались досягти шляхом залучення до праці та дисципліни, а тому передбачалося, щоб тюрма була робочим будинком. Удень арештанти працювали в загальних майстернях, а щоб попередити шкідливий вплив одних засуджених на інших, їм під загрозою тілесного покарання суворо заборонялися усі розмови. На ніч арештанти розташовувалися в окремих одиночних келіях. Роботи стали загальнообов'язковими, їх припиняли лише під час прогулянки та відпочинку. Була встановлена певна кількість часів на тиждень, присвячених шкільній освіті. На персонал покладалися головні обов'язки, що полягали в такому: зранку арештантів випускати з камер і проваджувати до загальних майстерень. У процесі праці засуджені здійснювали за ними суворий нагляд у суцільному мовчанні, яке продовжувалося і під час вечері за столом. Увечері арештантів знов усамітнювали в камерах, де вони слухали молитву, яку читав священик у коридорі, та лягали спати [144].

У зв'язку з цим П. Кропоткін зазначав, що за час існування тюрма створила власний світ своїх поза суспільних «злочинних» законів, зіткнувшись з якими кожен бачить, що чим значущий злочинець (за визнанням засуджених),

тим більше він цінується і займає більшу щабель тюремних рангів. За таких умов потяг до виправлення душі викликав однакове глузування, як з боку засуджених, так і з боку персоналу, тюрма ніколи не буде реалізовувати мети покарання – покаяння та виправлення злочинців, а так назавжди і залишиться «університетом злочинності, утримуваним за рахунок держави» [115, с.11; 144], з чим не можна не погодитись по суті.

Як встановлено на доктринальному рівні, наступний період розвитку системи виконання покарань складався з трьох умовних етапів: 1) репресивний, коли засуджені були позбавлені будь-яких прав людини під впливом виправно-трудової політики, а засади державно-правового регулювання системи виконання покарань тричі піддавалися суттєвому перегляду; 2) коли тюрми та каторги перебували у сфері державно-правового регулювання Російської імперії; 3) кримінально-виконавчий, коли після виходу зі складу СРСР Україна почала формувати засади власної державної політики у сфері виконання покарань і розбудовувати власну нормативно-правову базу [112].

Як слушно зауважив О. Джужа, другий етап тісно пов'язаний з роботою міжнародних інституцій та активною участю пов'язаних з оцінкою цієї діяльності державних структур – міжнародних пенітенціарних конгресів та Міжнародної пенітенціарної комісії, діяльність яких була спрямована на впровадження передових методів роботи із засудженими та розроблення загальних засад розбудови кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи і законодавства, враховуючи, що майже до 1905 р. до складу Російської імперії входила й більша частина України, умови тримання засуджених у Російській імперії були гуманнішими, ніж у низці так званих цивілізованих країн, оскільки кращий досвід усе ж таки аналізувався і впроваджувався, особливо після утворення Головного тюремного управління, незважаючи на негативні характеристики стану системи і законодавства цієї доби [106].

Характерною рисою того етапу стало те, що в березні – червні 1917 р. здійснено певні кроки щодо лібералізації режиму утримання засуджених у місцях позбавлення волі (заслання на поселення, підтримання інституту

представництва арештантів, відміна тілесних покарань, кайданів тощо), лише на підставі опублікованих у пресі суто декларативних пунктів програми Тимчасового уряду щодо амністії застосовано широку амністію політичних в'язнів. Водночас від царської тюремної системи залишились основи тюремного режиму, УВП, їх обладнання і невелика кількість персоналу, адже більшість пішли на фронт.

К. Остапко [142] та М. Детков [49] небезпідставно виділяють, у зв'язку з цим, період 1917 р., коли Тимчасовий уряд видав низку важливих актів, які пом'якшували покарання. Окремі прояви гуманізму можна знайти в Постанові Тимчасового уряду Російської імперії від 17 березня 1917 р. «Про полегшення долі осіб, які вчинили кримінальні злочини», яка була чинною і на території України. У цій Постанові містилися заклики до суворого і неухильного дотримання порядку та спокою і до рішучого припинення будь-яких посягань на особисту та майнову недоторканність громадян, значного полегшення долі осіб, які вчинили злочини. Зокрема, смертна кара була замінена засланням на каторгу на 15 років, передбачалися й інші полегшення покарання, такі як скорочення строку покарання, умовне дострокове звільнення тощо [142], тобто радянська держава розробила програму ліквідації старої дореволюційної системи виконання покарання. При її руйнуванні, як видається, із самого початку були допущені серйозні помилки. Так, у 1917–1918 рр. було зруйновано та демонтовано велику кількість УВП. При цьому визначалася та на практиці перевірялась результативність системи управління ними, формувалися завдання, загальні принципи їх організації й діяльності. Саме у 1917–1924 рр. відбувалося встановлення місця та ролі органів й УВП у системі державних інституцій, але цей процес ґрунтувався на досвіді та правовому полі Радянської Росії. Уже в цей час органи й УВП, включаючи України, стояли на сторожі партійно-державних інтересів [142].

Як показали результати дослідження, більш активний розвиток системи УВП почався з реалізації провідних ідей, що сформувалися в дореволюційний період у колах відомих учених, які вносили прогресивні демократичні засади в

організацію виконання покарання. Так, радянська влада позитивно сприйняла нововведення тюремознавців щодо диференціації та індивідуалізації на її основі виконання покарання у виді позбавлення волі, класифікації злочинців, про можливість виправлення засуджених за допомогою застосування до них засобів впливу, і насамперед суспільно корисної праці, що було дуже важливим з огляду на формування процесу забезпечення виконання покарань. Нове керівництво проголосило загальний політичний курс на заміну в'язниць ВТУ, а головним засобом виправлення засуджених була обрана праця [142].

На НКЮ РРФСР, який одночасно займався будівництвом нової судової системи, було покладено керівництво місцями позбавлення волі, зокрема, після жовтня 1917 р. докорінні зміни в соціально економічній сфері, державно-політичному устрої викликали необхідність реформи системи виконання покарань РРФСР. Хоча на первинному етапі його діяльність здійснювалася в умовах саботажу, при відсутності достатньої кількості кваліфікованих кадрів. Загальна тюремна інструкція вважалася такою, що не може «подлежать безусловному применению», водночас до підготовки нових правових документів рекомендувалося керуватися нею надалі [142].

У грудні 1918 р. було засновано тюремну колегію при НКЮ РРФСР. До її завдань належали питання трудового виховання й освітньої роботи серед ув'язнених, загальне спостереження за тюремним побутом. При цьому тюремній колегії було доручено вироблення основних напрямів реформи тюремних установ. Зокрема, 28 листопада 1921 р. підписано Декрет «Про використання праці засуджених у місцях позбавлення волі», який надавав виняткового значення трудовому вихованню засуджених [142].

С. Познишев зазначав, що на той час ні пенітенціарна наука, ні наука виправно-трудового права не визнавалися як юридичні науки, оскільки пенітенціарна наука належала до циклу дисциплін, до якого входили кримінальне право, психологія, психіатрія, гігієна та ін. Крім питань суто юридичних і пенітенціарних, до неї належали господарські, виробничі, просвітительські, медикосанітарні питання тощо, причому всі вони здобувають

свої особливості й труднощі, оскільки повинні розглядатися під особливим специфічним кутом зору [150, с. 6], що негативно вплинуло на процес забезпечення виконання покарань, особливо у виді позбавлення волі.

Нормативно-правовим актом, що регулював питання виправно-трудової системи України, оскільки УРСР не здійснювало свого нормативного забезпечення, стали введені циркуляром НКЮ РРФСР в липні 1920 р. Правила внутрішнього розпорядку в місцях позбавлення волі. Видання цього нормативного акта викликано необхідністю створення однакового режиму в місцях позбавлення волі, встановлення нових канонів утримання засуджених. Було встановлено чіткий розподіл засуджених на категорії і розряди, визначено різні умови утримання їх, які змінювалися залежно від ступеня виправлення [120, с. 26–30; 142].

5 квітня 1922 р. колегією НКЮ РРФСР затверджено Положення про перехідні виправні будинки, до яких направлялися особи, засуджені до позбавлення волі на строк понад три роки, а також засуджені на строк до трьох років, які пробули в розряді тих, хто виправляється, не менше однієї чверті загального терміну, відрізняючись бездоганною поведінкою, працьовитістю і успіхами в шкільних заняттях [128, с. 102; 142].

І. Фойницький зазначав, що можливості зміни тюремного світу – це можливості докорінної зміни засад побудови кримінально-виконавчої системи, найголовніша з яких таке утримання, за умов якого арештант якомога менше спілкувався з іншими в'язнями та більше спілкувався із зовнішнім світом – рідними, знайомими, членами різних релігійних та благодійних товариств, які можуть відвідувати арештанта. Інформованість населення про умови відбування покарань черпалася здебільшого з розповідей тих, хто повертався з місць позбавлення волі. Такі вразливі розповіді показували, що існує низка проблем, які вимагають негайного законодавчого врегулювання, оскільки сучасний інститут покарання, як і взагалі пенітенціарна система, не відповідають своєму призначенню в повному обсязі [262].

Як стверджував Д. Лихачов, постає низка питань, пов'язаних із розумінням відповідальності людини, пошуком відповідей, який дав би змогу виявити й усунути прогалини в процесі виконання та відбування покарань, передусім у виді позбавлення волі. Кращі науковці, прогресивні політичні діячі, письменники віддавали голос на підтримку нагальної необхідності реформування, зміни існуючої тюремної системи з тим, щоб вона виправляла людину покаранням, а не знівечувала її, заганяючи в тваринний стан. Але попри все, тюрма залишилася такою самою, як була здавна, як «той камінь при дорозі», що завжди заважав вільному руху, а всі спроби зсунути його потопали за галасом порожніх розмов та суперечок тих, хто ладив, в який бік його краще посунути [144; 119].

У кримінальному законодавстві за радянських часів визначення поняття покарання вперше надано в «Керівних засадах з кримінального права РРФСР», прийнятих у грудні 1919 р. Зокрема, у ст. 10 зазначалось: «...це ті заходи примусового впливу, за допомогою яких влада забезпечує даний порядок суспільних відносин, спрямовані на злочинців. У цій пам'ятці права звертає на себе увагу й інше, цікаве, але спірне положення, пов'язане з цілями покарання, а саме, що «Керівні начала» не ставили перед покаранням завдання виправлення злочинця, оскільки вважали, що практично воно не може бути вирішене. Керівні засади, як видається, правильно підкреслювали, що покарання не є відплатою за провину, що воно має бути доцільним. Відтак, перед персоналом головним завданням стало забезпечення належної охорони та нагляду за засудженими в період доправлення до установи та відбування покарання [225; 144].

У КК УСРР 1922 та 1927 рр. поняття покарання не було чітко визначено, хоча певні спроби з цього приводу було здійснено. Проте поряд з репресією вказувалось на загальносоціальні заходи запобігання вчиненню злочинів і виправлення та перевиховання злочинців. Саме кару як сутність покарання було визначено в ч. 1 ст. 20 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1958 р. та у відповідних статтях КК союзних республік

(1958–1961 рр.). Їх критеріями для проведення відповідної роботи з боку персоналу стали вважати точне виконання умов утримання, сумлінне дотримання законів засудженими, підпорядкування владі та сумлінну суспільно корисну працю [104; 144].

Як слушно зауважила К. Остапко, з появою значної кількості підзаконних актів у царині діяльності органів та УВП, з формуванням політики у цій сфері як виправно-трудової, а не пенітенціарної, виникла необхідність щодо їх систематизації. Таку потребу підтвердили науковці і практичні працівники на Всеросійському з'їзді працівників виправно-трудових установ, що відбувся у Москві з 18 до 24 жовтня 1923 р. [65, с. 11]. Результатом цієї події стало прийняття в 1924 р. ВТК РРФСР, а 27 жовтня 1925 р. ВТК УРСР. І ВТК РРФСР, і ВТК УРСР все таки змінили систему УВП. Так, відповідно до ст. 25. ВТК УРСР, систему УВП становили будинки попереднього ув'язнення, будинки примусових робіт, перехідні трудові будинки, трудові колонії (сільсько-господарські, ремісничі й фабрично-заводські), установи для хворих в'язнів (лікарні, колонії для туберкульозних), трудові будинки (реформаторії) для неповнолітніх правопорушників [142].

За результатами нашого дослідження, ВТК УРСР 1925 р. відіграв важливу роль у становленні українського виправно-трудового законодавства, хоча фактично його дія припинилась у середині 30-х рр. минулого сторіччя. Зокрема, це підтверджує прийнята 6 листопада 1929 р. Постанова РНК СРСР «Про зміни статей 13, 18, 22 і 38 Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік», в якій зазначалося, що позбавлення волі відбувається в загальних місцях ув'язнення й у виправно-трудовах таборах, що почали використовуватися більшою мірою не для виправлення засуджених в умовах суспільно корисної праці, а для становлення і розбудови радянської економіки й народного господарства за рахунок їх дешевої праці. З цього моменту регулювання порядку відбування покарання у виправно-трудовах таборах стало прерогативою центральних державних органів, а у виправно-трудовах колоніях – республіканських органів [66, с. 13; 142].

З 1930 р. відання місцями позбавлення волі, організацію заслання, а також вивчення злочинності та розроблення методів боротьби з нею було покладено на НКЮ УСРР. Аналіз розвитку організаційно-правових засад системи виконання покарань в Україні доводить, що на початку 30-х рр. відбувся перехід від принципів виправлення засуджених в умовах суспільно корисної праці до більш широкого використання жорсткіших форм покарання, в якості яких використовувалось тюремне ув'язнення, утримання у виправно-трудових таборах, колоніях. Однак 10 липня 1934 р., згідно з Постановою ЦВК та РНК СРСР «Про утворення загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ», було створено загальносоюзний НКВС СРСР, якому згодом підпорядковувалися всі місця позбавлення волі, підвідомчі НКЮ союзних республік [244, с. 23; 142].

У 1938 р., з огляду на розвиток тюремної системи та надмірне застосування тюремного ув'язнення, виникла потреба у відокремленні керівництва діяльністю тюрем від інших УВП, тому 11 грудня 1938 р. тюрми було передано до створеного Головного тюремного управління НКВС СРСР. Але до цього при існуванні Головного управління таборами (так званий «ГУЛАГ») після законодавчого закріплення в 1935 р. тюремного ув'язнення як форми позбавлення волі в Україні діяла мережа тюрем з особливим режимом утримання, яка в серпні 1937 р. об'єднувала 11 об'єктів. Вони розташовувалися в обласних та великих промислових центрах республіки. Адміністрація таких тюрем сама визначала порядок застосування заходів заохочення і стягнення, порядок придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності, надання побачень тощо. Крім того, начальникам було надано право самостійно видавати нормативні акти, здатні впливати на забезпечення виробничо-господарської діяльності та підтримання необхідного правопорядку серед засуджених [266, с. 219; 142].

Умови відбування покарання у виправно-трудових таборах, виправно-трудових колоніях у 30–40 рр. фактично регулювалися не ВТК 1925 р., а відомчими нормативними актами НКВС СРСР, що, до речі, не викорінено й у

сьогоденній практиці Міністерства юстиції України. Із прийняттям Тимчасової інструкції про режим утримання засуджених у виправно-трудовах таборах 1939 р. та аналогічної інструкції стосовно виправно-трудовах колоній, прийнятої через рік, які мали таємний характер, правове регулювання функціонування місць ув'язнення НКВС СРСР остаточно набуло вузько відомчого характеру. Крім цього, були також видані такі нормативні акти, як Тимчасова інструкція про режим утримання засуджених у штрафних ізоляторах виправно-трудовах таборів та виправно-трудовах колоній 1939 р., Положення про тюрми НКВС СРСР 1940 р. та ін. [257, с. 435; 142].

Отже, за умовами переповнення місць позбавлення волі, а також з урахуванням тяжкого передвоєнного, воєнного та післявоєнного стану, держава неспроможна була витратити на розвиток виправно-трудовах системи достатньо коштів, тобто процес забезпечення виконання покарань не мав достатніх правових, фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів.

Власне, вона й не прагнула цього. Виправно-трудовах система належала до компетенції НКВС, вона мала працювати насамперед на економіку країни, а всі зусилля державних органів, що виконували покарання, зводились до максимально можливого використання ув'язнених – дешевої робочої сили. Жорстоке поводження із засудженими та ув'язненими, убивства, розстріли – були нормою. Засуджених використовували як рабів, для будівництва каналів, доріг, заготівлі лісу тощо. Часто на цьому підґрунті виникали повстання засуджених, які жорстоко придушувалися, оскільки в період з 30-х до 60-х рр. система виконання покарання у виді позбавлення волі розвивалася поза законодавчими межами [142].

Дещо змінилася ситуація в подальші роки. Так, у 1961 р. в КК УРСР і Основах виправно-трудовах законодавства Союзу РСР і Союзних республік 1968 р., на підставі яких були прийняті нові ВТК всіх союзних республік. Зокрема, ВТК УРСР 1970 р. встановлював, що покарання у виді позбавлення волі виконують виправно-трудовах колонії, тюрми й виховно-трудовах колонії.

Тобто Кодекс затвердив переважно колонійну систему виконання покарання у виді позбавлення волі [30, с. 17; 142].

Саме цей документ регулював порядок і умови виконання та відбування таких видів кримінальних покарань, як позбавлення волі та виправних робіт. При цьому ВТК закріплював обов'язок засуджених працювати, але не закріплював принципи, основні права та обов'язки засуджених до позбавлення волі. У такому ж контексті було сформульовано Положення, затверджене Указом Президії Верховної Ради УРСР від 22 червня 1984 р., у якому визначались порядок і умови виконання кримінальних покарань, що не пов'язані із заходами виправно-трудового впливу. Як видається, виправно-трудове законодавство України суперечило міжнародним нормам і стандартам та не відповідало принципу гуманізму [142].

Як показали результати дослідження, наприкінці 80-х рр. суттєві соціально-політичні, правові та економічні зміни в суспільстві загострили питання про чергову реформу законодавства в галузі виконання кримінальних покарань, аж до 2003 р. з прийняттям КВК України. Зокрема, як свідчить практика, КВК став правовим фундаментом для прийняття низки інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на подальше вдосконалення практики забезпечення виконання кримінальних покарань. Аналіз цього документа свідчить, що в ньому реалізовано загальноновизнані концептуальні положення про демократизацію, гуманізацію, диференціацію й індивідуалізацію виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі. Таким чином, на вітчизняних теренах завершився етап переходу від права виправно-трудового до кримінально-виконавчого [69, с. 302; 142].

На початку 20-х рр. ХХ ст. учені починають висловлювати міркування, які були предтечею появи категорії так званого «юридичного виправлення», тобто вважалося моральне виправлення злочинця саме по собі є утопічним і не може визнаватися метою покарання, закладались основи поділу виправлення на моральне і юридичне. Зазначалось, що, оскільки злочинець є продуктом

соціального середовища, то його дії і мотиви не залежать від його чи іншої волі, а отже, можливі успіхи у виправленні злочинця виглядають нікчемними. За таких умов необхідно зосереджувати роботу на самозахисті й охороні умов співжиття [74, с. 28–31; 144].

Зокрема, вчені Й. Ной [137], Б. Утєвський [258], М. Шаргородський [271] та інші розглядали карально-виправний вплив на засудженого в контексті завдання спеціальної превенції. Вони акцентували на більшій перспективності визначення завдань пристосування засудженого до умов трудового співжиття, під яким розумілася відсутність виявів злочинної девіантності в майбутньому незалежно від внутрішніх мотивів особи. Виправлення злочинця ототожнювалося з його ресоціалізацією, тобто перебудовою чи переорієнтацією духовних сил індивіда. Саме в цей період реалізуються ідеї щодо всебічного перевиховання злочинців. Україй тяжкі умови утримання, непосильна праця в таборах, неможливість спілкування з близькими родичами – усе це мало пристосовувати засудженого до «нового» життя [144].

У кримінально-виконавчому законодавстві України виправлення засуджених пропонувалося розуміти як процес впливу на особу, яка відбуває покарання. Метою такого впливу вбачалося виховання із засудженого корисного члена суспільства і подальше недопущення вчинення ним нового злочину, а також втримання інших осіб від вчинення злочинів, а основним завданням мало стати виправлення і перевиховання особи в дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поваги до правил соціалістичного співжиття. Таке розуміння перебувало в певному дисонансі з чинними тоді нормами КК, оскільки останній, хоча й не визначав зміст виправлення засудженого, однак тлумачив його не як процес, а як результат, що має ґрунтуватися на поведінці засуджених. Водночас для адміністрації колоній виправлення передбачало певну переорієнтацію засуджених. Очевидно, що цей дисонанс був зумовлений різним розумінням ролі виправно-трудової політики при розробленні проблемних питань змісту та цілей покарання наукою КВП [144].

Як у цьому контексті слушно зазначали В. Бадира й Т. Денисова, через те, що сам процес виправного впливу щодо особи відбувався, може йтися про специфічне кримінально-виконавче поняття «виправлення засудженого», яке відображено у виконанні засудженим вимог режиму утримання, дотриманні правил внутрішнього розпорядку, сумлінному ставленні до праці, участі в роботі самодіяльних організацій тощо. Хоча при цьому мету такого впливу могло бути й не досягнуто. Ці критерії викладалися персоналом ВТК при наданні характеристики щодо умовно-дострокового звільнення засуджених, заміні покарання більш м'яким, переведення на поліпшені умови утримання [6]. При цьому у КК УРСР 1960 р. законодавець визначив, що засобами виправлення засудженого за ВТК УРСР були режим виконання і відбування покарання, суспільно корисна праця, виховна робота, загальноосвітня та професійна освіта. Формулюючи мету покарання, визначається, що покарання не тільки є карою за вчинений злочин, а й має на меті виправлення, перевиховання засуджених та забезпечення загальної і спеціальної превенції. Підсумком застосування адміністрацією виправно-трудових установ карально-виховного впливу на засуджених вважалися такі критерії: довів своє виправлення; твердо встав на шлях виправлення; встав на шлях виправлення; стає на шлях виправлення; не встав на шлях виправлення; злісний порушник режиму відбування покарання [144; 279].

У період 70-х – 90-х років ХХ ст. науковці та практики значну увагу приділяли виправно-трудовій системі. Зокрема, оригінальні погляди висловлювали О. Бажанов [7], В. Бадира [6], І. Богатирьов [14], Т. Денисова [47], О. Джужа [223], О. Колб [88], О. Міхлін [128], Г. Радов [268], А. Степанюк [245], М. Стручков [250], В. Трубников [246], І. Шмаров [256] та ін. При цьому більшість з названих учених намагалися змінити загальну парадигму існування системи місць позбавлення волі, а не критикувати виправно-трудове законодавство й практику його застосування. Зміст переважної більшості публікацій не залишає сумнівів у позитивних зрушеннях у роботі із засудженими, запровадженні гуманістичних ідей, втіленні

передового досвіду, а отже, і зміни змісту процесу забезпечення виконання покарань.

Як слушно зазначила Т. Денисова, фінансування діяльності кримінально-виконавчої системи не відбувалося за залишковим принципом, оскільки державні органи виконавчої влади постійно слідкували за діяльністю тюремної системи та вважали прибутки від використання праці засуджених одним із джерел функціонування системи виконання покарань. Найбільші проекти століття – будівництво БАМу в 30–70 рр. ХХ ст., спорудження тунелю між материком і островом Сахалін, Біломорсько-Балтійський і Волго-Донський канали, і це «заслуги» тюремного відомства. Як показала практика, успіхи ракето- та літакобудування, конструювання найкращого середнього танку Т-34 конструктором Кашкіним також відбувалися в тюремних стінах. Крім того, майже 20 % національного валового продукту створювалось кримінально-виконавчою системою. Пишатися цим, напевно, не варто, але підприємства системи виробляли п'яту частину всіх благ, якими користувалося суспільство [46, с. 30–31].

Аналіз нормативної бази того часу показав, що роботу з вивчення особи засудженого, координацію її поведінки в бік правослухняної мають здійснювати всі частини і служби колоній. При цьому в гонитві за прибутком зменшувалась роль персоналу у виховній роботі, виконання норми виробітки було домінуючим критерієм при умовно-достроковому звільненні тощо. Такий підхід до організації виправного впливу, відсутність підтримки і навичок соціальної адаптації після звільнення позначився на збільшенні рецидиву повернення до ВТУ з 26 % до 39 % на кінець 1989 року [144]. Проте важливим завданням ВТУ було спрямування головних зусиль на зміцнення і розвиток виробничо-технічної бази установ, а не, на жаль, на удосконалення процесу забезпечення виконання покарань, зокрема, позбавлення волі.

Останній етап мав назву «кримінально-виконавчий». Після від'єднання зі складу СРСР Україна почала розбудовувати власну нормативно-правову базу, формувати засади власної політики у сфері виконання покарань. Цей етап

характеризується, зокрема, намаганнями демілітаризації кримінально-виконавчої системи.

Початком цього процесу стало її виокремлення зі складу частини МВС України. На вимогу Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися загальних обов'язків згідно зі статутом Ради Європи, а також погодилася виконати в зазначені терміни низку спеціальних зобов'язань, зазначених у висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190, зокрема щодо демілітаризації кримінально-виконавчої системи та передачі її до відання Міністерства юстиції [31]. На виконання своїх зобов'язань, що передбачені членством у Раді Європи, та прагнення до вдосконалення управління системою виконання покарань, створення передумов для її реформування та подальшого виведення зі складу МВС України, 22 квітня 1998 р. Президент України видав Указ № 344/98, відповідно до якого на базі Головного управління виконання покарань МВС України, яке ліквідовувалось, було створено ДДУПВП. Цим Указом Президент також доручив Кабінету Міністрів України в тримісячний строк розробити і подати пропозиції щодо реформування системи виконання покарань. Відповідно до змісту п. 3 Указу Президента, до 1 липня 1998 р. мали бути розроблені та внесені на розгляд Верховної Ради України проекти основних законів, що регламентували діяльність органів і УВП, насамперед, законів України «Про кримінально-виконавчу службу», «Про дисциплінарний статут кримінально-виконавчої служби», «Про статус ветеранів кримінально-виконавчої служби та їх соціальний захист», проєкт КВК України та ін. Кабінет Міністрів України мав розробити та затвердити Положення «Про порядок проходження служби рядовим та начальницьким складом кримінально-виконавчої служби» тощо [213], проте тільки у 2005 р. було прийнято Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [170] та відомчі нормативно-правові акти з цих питань.

Як показали результати даного дослідження, у 90-х роках ХХ ст. існування ДДУПВП як самостійного органу могло бути виправданим необхідністю поступової підготовки до нового підпорядкування Міністерству

юстиції України. Водночас надійшли заяви керівника Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до керівництва Департаменту про те, що вже самим фактом виведення кримінально-виконавчої служби зі структури МВС виконані зобов'язання України перед Радою Європи, що не відповідає реальному становищу. Свідченням цього є п. 8 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1346 2003 р., у якому зазначено, що «Асамблея закликає органи влади України завершити переведення всієї пенітенціарної системи у підпорядкування Міністерства юстиції» [144].

Перебуваючи у складі СРСР, Україна, як і будь-яка інша союзна республіка, сприйняла та реалізувала на практиці всі елементи тогочасного кримінального, кримінально-процесуального й виправно-трудового законодавства. Згодом більшість норм колишнього ВТК трансформувались у нові статті вже чинного КВК, з оглядом на нову кримінально-виконавчу політику держави. Основні положення ВТК УРСР застосовувались у незалежній Україні та діяли до 1 січня 2004 р., коли набув чинності новий КВК України. У ньому з'явилися нові норми, що регулювали питання участі громадськості у виправленні й ресоціалізації засуджених, діяльність персоналу УВП, тримання засуджених у різних структурних дільницях виправних і виховних колоній, питання класифікації засуджених до позбавлення волі [142].

23 червня 2005 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». Згідно з цим законодавчим актом, систему органів і УВП, яка безпосередньо входила до кримінально-виконавчої системи, перейменовано на ДКВС України. Її діяльність здійснюється відповідно до принципів законності, поваги й дотримання прав і свобод людини та громадянина, гуманізму, єдиноначальності, позапартійності, колегіальності при розробленні важливих рішень, взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями, відкритості для демократичного цивільного контролю [170].

Нормативну основу, що регламентує діяльність ДКВС України, становлять Конституція України, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», акти Президента України, Кабінету Міністрів, чинні міжнародні договори, згода, обов'язковість яких надана Верховною Радою України, нормативно-правові акти. Сьогодні, незважаючи на складне криміногенне становище, на значну кількість осіб, які засуджуються до позбавлення волі, держава та суспільство постійно сподіваються на те, що в процесі відбування покарання засуджені зможуть переосмислити власне життя і за певних умов відмовитися від вчинення в подальшому протиправних дій. Як свідчить практика, з часу прийняття КВК змінилися система виконання покарань та її установи. Проте, як видається, зміна назви «кримінально-виконавча система» на «пенітенціарну» не є вирішенням проблеми, оскільки нові підходи до виконання і відбування покарання потребуватимуть нових перетворень і вдосконалення набутого досвіду, як вітчизняного, так і зарубіжного [144].

18 травня 2016 р. на підставі Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» ліквідовано Державну пенітенціарну службу, функції якої передано безпосередньо Міністерству юстиції, яке стало водночас і забезпечувати формування, і реалізовувати державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [51].

Також Постановою Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції України» від 18 травня 2016 р. № 348 [192] ліквідовано 24 територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби й утворено шість міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України (Західне – м. Львів; Південне – м. Одеса; Південно-Східне – м. Дніпропетровськ (нині – Дніпро); Північно-Східне – м. Харків; Центральне – м. Київ; Центрально-Західне – м. Вінниця).

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства юстиції» від 22 вересня 2016 р. № 697-р [147], Уряд погодився з пропозицією Міністерства юстиції щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Міністерство Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 18 травня 2016 р. № 343 функцій і повноважень Державної пенітенціарної служби, діяльність якої припиняється.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» від 13 вересня 2017 р. № 654-р [212], Міністерству юстиції України приписано забезпечити подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом упровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поведження із засудженими.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань» від 13 вересня 2017 р. № 709 [216] як юридичну особу публічного права утворено міжрегіональний територіальний орган Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань – Адміністрацію Державної кримінально-виконавчої служби України.

Відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 655-р [215] та № 684-р [214], у складі Міністерства юстиції утворено якісно нові державні установи – «Центр пробації» і «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» відповідно.

28 серпня 2018 р. наказом Міністерством юстиції України № 2823/5 затверджені нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (станом на 29 вересня 2020 р.) [185], які регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань у виді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Отже, розглянувши питання становлення та розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, можна констатувати, що попри історичний генезис становлення та розвитку даного процесу, соціально-правова природа зазначеного державного примусу в сучасних умовах не повною мірою відповідає вимогам міжнародного права з питань кримінально-виконавчої діяльності, а також нормам Конституції України й суспільним потребам.

Реформа вітчизняної кримінально-виконавчої системи неможлива без урахування історичного досвіду, оскільки сучасні проблеми зумовлені всім попереднім його розвитком. Крім того, поглиблене вивчення історії виконання покарання у виді позбавлення волі дає змогу на науковій основі визначити ключові періоди цього процесу, починаючи з формування окремих елементів правових засад при становленні державності Київської Русі й закінчуючи сучасним станом розвитку кримінально-виконавчої системи України, а також виявити основні недоліки та причини, що його гальмували, передусім складність українського державотворення впродовж усієї історії формування відповідного сегмента державного управління.

За результатами наукового дослідження визначено, що із часів здобуття Україною незалежності й донині наукові інтерпретації процесу забезпечення функціонування сучасної кримінально-виконавчої системи України значно розширили свою проблематику та включають практично всі складові елементи цього виду суспільних відносин, а саме: становлення та розвиток кримінально-виконавчого законодавства; політику держави у сфері виконання покарань; формування системи виконання і відбування покарань та її удосконалення; практичну діяльність органів і УВП та громадських організацій, об'єднань і органів місцевого самоврядування, що залучаються до процесу виправлення і ресоціалізації засуджених; накопичення та систематизацію знань із теорії і практики виконання покарань; співвідношення КВП України з міжнародними актами й стандартами в кримінально-виконавчій сфері тощо.

Обґрунтовано, що відновлено справжні історичні факти та їх оцінка й переоцінка з позицій безперервного поступального суспільного розвитку, а наявний досвід кримінально-виконавчого будівництва можуть стати основою сучасного процесу вдосконалення кримінально-виконавчої політики, перспектив її трансформації в пенітенціарну, а також реформування вітчизняного законодавства та практики виконання покарань, у результаті чого кримінально-виконавча система України після її реформування повинна стати Європейським інститутом, з міжнародними стандартами утримання ув'язнених під варту та засуджених в органах і УВП.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено стан наукового дослідження забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, визначено вузькі та недостатньо розроблені теоретико-прикладні кримінально-виконавчі засади з означених питань, які на практиці виступають детермінантами, що обумовлюють низьку ефективність кримінально-виконавчої діяльності в Україні. За результатами аналізу наявних у сучасній вітчизняній і зарубіжній пенітенціарній науці праць обґрунтовано підвищення інтересу до вивчення й висвітлення практично всіх складових досліджуваного явища – кримінально-виконавчої системи держави, що має створити сприятливі умови для подальшого наукового опрацювання ще не досліджених або недостатньо досліджених чи дискусійних проблем, зокрема й з питань процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі.

2. З'ясовано сутність і соціально-правову природу поняття та змісту процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, сформульовано його авторське визначення, а саме: під цим процесом слід розуміти законодавчо внормовану діяльність органів та УВП, що здійснюється у взаємодії з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю та іншими учасниками кримінально-виконавчих правовідносин, спрямована на реалізацію в повному обсязі завдань

кримінально-виконавчого законодавства і досягнення його мети на чітко визначених засадах та з урахуванням новітніх технологій, наукових підходів та сучасної позитивної зарубіжної практичної діяльності.

3. Визначено генезис становлення процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. Здійснено періодизацію наукових пошуків з урахуванням існуючих на той час соціально-правових умов функціонування ДКВС України в системі центральних органів державної виконавчої влади (в основу покладено історико-правовий критерій класифікації кримінально-виконавчих процесів, явищ і відносин), а саме:

1) перший («радянський») період (1917–1991 рр.) обумовлений тим, що науковці були своєрідними заручниками соціально-політичної системи тоталітаризму та повної зневаги державою прав засуджених, а тому на їх дослідженні позначився вплив останньої на зміст і характер наукової діяльності;

2) другий період (1991–1998 рр.) припадає на час функціонування ДКВС у складі МВС України, що відобразилось у працях учених у виді концепцій, доктрин тощо, які висвітлювали змістовний елемент діяльності цього силового відомства та закріплювали положення про те, що основним засобом впливу на засуджених, позбавлених волі, має стати режим виконання/відбування покарання, з ухилом на жорсткі умови його реалізації на практиці;

3) третій період (1999–2010 рр.) пов'язаний із «самостійною» діяльністю ДКВС України в системі органів державної виконавчої влади й формуванням гуманістичних та інших засад забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та організаційно-правових підходів їх реалізації на практиці;

4) четвертий період (2011–2016 рр.) обумовлений наявністю своєрідного «двовладдя» у сфері виконання покарання України, коли центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в цій галузі суспільної діяльності, одночасно були Міністерство юстиції України (з 2012 р.) та ДПтС України (з 2011 до 2012 р. і формально аж до травня 2016 р., коли це відомство було ліквідовано). Усе це вкрай негативно впливало на ефективність

кримінально-виконавчої діяльності та, зокрема, на процес забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі;

5) п'ятий період (з 2016 р. – донині) характеризується створенням пенітенціарних засад процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, а також деякими елементами трансформації кримінально-виконавчого законодавства і практики та системи загалом у пенітенціарну діяльність.

Доведено, що реформа вітчизняної кримінально-виконавчої системи, зокрема, видозміна змісту процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні неможлива без урахування історичного досвіду, оскільки сучасні проблеми зумовлені всім попереднім розвитком, позаяк загалом еволюція цього процесу в історичному контексті державотворення характеризується динамізмом, стабільністю, поступовим виробленням основних ідей, керівних положень щодо визначення стратегії та напрямів розвитку інститутів і норм кримінально-виконавчої (пенітенціарної) політики, таким чином готуючи ґрунт для виділення самостійної галузі права.

Встановлено, що з часів здобуття Україною незалежності й донині наукові інтерпретації функціонування сучасної кримінально-виконавчої системи України значно розширили свою проблематику та включають практично всі складові елементи цього виду суспільних відносин, а саме: політику держави у сфері виконання покарань; становлення та розвиток кримінально-виконавчого законодавства; формування системи виконання і відбування покарань та її удосконалення; практичну діяльність органів і УВП та громадських організацій, об'єднань і органів місцевого самоврядування, що залучаються до процесу виправлення і ресоціалізації засуджених; співвідношення КВП України з міжнародними актами та стандартами в кримінально-виконавчій сфері; накопичення та систематизацію знань із теорії і практики виконання покарань тощо.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК В УКРАЇНІ

2.1. Кримінально-виконавча характеристика законодавства у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк

Належні охорона та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, потребують їх чіткої правової регламентації, що зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу кримінально-виконавчої характеристики законодавства у сфері виконання покарання, включаючи й правові засади з питань процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.

Як показують результати наукових досліджень, посилення уваги до питань виконання покарання у виді позбавлення волі, а саме до дотримання та захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, сьогодні є одним з найактуальніших завдань у галузі КВП, зокрема щодо питання вдосконалення правових засад діяльності функціонування державних органів влади, де особливу увагу має бути приділено чіткому визначенню їх правового статусу, зокрема адміністративних повноважень та юридичної відповідальності, завдань і функцій діяльності, а також закріпленню основних форм забезпечення прав засуджених, встановленню відповідних організаційно-правових засобів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Як зазначають експерти, нормотворча діяльність України останніми роками дедалі більше спрямовується на адаптацію національного законодавства до європейського, у зв'язку з чим також виникає необхідність обґрунтування й аналізу нормативних актів у даній сфері після їх прийняття та погодження з нормами європейського законодавства.

Як слушно зауважив А. Ковальов, наразі в Україні існує досить великий масив нормативно-правових актів, що регулюють виконання покарання, у тому числі й осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Частину цих документів становлять міжнародні стандарти в галузі прав людини, іншу частину – нормативні акти національного законодавства. Тож для більш ефективного їх дослідження увесь комплекс існуючих норм права, які у своїй сукупності забезпечують регулювання та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, необхідно систематизувати належним чином [83, с. 106]. Зокрема, С. Гречанюк, за результатами аналізу нормативно-правових актів, що становлять правову основу регулювання окремого виду діяльності або певної сфери правовідносин, розподілив їх на окремі групи саме за ієрархічною ознакою, що відображає їх юридичну силу. У такому випадку виділяються Конституція України та закони України, підзаконні нормативно-правові акти різного рівня, міжнародні правові акти, які в установленому порядку імплементовані в систему законодавства України [40, с. 117].

У межах даного дослідження, зважаючи на необхідність саме такого розподілу для аналізу загального масиву нормативно-правових актів, при визначенні правових засад покарання у виді позбавлення волі та прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, найбільш доцільним уявляється виходити з такого розуміння побудови законодавства в даній сфері, що охоплює законодавчі та підзаконні акти, а також міжнародні правові документи із зазначених питань. При цьому пріоритетним завданням при такому підході є захист прав засуджених з боку держави, водночас як обов'язкові враховуються вимоги міжнародних стандартів поведінки із засудженими. Дійсно, правовий статус засуджених у національному законодавстві формулюється відповідно до загальних принципів становища людини і громадянина в суспільстві та державі. Тож в основу визначення правового регулювання і захисту прав та свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, покладено такі фундаментальні положення: права людини і громадянина, а також гарантії їх дотримання, закріплені в Конституції та інших законах України [27]. Зокрема, відповідно до ст. 1 КВК

України, метою і завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є регламентація порядку та умов забезпечення процесу виконання і відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і УВП, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [114].

За результатами аналізу чинного законодавства України можна констатувати, що основними складовими нормативної бази у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні, згідно зі ст. 2 КВК України [114], є КВК України, інші акти законодавства, а також чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (відповідно до ст. 9 Конституції України) [95]. Усупереч логіці та вимогам ст. 8 Конституції України [95], у якій закріплений принцип верховенства прав, Основний Закон, як показали результати дослідження, вкрай негативно впливає на ефективність кримінально-виконавчої діяльності, а також на результативність процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Нормативно-правове забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі має ґрунтуватися на конституційних засадах. Водночас, незважаючи на те що Конституція України [95] є необхідною правовою

основою національного законодавства, зокрема й у частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб, у ст. 2 КВК вона не знайшла свого закріплення, що є однією з правових прогалин у кримінально-виконавчому законодавстві України, а також обставиною, що порушує принципи верховенства права і законності, які закріплені відповідно до ст. 8, 19 Конституції України [95], та детермінантою, що сприяє порушенню законних прав та інтересів засуджених до позбавлення волі.

До інших актів законодавства, що регламентують кримінально-виконавчу діяльність щодо забезпечення процесу виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк, слід віднести КК України, КПК України, КУпАП, інші закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України та ін., а також відомчі нормативно-правові акти в даній сфері (накази Міністерства юстиції України, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом Міністерства юстиції України [185] тощо).

Зважаючи на те, що Конституція України встановлює основні принципи правової та соціальної держави, зокрема, принципи законності та верховенства права, відповідно до яких Основний Закон України має найвищу юридичну силу, а його норми є нормами прямої дії, а всі закони та інші нормативно-правові акти мають прийматися на основі Конституції України і повинні відповідати їй, актуальним та необхідним є внесення до ст. 2 КВК України відповідних доповнень по суті. Крім того, усі органи державної влади та посадові особи зобов'язані діяти в межах повноважень, на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією України і законами України [95].

Ключовою конституційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є ч. 3 ст. 63 Основного Закону, яка відкриває для засуджених достатньо широкі можливості щодо реалізації та захисту своїх прав і свобод та водночас вимагає залучення додаткових сил держави та громадянського суспільства для їхньої реалізації. Ця стаття встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і

встановлені вироком суду. Засуджений до позбавлення волі в Україні не виключається з числа членів суспільства, не позбавляється всіх основних прав і обов'язків. Так, звичайно, що при позбавленні волі засуджені обмежуються, зокрема, у вільному виборі місця проживання і перебування, роботи, спілкування з іншими членами суспільства, у тому числі й з рідними, на період перебування цих осіб у місцях позбавлення волі зупиняється здійснення їх пасивного виборчого права та ін. [95].

М. Яцишин наголошує, що засуджений до позбавлення волі хоч і відрізняється за своїм правовим статусом від інших громадян, усе ж продовжує залишатися правоздатним та дієздатним громадянином, суб'єктом обов'язків і прав, гарантованих Конституцією України та іншими законами, що визначають правовий статус громадян України [285, с. 131].

Головні завдання та шляхи реформування, спрямованого на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації й індивідуалізації виховного впливу на засуджених, визначені Постановою Кабінету Міністрів УРСР «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» від 11 липня 1991 р., у якій, зокрема, закріплено положення про те, що умови утримання засуджених і взятих під варту осіб не відповідають міжнародним стандартам, критичне становище системи зумовлює необхідність радикальних змін у галузі законодавства й організації виконання кримінальних покарань [197].

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 р. затверджено Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у СІЗО і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами. Таким чином було розпочато процес розроблення національних нормативів умов виконання кримінальних покарань, які б гарантували нормальну життєдіяльність засуджених з урахуванням міжнародних стандартів у даній

галузі, з метою чіткого визначення прав і обов'язків засуджених, забезпечення захисту їх законних прав та інтересів. Як підкреслюють вітчизняні експерти, цим актом Україна підтвердила спрямованість пенітенціарної політики на досягнення забезпечення прав і свобод громадян, прийнятих у передовій практиці розвинених країн [204]. Так, після прийняття України до Ради Європи експерти Ради Європи здійснили аналіз чинного законодавства України, що регламентує виконання покарань та практику їх застосування. Підсумки дослідження оприлюднено в доповіді «Оцінка в'язничної системи України», яка серед рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність із загальноєвропейськими стандартами містила в собі положення про необхідність створення пенітенціарної служби як автономної соціальної організації [143, с. 17].

На виконання зобов'язань, узятих Україною при вступі до Ради Європи, та з метою реформування кримінально-виконавчої системи України Указом Президента України від 22 квітня 1998 р. № 344/98 на базі колишнього Головного управління виконання покарань МВС України було утворено ДДУПВП як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізує єдину державну політику у сфері виконання покарань [213], а Указом від 31 липня 1998 р. № 827/98 затверджено Положення про Держдепартамент [199].

Як слушно зауважує С. Сидоренко, виведення ДДУПВП з підпорядкування МВС України і підпорядкування його безпосередньо Кабінету Міністрів України дозволило зосередити більше уваги на питаннях покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених [239, с. 149].

Із прийняттям 5 квітня 2001 р. нового КК України процес реформування кримінально-виконавчої системи, у тому числі й щодо процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, набув нового прискорення, це було зумовлено, насамперед, необхідністю виконання в повному обсязі міжнародних зобов'язань України щодо умов виконання покарань, гарантування прав і поваги до людської гідності засуджених. Саме тому,

забезпечення належних умов виконання покарань безпосередньо пов'язане з дотриманням прав людини.

Крім того, відбулася остаточна відмова України від смертної кари як кримінального покарання з прийняттям нового КК України, встановлено загальні засади призначення кримінальних покарань, їх види та порядок відбування, а також вперше у вітчизняному кримінальному праві закріплено визначення довічного позбавлення волі як виду покарання. Водночас, відповідно до ст. 63 КК України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщені його на певний строк до КВУ закритого типу, що встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК України. Довічне позбавлення волі, яке закріплюється ст. 64 КК України, встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [103].

За результатами проведеного нами дослідження, важливим нормативно-правовим актом, що стосувався процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, стала Програма подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 167, у якій відображено низку заходів щодо реформування кримінально-виконавчої системи, спрямованих на подальшу гуманізацію відбування покарань, зміцнення законності в місцях позбавлення волі. Програма передбачала, зокрема, соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференційованого та індивідуального виховного впливу на засуджених за рахунок реорганізації системи виконання покарань. Програмою закріплено здійснення відповідних заходів з метою поліпшення умов утримання ув'язнених, порядку виконання і відбування покарань, приведення умов утримання ув'язнених і засуджених у відповідність

з міжнародними стандартами згідно з ратифікованими Україною міжнародними документами в цій галузі та чітке регулювання питань матеріально-побутового і медико-санітарного забезпечення, надання засудженим психологічної й педагогічної допомоги. Крім того, з урахуванням положень відповідних міжнародних договорів України та КК України, у Програмі передбачалося розроблення та запровадження нової системи класифікації, розподілу та розміщення в них осіб, засуджених до позбавлення волі [187].

У Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 10 липня 2003 р. чітко встановлюються умови і порядок надання соціальної допомоги особам, які відбували зазначені покарання, а також засади участі у їх соціальній адаптації органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, а також органів пробації [208].

Із прийняттям 11 липня 2003 р. нового КВК України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р. [114], та Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р. [170] з'явилися нові можливості для гуманізації процесу відбування покарання засудженими та забезпечення правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі. Так, встановлено статус окремих елементів кримінально-виконавчої служби України, відповідно до якого на ДКВС України покладено завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, уперше на законодавчому рівні на підставі зарубіжного досвіду визначено та закріплено законодавчо-нормативні основи виконання кримінальних покарань, у тому числі й позбавлення волі, утримання під вартою та функціонування всієї пенітенціарної системи загалом.

Як слушно зазначав В. Львовчкін, новий КВК України встановив принципово іншу систему УВП у виді позбавлення волі за рівнями безпеки та нову класифікацію і систему розподілу засуджених по установах. На його переконання, чітке визначення мережі й типів УВП у виді позбавлення волі дало можливість забезпечити роздільне тримання в них засуджених з

урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи. Крім цього, учений констатував, що, відповідно до КВК України, засуджені до позбавлення волі відбувають покарання тільки у виправних колоніях, які поділяються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки, та у виховних колоніях (стосовно засуджених неповнолітніх) [122, с. 11].

Основними новелами КВК України стало те, що вперше на законодавчому рівні закріплено загальну систему принципів виконання і відбування покарань, визначено та закріплено основні права й обов'язки засуджених осіб, визначено зміст таких базових понять КВП, як «виправлення засудженого» та «ресоціалізація», введено прогресивну систему зміни умов тримання засуджених за рівнем їх виправлення та ін. Крім того, протягом кількох наступних років до нього було внесено велику кількість змін і доповнень гуманістичної спрямованості, спрямованих на приведення правового статусу засуджених до сучасних світових і європейських пенітенціарних норм і стандартів, у тому числі з питань процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні.

Важливим є і той факт, що в ст. 5 КВК України закріплено принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, а саме: невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, поваги до прав і свобод людини, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і УВП [114]. На думку А. Степанюка, одним із найбільш визначальних для забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є принцип справедливості. Це положення посідає чільне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень, властивих покаранням, виступає фундаментальним критерієм

оцінки діяльності органів та УВП, зокрема й з питань процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. А оскільки застосування таких правообмежень встановлює доволі вузькі межі щодо реалізації конституційних прав і законних інтересів засудженого, то справедливість реалізації кари, відображаючи співвідношення діяння і відплати за нього, позначає відповідність між правами й обов'язками громадян, закріплених у Конституції України, обмеження правового статусу осіб, які зазнали покарання [112, с. 9].

Фундаментальними є і положення ст. 7 КВК України, відповідно до яких держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну та правову захищеність і їх особисту безпеку. Ґрунтуючись на конституційних нормах, КВК України визначає основи правового статусу засуджених, закріплюючи їх основні права та обов'язки. Більшість із них співвідносяться з положеннями щодо правового статусу засудженого в міжнародних актах, зокрема в частині додержання особистих прав та основоположних свобод такої особи, забезпечення ставлення до засудженого з повагою до його людської гідності, забезпечення умов тримання засуджених нормам, прийнятим у суспільстві [114].

Засудженим в Україні гарантується також право на особисту безпеку. КВК України встановлює, що в разі наявності небезпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація УВП вживає заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб. Крім того, до зазначених осіб можуть бути застосовані такі заходи, як ізольоване тримання або переведення в іншу УВП [114]. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми визначається окремою главою Особливої частини КВК України. Крім того, враховуючи специфіку відбування покарання осіб, засуджених до покарання у виді

довічного позбавлення волі, законодавець деталізує їх окремі права у ст. 151 КВК України [114].

Важливу роль у регулюванні кримінально-виконавчих правовідносин відіграє також Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [170], що визначає правові засади організації та діяльності ДКВС України, її завдання і повноваження та є одним із засадничих у сфері забезпечення виконання покарань. Згідно із Законом, діяльність ДКВС України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина. На нашу думку, визначення основних принципів діяльності ДКВС України цілком відповідає міжнародним стандартам у галузі прав людини, а саме: законність, повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина, гуманізм, відкритість для демократичного громадського контролю. При цьому до обов'язків посадових і службових осіб органів і УВП безпосередньо належить забезпечення дотримання прав людини і громадянина, реалізація законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту, а також вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань [170].

3 серпня 2006 р. постановою Кабінету Міністрів України затверджено Державну програму покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр., що прямо стосувалася процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі. Як зазначалося у Програмі, протягом кількох останніх років діяльність УВП та СІЗО ДКВС, в яких трималося майже 180 тис. осіб, фінансувалася в межах не більше 40 % від мінімально необхідної потреби. Унаслідок цього як матеріально-технічна база УВП та СІЗО, так і безпосередньо умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, не відповідали вимогам КВК України, Закону України «Про попереднє ув'язнення», Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Мінімальним стандартним правилам поводження з в'язнями та Європейським пенітенціарним правилам. Про це неодноразово

відзначали Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, експерти Ради Європи, представники Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність осіб [171].

До основних завдань Програми належать:

– приведення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами законодавства та виконання міжнародних зобов'язань України з дотримання прав людини і громадянина;

– поліпшення медико-санітарного забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту;

– забезпечення реалізації прав засуджених на гуманне ставлення і повагу їх гідності, охорону здоров'я, особисту безпеку, освіту, працю та ін. [171].

Наступним кроком у цьому напрямі стало прийняття Концепції реформування ДКВС України, що затверджена Указом Президента України 25 квітня 2008 р. та спрямована на подолання існуючих проблемних моментів у кримінально-виконавчій системі України, у тому числі й щодо питання процесу забезпечення виконання покарання, а також засуджених до позбавлення волі. Зокрема, у Концепції зазначалось, що наявні в Україні органи й УВП не відповідають сучасним вимогам забезпечення прав та свобод людини і громадянина, та наголошувалось на необхідності:

– створення нормативно-правової бази, яка б забезпечувала виконання в повному обсязі всіх функцій, покладених на кримінально-виконавчу службу, відповідала Конституції України, національному законодавству, міжнародним нормам;

– удосконалення форм взаємодії органів і УВП, СІЗО із громадськими організаціями та державними інституціями з метою додержання принципу відкритості для демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами держави;

– упровадження нових засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, яке має здійснюватись передусім з додержанням прав і свобод людини та громадянина, недопущенням приниження честі й гідності особи тощо [191].

Відповідно до Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 [196], утворено ДПтС України шляхом реорганізації ДДУПВП, а основи її правового статусу як центрального органу виконавчої влади, що входив до системи органів виконавчої влади і забезпечував реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, визначено в Положенні про Державну пенітенціарну службу України, затвердженому Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 394/2011 [175].

Основними завданнями діяльності ДПтС України є:

1) реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

2) забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених осіб;

3) контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених осіб [175].

20 жовтня 2011 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 1062 «Про утворення територіальних органів Державної пенітенціарної служби», відповідно до якої територіальні органи ДДУПВП перетворено на територіальні органи ДПтС України як юридичні особи публічного права [217].

Як показали результати даного дослідження, прийняття КПК України 13 квітня 2012 р. [105] також сприяло впровадженню нових прогресивних норм національного законодавства щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також осіб, узятих під варту, а головне – удосконаленню процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі.

На думку О. Почанської, із прийняттям нового КПК України та реалізацією його положень, що оптимізують систему запобіжних заходів, вдалося суттєво зменшити чисельність осіб в установах попереднього ув'язнення. Так, лише у 2012 р. кількість осіб, які перебували в установах

попереднього ув'язнення, зменшилася майже на 6,7 тис. (а протягом наступного року – майже на 9 тис.), що вплинуло на проблему переповнення УВП загалом. Ключовою для врегулювання прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є також норма КПК, що закріплює забезпечення права на захист, відповідно до якої засуджений має право на захист, яке полягає в забезпеченні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, права збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні [153].

Важливим нормативно-правовим джерелом у 2012 р., що безпосередньо стосувався сфери виконання покарань України, та, зокрема, досліджуваної в цій роботі проблематики, стала Концепція державної політики у сфері реформування ДКВС, що схвалена Указом Президента № 631 від 8 листопада 2012 р., яка закріпила низку заходів, спрямованих на позитивні зрушення та розв'язання існуючих проблем у даній сфері, а також подальшого приведення умов тримання засуджених осіб та осіб, узятих під варту, у відповідність з вимогами законодавства та європейських норм і стандартів, забезпечення безумовного дотримання прав людини і громадянина в місцях позбавлення волі. Зокрема, Концепцією визначено головні напрями удосконалення існуючої кримінально-виконавчої політики, серед яких:

- 1) удосконалення системи охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги;
- 2) підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими;
- 3) підвищення ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;
- 4) модернізація підприємств УВП, а також удосконалення системи професійної підготовки засуджених [190].

Згідно з положеннями Концепції, заплановано здійснення організаційних, методичних та інформаційних заходів, спрямованих на запровадження сучасної моделі управління ДКВС України, забезпечення її кваліфікованим персоналом,

гуманізацію умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту. Реалізація положень Концепції мала відбуватися шляхом прийняття нових актів законодавства та внесення змін до актів, що регулюють питання діяльності ДКВС України та порядок виконання покарань.

Крім цього, на підставі Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС розроблено Державну цільову програму реформування ДКВС України на 2013–2017 рр., схвалено Кабінетом Міністрів України 29 квітня 2013 р. [190]. Таким чином, Державну програму покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр. замінено новою Державною цільовою програмою реформування ДКВС України на 2013–2017 рр., яка охоплювала усі основні напрями реформування кримінально-виконавчої служби. Програмою передбачалося здійснення низки заходів, спрямованих на вирішення проблеми поліпшення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, і приведення їх у відповідність з європейськими стандартами, а саме:

1) функціонування органів і УВП, СІЗО на принципах законності, демократизму, демілітаризації, об'єктивності, гласності, системності, децентралізації;

2) розвиток мережі закладів освіти як обов'язкових і невід'ємних складових УВП, зміцнення їх матеріально-технічної бази, створення належних умов для загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених;

3) розроблення сучасної моделі організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими та оптимізація структури і чисельності соціально-психологічної служби, удосконалення практики надання психологічної допомоги особам, узятим під варту, та які відбувають покарання;

4) недопущення катувань в УВП та СІЗО тощо [172].

Ця Державна цільова програма втратила чинність на підставі прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та

визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» від 5 березня 2014 р. № 71 [63]

Таким чином, наступний етап розвитку процесу забезпечення виконання покарань бере свій початок з 2014 р. і визначається відповідними змінами в державній політиці та кардинальними змінами в ціннісних орієнтирах суспільства, спрямованими на демократизацію суспільного та державного життя, європейську інтеграцію, дотримання принципів правової та соціальної держави, боротьбу з корупцією та запобігання рецидиву злочинів, дотримання прав і свобод людини та громадянина. В умовах військової агресії проти України і проведення ООС (антитерористичної операції) на Сході України, що висунула на перший план питання збереження незалежності та суверенітету країни, забезпечення безпеки громадян, та у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом і необхідністю виконання комплексу заходів з реформуванням різних сфер суспільного життя, спрямованих на подальшу євроінтеграцію, перед державою постала ціла низка нових викликів у галузі забезпечення прав людини, у тому числі й щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

У цьому контексті, як показали результати наукового пошуку, важливу роль та місце в системі нормативно-правових актів, спрямованих на удосконалення процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, відіграв та здійснює свій позитивний у сьогоденні вплив на реформування у сфері виконання покарань Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [164]. Це один з найважливіших законодавчих актів за останні роки, яким внесено зміни і доповнення до понад 50 статей КВК України, що стосуються нагляду та контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості у виправленні й ресоціалізації засуджених, звільнення від відбування покарання і допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, а також порядку й умов виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених [164].

Так, зокрема, зміни щодо правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, стосуються:

- безпосереднього розширення окремих прав засуджених до позбавлення волі, зокрема, права засуджених отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких у закладах охорони здоров'я;

- надання права засудженим до позбавлення волі на певний строк користуватися засобами мобільного зв'язку та мережею Інтернет;

- збільшення кількості побачень, що можуть отримувати засуджені до позбавлення волі на певний строк протягом року, та надання права на тривалі побачення засудженим до довічного позбавлення волі;

- закріплення гарантій прав засуджених, які перебувають на лікуванні у стаціонарних закладах охорони здоров'я [164].

Прийнято низку підзаконних нормативних актів, зокрема закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» (2016 р.) [161]; накази Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі УВП» (2011 р.) [174] та «Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет» (2017 р.) [183]; спільний наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» (2014 р.) [184] та ін.

Крім того, 28 серпня 2018 р. наказом Міністерства юстиції України № 2823/5 затверджено нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, якими врегульовано порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, у тому числі й у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. У цих Правилах, зокрема, значно розширено коло прав засуджених, таких як право на особисту безпеку засуджених осіб, на їх соціальне забезпечення, у тому числі на оформлення

пенсій відповідно до законодавства, на гуманне ставлення та повагу людської гідності засуджених, визначене КВК України, листування та надсилання звернень рідною мовою, користування мережею Інтернет [185].

У контексті досліджуваної в цій роботі проблематики та з огляду на збройну агресію Російської Федерації проти України на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України, а також у зв'язку з анексією і тимчасовою окупацією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, важливим є прийнята постановою Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р. [189], а також щодо схвалення заяви Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21 травня 2015 р. [188].

Основними положеннями заяв Верховної Ради України є проголошення повної відповідальності Російської Федерації за дотримання прав людини і виконання відповідних міжнародних договорів на анексованій та тимчасово окупованій території України на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації, а саме до моменту відновлення повного контролю України за державним кордоном України, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України, виведення усіх незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, російських окупаційних військ, їх військової техніки з території України [72].

Питання порушення прав людини на території проведення АТО (нині – ООС) та прав засуджених на тимчасово окупованих територіях стали з 2014 р. чи не найбільш важливими проблемами в галузі забезпечення прав людини в

Україні. Так, станом на 1 грудня 2014 р. в 177 установах, що належали до сфери управління ДПтС України, тримали 79750 осіб. На території АР Крим було розташовано ще чотири заклади, які фактично опинилися окупованими внаслідок захоплення території Російською Федерацією. Загальна кількість громадян України, які неспроможні приймати власні рішення щодо вимушеного переселення на територію материкової частини України, становила близько 3910 осіб [131].

На території Донецької та Луганської областей України ситуація була і залишається ще загрозливішою. З 36 УВП, що розташовані в Донецькій і Луганській областях, 29 опинилися в районах вірогідних військових зіткнень або на території, невідконтрольній Україні. З 20 УВП у Донецькій області 14 установ, у яких трималося 9,7 тис. осіб, та із 15 УВП у Луганській області 14 установ, у яких трималося 6,5 тис. осіб, вийшли з-під контролю української влади. У зоні реальної небезпеки поряд із лінією зіткнення розташовано ще п'ять установ, які можуть потрапити в зону бойових дій. Станом на 2015 р. у зоні АТО розташовувалося 27 УВП, де утримувалося близько 16 тис. осіб, стосовно яких питання належної медичної допомоги, харчування, забезпечення побутових потреб належним чином не вирішуються [131].

Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях» передбачалося переміщення органів і установ ДКВС України, засуджених та осіб, узятих під варту, з окремих територій у районі проведення ООС (антитерористичної операції) в Донецькій і Луганській областях до інших регіонів України [206].

Крім цього, на виконання Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» від 7 листопада 2014 р., організовано зміну місця розташування управлінь ДПтС України в Донецькій

та Луганській областях з тимчасово неконтрольованої території на територію, що контролюється українською владою [52].

В умовах зовнішнього військового втручання, посягання на територіальну цілісність та суверенітет України набуло актуальності питання щодо надзвичайних ситуацій та особливих умов в УВП, встановлених у зв'язку із втечею засуджених з колоній, захопленням заручників та полонених, масовими заворушеннями й діями, що дезорганізують роботу УВП, а також з іншими явищами соціального та криміногенного характеру. Як свідчить практика, до 2014 р. випадки надзвичайних ситуацій не були поширеним явищем в УВП ДКВС України, однак, насамперед, у зв'язку з російською військовою агресією проти України, уже у 2014 р. їх кількість сягнула 2051. Тож вкрай важливим завданням перед державою на цьому етапі постало як забезпечення прав засуджених, яких у місцях несвободи станом на 1 вересня 2015 р. перебувало понад 70 тисяч осіб, так і захист від зазіхань на життя та здоров'я персоналу УВП, а також забезпечення загалом стабільного функціонування колоній і СІЗО [131].

Зважаючи на становище, що склалося, порушено питання щодо необхідності внесення нагальних змін до наказу Міністерства юстиції України № 1325/5 про воєнізоване формування ДКВС України (спецпідрозділ) з тим, щоб виключити з нього норми, які провокують серйозні колективні конфлікти в УВП, а також відповідних змін до КВК України й низки законів України, зокрема, «Про боротьбу з тероризмом», «Про попереднє ув'язнення» та ін. [178].

Найбільш резонансною подією стало прийняття 26 листопада 2015 р. Закону України «Про внесення змін до КК України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII, що більш відомий як «Закон Савченко» [167]. Відповідно до цього Закону, зарахування судом строку попереднього ув'язнення в разі засудження особи до позбавлення волі мало здійснюватися з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні

позбавлення волі. Головними завданнями, що мали бути реалізовані внаслідок прийняття цього рішення, були надання правоохоронним органам та судам стимулу оперативно розслідувати й розглядати кримінальні провадження; зменшення можливостей для безпідставного тривалого утримання осіб у СІЗО, покращення стану забезпечення та захисту прав і свобод осіб, які перебувають під досудовим розслідуванням чи судовим слідством. Однак аналіз норм чинного законодавства свідчить про наявність достатньої кількості механізмів захисту прав особи, у тому числі й від безпідставного або тривалого утримання у СІЗО, а подальша практика застосування цього Закону показала, що мету стосовно прискорення процесу досудового розслідування та розгляду справи судом не тільки не було досягнуто, а й певною мірою поставлено під загрозу, адже підозрюваному або обвинуваченому стало вигідно, щоб строк його перебування у СІЗО був якомога триваліший. Тож особи, які перебували під слідством або судом, всілякими способами намагалися затягнути процес [167].

Як справедливо зазначив С. Хохлов, стає очевидним, що досвід застосування «Закону Савченко» свідчить як про незадовільний стан захисту прав і свобод осіб, які перебувають під слідством, так і про незадовільний стан забезпечення прав засуджених осіб в Україні в цілому, що потребує належного законодавчого врегулювання. Закон № 838-VIII не тільки не досяг поставленої мети щодо більш демократичного врегулювання суспільних відносин у кримінально-правовій сфері, а й не був сприйнятий суспільством, викликавши хвилю обурення та незрозуміння пересічних громадян, чому, зокрема, сприяли непоодинокі випадки вчинення повторних тяжких та особливо тяжких злочинів особами, які були звільнені з місць позбавлення волі на підставі «Закону Савченко» [267, с. 12–13].

Враховуючи ситуацію, що склалася, 18 травня 2017 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо правил складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення)», яким скасовувала внесені «Законом Савченко» зміни, а попереднє ув'язнення знову стало зараховуватися судом у строк покарання у разі

засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у ч. 1 ст. 72 КК України. Крім того, Законом встановлено, що під час призначення покарань, не зазначених у даній статті КК України, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування [169].

У Верховній Раді України 29 серпня 2019 р. зареєстровано проєкт Закону України про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи) [202]. На думку його авторів, прийняття даного проєкту Закону має ліквідувати невідповідність національного законодавства, що регулює умови та порядок утримання ув'язнених під вартою, Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Крім цього, даний законопроєкт спрямований на імплементацію численних та невиконаних рекомендацій Комітету із запобігання катуванням, а також окремих рішень ЄСПЛ [202].

Важливим кроком на шляху до гуманізації національного законодавства з питань забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, стало прийняття у 2015 р. Закону України «Про пробацію», яким запроваджено інститут пенітенціарної пробації, що покликаний готувати осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання [203].

Крім цього, у межах процесу гуманізації законодавства України у 2015 р. розроблено проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» [162], який передбачав відповідні зміни до КК, КВК, КПК та Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» щодо гуманізації порядку призначення та виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі, зокрема, введення можливості

заміни невідбутої частини покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням й умовно-дострокового звільнення таких засуджених. Даний законопроект знятий з розгляду як такий, що суперечить принципу соціальної справедливості та невідворотності покарання за вчинений особливо тяжкий злочин.

Як показали результати даного дослідження, важливими кроками для подальшої демократизації та гуманізації законодавства у сфері забезпечення виконання покарання до осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, стали Національна стратегія у сфері прав людини та затверджений на основі Стратегії План дій щодо її реалізації на період до 2020 р., у яких констатовано, що недосконале правове забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, залишається системною проблемою в Україні. При цьому існуючими проблемами в цій сфері визначені, зокрема, практика недотримання процесуального законодавства працівниками правоохоронних органів та суддями, невідповідність законодавства з питань забезпечення прав засуджених осіб міжнародним стандартам поводження із засудженими. У зв'язку з цим, дані програмні документи були розроблені з метою приведення відповідно до міжнародних стандартів умов тримання під вартою та поводження з особами в інших місцях їх примусового тримання за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу згідно із законом.

У такому ж контексті сформульовано зміст Національної стратегії у сфері прав людини, що затверджена Указом Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 р. № 119/2021, у якому зазначено необхідність розроблення із залученням представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, провідних вітчизняних учених і міжнародних експертів та затвердження у тримісячний строк Плану дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, а також затвердження відповідних планів дій у подальшому на кожні три роки; забезпечення щороку інформування Президента України про стан виконання Плану дій щодо

реалізації Національної стратегії у сфері прав людини за результатами першого півріччя – до 20 липня поточного року та за результатами року – до 20 лютого року, наступного за звітним [194].

Подією у сфері виконання покарання було прийняття рішення Кабінету Міністрів України у травні 2016 р. про ліквідацію ДПтС України з покладенням її функцій на Міністерство юстиції [192]. Відповідно, було ліквідовано й систему територіальних органів управління ДПтС та затверджено утворення територіальних органів Міністерства юстиції – міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації. Проте процес ліквідації Служби відбувався із суттєвим затриманням. На той час, зокрема станом на 1 травня 2016 р., у сфері управління ДПтС України перебувало 148 установ та 589 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції. Крім того, 29 установ розташовувалися на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюється українською владою. На період реформування структури ДПтС України, її територіальні органи управління ліквідовувались і були тимчасово підпорядковані Міністерству юстиції України [48].

Крім цього, у 2016 р. Верховна Рада України прийняла низку важливих змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на вдосконалення системи виконання покарань.

1. Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» від 6 вересня 2016 р. № 1488-VIII запроваджено відповідальність адміністрації УВП у разі ненадання засудженому вказаної інформації про його права і обов'язки, порядок та умови виконання і відбування призначеного судом покарання [165].

2. Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» від 6 вересня 2016 р. № 1487-VIII внесено зміни до ч. 1 ст. 130 КВК України з метою розширення переліку заходів

заохочення, які можуть застосовуватись до засуджених, що має забезпечити їх реальний вплив на поведінку засуджених [166].

3. Наказом Міністерства юстиції України від 27 лютого 2017 р. № 680/5 затверджено Порядок визначення засудженим виду УВП, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання [181].

4. Наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2648/5 внесено зміни до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі УВП [168].

5. Наказом Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України від 19 грудня 2013 р. № 1794/2691/5 затверджено Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу [177].

6. Наказом Міністерства юстиції України від 12 лютого 2014 р. № 324/5 затверджено Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в УВП та слідчих ізоляторах [182].

З метою покращення ситуації наказом Міністерства юстиції України та МОЗ України від 10 травня 2017 р. внесено низку змін до існуючого Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі. Відповідно до Порядку, усе ще залишається невирішеною проблемою в Україні своєчасна і належна медична допомога для ув'язнених під варту та засуджених, позбавлених волі. Вітчизняна медицина, що забезпечувала охорону здоров'я у сфері виконання покарання в Україні, за останні роки неодноразово ставала предметом особливої стурбованості з боку численних правозахисних організацій та міжнародних органів Ради Європи, зокрема, Європейського комітету із запобігання катуванням, Європейського суду з прав людини,

діяльність яких продемонструвала серйозні прогалини в забезпеченні здоров'я осіб, які перебувають у пенітенціарних установах України [173].

Саме тому тенденції, що склались у місцях позбавлення волі, стосуються демократизації та гуманізації національного законодавства, сьогодні вимагають зміни парадигми покарання на парадигму виправлення, реінтеграції та реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. Зокрема, на виконання даного завдання спрямовано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів» від 11 квітня 2017 р., яким запропоновано введення стосовно засудженої особи принципу «презумпції виправлення», що означає право кожного засудженого на пом'якшення покарання або умовно-дострокове звільнення, якщо немає підстав для відмови [160]. Відповідно до законопроєкту, обов'язковість доказу того, що засуджений не виправився і не може бути звільненим, має покладатися на державні органи. При цьому не засуджений має доводити, що він виправився та заслуговує застосування даних інститутів, а саме адміністрація УВП повинна представити докази, що засуджений становить небезпеку для суспільства і не може бути звільнений. Наразі в Україні застосування такого права поставлено в залежність від доведення засудженою особою певного ступеня виправлення й вимірюється його ставленням до праці та сумлінністю поведінки. На практиці не існує чітких критеріїв визначення ступеня виправлення засудженої особи, що призводить до численних порушень прав ув'язнених, а тривале перебування засудженого в асоціальному середовищі, лише завдає додаткової шкоди людині й заважає досягненню поставлених перед покаранням цілей [159].

Для поліпшення стану й умов утримання засуджених осіб, зокрема їх матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення, у 2017 р. було розроблено проєкт Закону України «Про пенітенціарну систему» від 24 листопада 2017 р. № 7337 [198]. Також Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ

виконання покарань та підприємств установ виконання покарань» від 7 червня 2017 р. № 396 унормовано питання оптимізації діяльності СІЗО та УВП [201].

Зокрема, законопроектом передбачено оптимізацію структури пенітенціарної системи, що спрямована на спрощення управління сукупністю її підрозділів, упровадження нових підходів до заохочення персоналу пенітенціарної системи, запровадження ефективного управління державними підприємствами УВП, забезпечення реалізації заходів, спрямованих на покращення умов відбування покарань засудженими та тримання під вартою осіб, узятих під варту.

Крім того, у проекті запропоновано внесення змін до деяких статей КУпАП та доповнення його трьома новими ст. 186-8, 187-1, 187-2 КК України (фактичне викладення в новій редакції ст. 81, 82 КК України, доповнення його новими ст. 81-1, 391-1 та внесення змін до окремих статей), КВК України, КПК України, Земельного кодексу України, Кодексу цивільного захисту України, а також унесення фрагментарних змін до низки законів України, якими тією чи іншою мірою регламентовано діяльність пенітенціарної системи.

Проектом передбачено удосконалення порядку застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким (надання органами пробації висновків щодо ризику повторного вчинення кримінального правопорушення засудженими, які претендують на умовно-дострокове звільнення та заміни покарання більш м'яким); право засуджених на психологічний супровід під час відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі; надання атестованому складу пенітенціарної системи можливості у вільний від виконання службових обов'язків час отримувати психологічну та душпастирську допомогу від психологів і капеланів установ; залучення релігійних організацій до реалізації пробаційних програм; надання органам пробації повноважень щодо сприяння особам, звільненим після позбавлення або обмеження волі, у веденні законослухняного способу життя шляхом надання інформаційних та консультаційних послуг, залучення до

заходів соціально-виховного впливу у взаємодії з іншими державними органами та установами, громадськими організаціями.

На нашу думку, Кабінет Міністрів України 13 вересня 2017 р. схвалив надважливий документ програмного характеру – Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. У цьому документі зроблено висновок про те, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, незважаючи на суттєві кроки щодо її реформування й удосконалення, не повною мірою відповідає принципам гуманізму і поваги до прав та свобод людини, а умови тримання засуджених осіб потребують їх приведення у відповідність з європейськими стандартами.

Саме тому Концепцією передбачено здійснення реформування кримінально-виконавчої системи України, її трансформацію у пенітенціарну систему за такими основними напрямками [212; 198]:

1) оптимізація структури органів ДКВС України, системи функціонування УВП та СІЗО (створення Адміністрації ДКВС, Центру пробації та Центру охорони здоров'я ДКВС як державних установ);

2) удосконалення законодавства, що регламентує діяльність ДКВС України;

3) підвищення ефективності протидії злочинності та забезпечення правопорядку в органах і установах ДКВС України;

4) приведення умов тримання осіб, узятих під варту, та засуджених у відповідність з вимогами Європейських пенітенціарних правил, забезпечення створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [212].

Відповідно до змісту Концепції, можна дійти висновку про те, що сьогодні проблеми, пов'язані з регулюванням та забезпеченням виконання покарань в Україні, остаточно не вирішені й потребують комплексного підходу як на законодавчому, так і на структурно-організаційному рівні, незважаючи на те, що протягом останнього часу відбулися істотні законодавчі та структурні

зміни в забезпеченні виконання покарань з метою приведення у відповідність із сучасними міжнародними стандартами вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав засуджених осіб.

Слід визнати, що принципові положення міжнародно-правових актів як джерел національного законодавства України щодо поводження із засудженими з боку держави стали основою для розроблення та прийняття відповідних нормативних документів, зокрема, з питань щодо визначення основних принципів поводження із засудженими, організації процесу виконання покарань, участі громадськості в цьому процесі, закріплення правового статусу засуджених осіб, забезпечення їх прав і свобод.

Отже, розглянувши питання процесу нормативно-правового забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, можна класифікувати нормативно-правові акти з питань процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, поклавши в основу історико-правовий критерій пізнання кримінально-виконавчих явищ, процесів і станів, на:

1) законодавчі акти (Конституція; закони; постанови Верховної Ради України, міжнародні договори, згоду на які надала Верховна Рада України, укази Президента України, постанови і розпорядження (декрети) Кабінету Міністрів України);

2) інші нормативно-правові акти (накази Міністерства юстиції України; Правила внутрішнього розпорядку УВП; положення та інструкції ДКВС України, затвердженні Міністерством юстиції України та ін.);

3) локальні нормативно-правові акти (накази та постанови начальників колоній; накази та розпорядження керівників міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України та ін.);

4) судові рішення;

5) міжнародно-правові акти з питань виконання покарань, що мають рекомендаційний характер (ЄПП, Міжнародні стандартні правила поводження із засудженими та ін.);

б) рішення ЄСПЛ [157].

Водночас ці нормативно-правові акти мають кримінально-виконавчий характер (зокрема ті, що зазначені в пунктах 1–4), а тому не відповідають по суті й за змістом пенітенціарній доктрині, що є пріоритетною в розвинутих країнах світу.

2.2. Органи й установи виконання покарань та їх взаємодія з іншими державними органами й громадськими організаціями при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Ставлення держави та суспільства до впровадження в Україні міжнародних стандартів з метою дотримання прав людини та правил поведіння з ув'язненими під вартою й засудженими яскраво свідчить про те, що гуманізація системи покарань – один з основних напрямів у кримінально-виконавчій політиці, адже саме вона зумовлена суттю суспільного і державного устрою країни. Реалізація державного примусу в його найгострішій формі, якою є кримінальне покарання, вимагає постійного контролю держави за виконанням покладених на засуджених каральних обмежень. Саме з цією метою в кожній державі передбачено створення системи спеціальних органів, на які покладено функції виконання покарань [29].

Питанням дослідження структури кримінально-виконавчої системи приділяли увагу І. Богатирьов [14], Є. Бодюл [17], Т. Денисова [45], А. Гель [107], В. Голіна [111], О. Джужа [109], О. Колб [89], І. Копотун [96], В. Конопельський [93], О. Литвинов [101], В. Меркулова [126], А. Степанюк [242], В. Трубников [254], С. Фаренюк [261] та ін. Ці вчені зробили вагомий внесок у теорію і практику розвитку виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні, їх праці заклали теоретичні основи розроблення нової пенітенціарної доктрини держави та наукових концепцій у цій сфері суспільно-правових відносин. Проте, з урахуванням кардинальних

змін кримінально-виконавчого законодавства, на сьогодні відсутній єдиний комплексний підхід щодо сутності та змісту структури кримінально-виконавчої системи [29].

Як свідчить практика, структура системи органів та УВП залежить безпосередньо від видів покарання, регламентованих чинним законодавством. Зокрема, саме з урахуванням цієї обставини в ст. 51 КК України передбачено такі види покарань: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскація майна; арешт; позбавлення волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі [103], які становлять відповідну систему державного примусу, що визначено в нормах кримінального права.

У цьому контексті Ю. Александров слушно зауважив, що поняття «система» – це множинність елементів, які перебувають у відносинах та зв'язках між собою й утворюють певну єдність і цілісність. Забезпечення організації діяльності щодо виконання зазначених видів покарань здійснює уповноважений орган (установа) держави, сукупність яких становлять кримінально-виконавчу систему [102].

Відповідно до ст. 11 КВК України, кримінально-виконавчу систему України становлять органи та УВП. Таким чином, кримінально-виконавчу систему можна визначити як сукупність органів та установ держави, які здійснюють діяльність з виконання кримінальних покарань, наділені спеціальним статусом та перебувають у відносинах субординації між собою [114].

Для забезпечення виконання завдань ДКВС України центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань утворюються територіальні органи управління, які здійснюють керівництво оперативно-службовою та фінансово-господарською діяльністю підпорядкованих їм органів

і установ та виконують функції, передбачені положеннями про територіальні органи управління. Саме тому Положення про територіальні органи управління затверджує центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань [48].

Органами виконання покарань є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації [29].

Територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації, арештні доми, виправні центри, виправні та виховні колонії, СІЗО організовуються і ліквідуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, а військові частини, гауптвахти і дисциплінарний батальйон – Міністерством оборони України [29].

Відповідно до Закону України від 2 березня 2000 р. № 1526-14 (зі змінами станом на 11 червня 2009 р.) «Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України», загальна чисельність персоналу, який безпосередньо забезпечує організацію діяльності УВП, СІЗО, визначається у розмірі 33 % кількості осіб, які в них тримаються, а персоналу Служби пробації – 5 % кількості осіб, які перебувають на обліку в цій інспекції [218].

Статтею 6 Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу» встановлено, що штатна чисельність персоналу УВП, СІЗО і кримінально-виконавчої інспекції, встановлена на рік, залишається незмінною протягом року незалежно від зміни чисельності осіб, які утримуються в цих установах, СІЗО або перебувають на обліку в зазначеній інспекції [170].

Крім цього, згідно із Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», діяльність ДКВС України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина, а персонал ДКВС України зобов'язаний у зв'язку з цим поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення. У Законі окремо сформульовано вимоги до персоналу

ДКВС України і його відповідальність. Зокрема, передбачено, що персонал зобов'язаний гуманно ставитися до засуджених і осіб, взятих під варту, а жорстокі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою та роботою в органах і УВП, неухильно виконувати закони України, додержуватися норм професійної етики. Особи з числа персоналу, які виявили жорстоке ставлення до засуджених і осіб, взятих під варту, або вчинили дії, що принижують їх людську гідність, притягуються до відповідальності згідно із законом [170].

Під час прийняття на службу може бути встановлений відповідний строк випробування. Не можуть бути прийняті на службу особи, які раніше засуджувалися за вчинення злочину. Трудові відносини працівників кримінально-виконавчої служби регулюються законодавством про працю, державну службу та укладеними договорами (контрактами). На спеціалістів ДКВС України, які не мають спеціальних звань, поширюється дія Закону України «Про державну службу», а віднесення посад цих спеціалістів до відповідних категорій посад державних службовців проводить Кабінет Міністрів України [29].

До складу ДКВС України входять особи рядового і начальницького складу, працівники, які не мають спеціальних звань, а також вільнонаймані співробітники, діяльність яких здійснюється на підставі трудових договорів (працівники кримінально-виконавчої служби). Вказані особи, крім вільнонайманого складу, не мають права бути членами політичних партій [29].

Згідно з чинним законодавством України, до УВП належать кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), арештні доми. Крім цього, вирізняють кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) та кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії). Виправні колонії поділяють на колонії мінімального (мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та загальними умовами тримання), середнього і максимального рівня безпеки [29]

Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти і дисциплінарний батальйон у межах повноважень, визначених КВК України, також забезпечують виконання кримінальних покарань (ч. 7 ст. 11) [114].

Військові частини, гауптвахти виконують покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців, засуджених за злочини невеликої тяжкості, арешту з триманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням. При цьому вони керуються КВК України, законами, актами Президента України та Кабінету Міністрів, а також відомчими нормативно-правовими актами Міністерства оборони України [200].

Дисциплінарний батальйон виконує покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців строкової служби в порядку, передбаченому КВК України, Положенням про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента від 5 квітня 1994 р., та відомчими нормативно-правовими актами Міністерства оборони України [200].

Слідчі ізолятори, хоч і не належать до кримінально-виконавчих установ закритого типу, але забезпечують виконання функцій виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, а також виправних колоній середнього рівня безпеки щодо засуджених, які виконують роботи щодо господарського обслуговування [29].

Визначимо особливості кримінально-виконавчої діяльності щодо забезпечення виконання покарань.

Зокрема, арештні дома, відповідно до ст. 15 КВК України, виконують покарання у виді арешту. В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за кримінальні проступки. Законом також передбачено, що тимчасово, до створення арештних домів, особи, засуджені до арешту, відбувають покарання у СІЗО за місцем засудження. Засуджені до

арешту відбувають весь строк покарання в одному СІЗО в окремих постах або секціях [114].

Виправні центри є кримінально-виконавчими установами відкритого типу, які, згідно зі ст. 16 КВК України, призначені для виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, котрим даний вид покарання призначено відповідно до ст. 82, 389 КК України [114].

Натомість виправні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

У цьому контексті О. Шкута слушно зауважив, що завдання виправних колоній зумовлені специфічним соціальним призначенням кримінально-виконавчої системи загалом, враховуючи, що виправна колонія є багатогранним соціально-правовим інститутом, який виконує не тільки від імені держави найскладніші за своєю юридичною природою види кримінальних покарань (позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі), а й безліч функцій забезпечувального характеру (соціально-економічних, господарських, адміністративно-правових, кадрових), спрямованих на організацію життєдіяльності цієї установи [277].

Згідно зі ст. 18 КВК України, засуджені до позбавлення волі на певний строк відбувають покарання у виправних колоніях:

1) мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України [114];

2) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – чоловіки, уперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду

можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому ст. 147 КВК України [114];

3) середнього рівня безпеки – жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України;

4) максимального рівня безпеки – чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, котрим покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України [114].

Особливість діяльності СІЗО полягає у тому, що ці установи виконують функції виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування (ст. 89, 90 КВК України) [114].

Свій специфічний статус мають також виховні колонії (або спеціальні виховні установи), які, відповідно до ст. 19 КВК України, виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх, і при цьому на види за рівнями безпеки не поділяються [114].

Важливим питанням стосовно процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі є те, яке пов'язано із взаємодією ДКВС України з іншими органами державної влади. Так, у ст. 5 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» «Відносини ДКВС України з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, органами іноземних держав і міжнародними організаціями» з цього приводу зазначено таке: ДКВС України взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями відповідно до законодавства. Для організації міжнародного співробітництва у сфері виконання кримінальних покарань ДКВС України взаємодіє з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями на основі міжнародних договорів. При цьому основними напрямками взаємодії є обмін інформацією щодо характеристики особи, причин та умов вчинення злочинів засудженими як під час відбування покарання, так і після звільнення їх з кримінально-виконавчих установ та закінчення строку покарань, а також про минулу злочинну діяльність засудженого [170].

У процесі здійснення соціально-психологічної роботи із засудженими адміністрація КВУ закритого типу вивчає особу засудженого, а отримана у зв'язку з цим інформація фіксується в індивідуальних програмах соціально-психологічної роботи із засудженими, які після звільнення останніх з установ зберігаються в їх особових справах (ст. 95 КВК України) [114].

Звичайно, що в умовах бюджетного дефіциту, відсутності належної матеріально-технічної бази, конкуренто здатних підприємств та інших змістовних елементів забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк значну роль у системі кримінально-виконавчих правовідносин має відігравати діяльність Міністерства юстиції України з питань його взаємодії з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, а також громадськістю на чітко визначених у законодавчих актах засадах. Розглянемо такі напрями взаємодії.

1. Взаємодія органів і УВП з органами досудового розслідування.

В УВП (виправних та виховних колоніях, арештних домах, виправних центрах) можуть відбувати покарання особи, які приховали від органів досудового розслідування та суду інші вчинені ними злочини. Їх виявлення є важливим завданням як органів досудового розслідування, так і адміністрації зазначених установ. На основі цього загального завдання виникла така форма їх взаємодії, як робота серед засуджених щодо схиляння їх до добровільної явки з повинною.

О. Шкута обґрунтовано доводить, що при вчиненні особами, звільненими від відбування покарання або які відбувають покарання, нового злочину адміністрація органів і УВП сприяє органам досудового розслідування у вивченні особи обвинуваченого, надаючи на нього розгорнуту характеристику, а за необхідності – копії інших матеріалів з його особової справи [277].

2. Взаємодія органів і УВП із судами.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України, суд встановлює вид і розмір кримінального покарання засудженому та здійснює контроль за виконанням вироку.

Згідно із ч. 2 ст. 91 КВК України, адміністрація колонії протягом трьох діб повідомляє суд, який постановив вирок, про приведення його до виконання і про місце відбування покарання засудженим. Одночасно направляється повідомлення одному із членів сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого, у якому вказується адреса колонії і роз'яснюються права засудженого. На кожного засудженого до позбавлення волі ведеться особова справа, а також інформаційна картка, до якої заносяться відомості: стосовно його особи; про вчинений ним злочин і назву суду, який постановив вирок; про день і час його прибуття і звільнення з колонії [114]]. Крім того, суд, згідно з чинним законодавством, вирішує питання про застосування до засуджених амністії, умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення засуджених від подальшого відбування через хворобу, звільнення від подальшого відбування покарання жінок, які

завагітніли або народили дітей під час відбування покарання. Специфіка взаємодії зумовлена особливою роллю судів, що виявляється в такому: суд призначає вид та міру покарання, що є зовнішніми орієнтирами для такої стадії, як виконання покарання; суд вирішує значну кількість питань процесуального характеру, що виникають під час виконання покарання; суд здійснює судовий контроль за діяльністю органів і УВП. При цьому, як свідчить практика, ефективність виконання покарання безпосередньо залежить від справедливості винесеного вироку. За таких обставин створюються сприятливі передумови трансформації принципу індивідуалізації призначення покарання у принцип індивідуалізації його виконання. У такому випадку є підстави стверджувати, що таке покарання при подальшій належній організації кримінально-виконавчого процесу сприятиме виправленню засудженого.

Як слушно зауважив Д. Шевченко, справедливість призначеного покарання утворює засади, які необхідні для його адекватного виконання, і лише справедливе судове рішення в кримінальному провадженні здатне сприяти досягненню мети покарання [273]. На думку останнього, цілком раціональним, з погляду соціальної справедливості та соціальної психології, є той факт, що небезпечні злочинці відбувають покарання в умовах, що відрізняються від умов, що створюються для осіб, які вчинили злочини, що не становлять підвищеної соціальної небезпеки. У цьому виявляється індивідуалізований підхід до засуджених, який у своїх фундаментальних засадах ґрунтується на принципі адекватності злочину й караності [277].

3. Взаємодія з органами державної влади і органами місцевого самоврядування в проведенні соціально-виховної роботи із засудженими. Зокрема, з метою надання особам, які звільнені від відбування покарання, сприяння у відновленні в соціальному статусі повноправного члена суспільства, поверненні їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві розроблено «Порядок взаємодії УВП та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [179].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 156 КВК України, уповноважений орган з питань пробації спільно з адміністрацією УВП не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк організовує здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб [114].

Для цього, згідно з п. 1. «Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу», УВП (СІЗО) не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання або розгляду на засіданні комісії УВП (СІЗО) питання про подання до суду матеріалів для застосування статей 81, 82 КК України стосовно засудженого, який за період відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк довів своє виправлення або став на шлях виправлення, здійснює моніторинг проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення, та їх можливих потреб після звільнення. Під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, адміністрація УВП проводить бесіду із засудженим для визначення його намірів щодо місця проживання та працевлаштування після звільнення і надання необхідної допомоги у вирішенні цих питань. За підсумками бесіди від засудженого приймається заява, яка після звільнення долучається до його особової справи [180].

На виконання п. 3 зазначеного Порядку, не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання засудженого до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк УВП (СІЗО) надсилає повідомлення-запит до уповноваженого органу з питань пробації для з'ясування можливості проживання засудженого після звільнення за обраним місцем проживання та працевлаштування.

4. Взаємодія органів і УВП з іншими правоохоронними органами.

Як показали результати даного дослідження, у правоохоронні органи мають відповідний потенціал, спрямований на вирішення завдання щодо забезпечення правопорядку під час відбування покарання, запобігання, припинення і розкриття злочинів засуджених, учинених під час відбування покарання.

Це завдання вирішується шляхом здійснення ОРД (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [195], на проведення якої уповноважені оперативні підрозділи органів і УВП та СІЗО ДКВС України, а також інші визначені законом органи (включаючи оперативні підрозділи Національної поліції України).

Враховуючи зазначене та відповідно до ст. 104 КВК України, в колоніях здійснюється ОРД, головним завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; попередження і виявлення кримінальних правопорушень, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, які здійснюють ОРД або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні кримінальних правопорушень. Оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами органів і УВП [114].

Важливим завданням під час взаємодії органів і УВП з іншими правоохоронними органами є профілактика і запобігання вчиненню злочинів серед осіб, звільнених з місць позбавлення волі, насамперед таких категорій (визначених ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»), як:

– засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під

час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства;

– засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження правоохоронних органів, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення;

– засуджених до позбавлення волі за один зі злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [156].

5. Взаємодія органів і УВП з прокуратурою.

Згідно з чинним кримінально-виконавчим законодавством (ст. 22 КВК України) [114] та ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» [205], органи і УВП підлягають нагляду з боку органів прокуратури, а саме органів прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах проводять перевірки відповідності закону діяльності органів та УВП. При цьому для виявлення порушень закону прокурор у межах своєї компетенції має право: 1) перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень; 2) у будь-який час відвідувати УВП, опитувати осіб, які перебувають у них, знайомитися з відповідними документами, на підставі яких вони засуджені; 3) порушувати в установленому законом порядку кримінальне, адміністративне чи дисциплінарне провадження; 4) вносити подання до державних органів і посадовим особам про усунення закону та умов, що їм сприяють.

Відповідно до ст. 22 КВК України, органи і УВП зобов'язані виконувати письмові вказівки прокурора щодо додержання порядку виконання покарання, встановленого кримінально-виконавчим законодавством (ст. 22 КВК України)

[114]. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» [205], прокурор здійснює нагляд за додержанням законів в органах і УВП при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Письмові вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку і умов тримання осіб у місцях, зазначених у частині першій цієї статті, а також письмові вказівки прокурора, надані іншим органам, які виконують судові рішення у кримінальних справах, є обов'язковими і підлягають негайному виконанню [114].

За результатами нашого дослідження, форми взаємодії органів і УВП не вичерпуються лише такими наведеними прикладами, оскільки напрями і форми взаємодії змінюються, вони не є постійними й удосконалюються під впливом динамічних змін у різних сферах.

Отже, розглянувши питання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, а також діяльності органів і УВП та їх взаємодію з іншими державними органами і громадськими організаціями при виконанні даного покарання, можна констатувати, що сьогодні зазначена діяльність є недосконалою та недостатньо ефективною. Саме тому зміцнення потенціалу соціального партнерства кримінально-виконавчої системи з іншими інституціями дасть змогу ефективно вирішувати проблеми функціонування органів і УВП та сприяти реалізації прав і свобод засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання, з метою їх оптимальної постпенітенціарної адаптації.

Результати проведеного дослідження також доводять, що взаємодія органів та УВП з державними органами й недержавними організаціями – необхідна умова забезпечення ефективної життєдіяльності кримінально-виконавчих установ. Така взаємодія, що здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства, а також відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актів, які регламентують правовідносини органів і УВП, державних органів та недержавних організацій, є важливою складовою сучасної державної політики

у сфері виконання покарання (ч. 1 ст. 11 КВК України [114]), оскільки кінцевим результатом такої взаємодії є досягнення цілей покарання загалом і кримінально-виконавчої системи зокрема, тобто виправлення і ресоціалізація засуджених, загальне та спеціальне запобігання вчиненню злочинів.

Водночас при взаємодії органів та УВП з іншими державними органами і громадськими організаціями слід враховувати такі характерні особливості процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, як динамічний характер, що виявляється в неможливості сформувати раз і назавжди фіксований перелік інституцій, з якими необхідно взаємодіяти кримінально-виконавчій системі; орієнтацію на досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених, а також діяльність із запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

2.3. Соціально-правова природа забезпечення ізоляції та режиму засуджених під час виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у кримінально-виконавчих установах закритого типу

Питання виправлення та ресоціалізації засуджених має давню історію. Цю проблему вивчало багато науковців в аспекті кримінального, КВП, пенітенціарної педагогіки та психології, однак донині не існує єдиної думки. Водночас закріплення в КВК понять «виправлення» і «ресоціалізація» суттєво вплинуло на дискусію з цього питання. Так, ст. 6 КВК України визначає:

виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки;

ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [114].

На думку фахівців, ресоціалізація – це процес прийняття індивідом соціальних норм і культурних цінностей, втрачених, або мало засвоєних раніше, або оновлених на новому етапі суспільного розвитку. У певному сенсі ресоціалізація передбачає засвоєння індивідом деяких цінностей і норм, які радикально відрізняються від набутих ним раніше. Ресоціалізація пов'язана з руйнуванням засвоєних індивідом у процесі асоціалізації, десоціалізації негативних антигромадських норм і цінностей, прищепленням визнаних суспільством цінностей і вчинків; вона нагадує первинну соціалізацію, оскільки повинна радикально по-новому розставити акценти реальності [142].

У зв'язку з цим, важливим є інший висновок, що засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням особистості засудженого, виду покарання, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів учиненого злочину, поведінки засудженого під час відбування покарання [109].

Як показує практика, у місцях позбавлення волі ресоціалізація розглядається як процес виправлення, виховання, перевиховання, корекції, соціально-педагогічної підтримки засудженого з використанням освітньо-виховних, карально-виховних, працетерапевтичних та інших технологій в УВП. Саме тому основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених, згідно зі ст. 6 КВК України, закріплено: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив та пробацію [114].

У КВП режим позбавлення волі (як основний засіб виправлення та ресоціалізації засуджених) прийнято визначати як порядок відбування, порядок виконання цього виду покарання, порядок тримання засуджених, укладу їх життя чи правопорядку, встановленого в колонії. Оскільки термін «режим» зазвичай тлумачиться як послідовність тих чи інших дій, правила, за якими здійснюється що-небудь, то в цьому значенні режим визначає послідовність

процесу виконання і відбування покарання чи правила, за якими здійснюється цей процес [109].

Законодавче визначення режиму в колоніях наведено в ст. 102 КВК України (розкрито його дефініцію), а саме: це ізоляція засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізація їхніх прав і законних інтересів; безпека засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання залежно від виду колонії; зміна умов тримання засуджених [114].

Отже, режим у колоніях забезпечує безпеку засуджених і персоналу [85] як суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин. Забезпечення особистої безпеки засуджених – це вимога ст. 10 КВК України, а персоналу колонії – ст. 105, 106 КВК України [114]. Зокрема, персонал колоній у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засудженого зобов'язаний вжити невідкладних заходів щодо забезпечення їх особистої безпеки (перевести засудженого в безпечне місце, вирішити питання щодо місця подальшого відбування ним покарання). Система УВП має забезпечувати: а) запобігання загрозам і небезпекам, які можуть становити засуджені; б) профілактику таких загроз і небезпек; в) припинення цих загроз і небезпек; г) припинення загроз і небезпек, які можуть виникати стосовно засуджених.

Під час відбування засудженим кримінального покарання саме режим є інструментом, за допомогою якого здійснюється кара та відбувається ресоціалізація засуджених. В умовах режиму, встановленого в місцях позбавлення волі, реалізується виконання та відбування кримінального покарання, яке регулюється нормами КВП. Режим в УВП є складним правовим явищем, яке має чітке поняття, урегульоване на нормативному рівні. Виконання найважливіших функцій покладається на режим виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, досягнення цих функцій зумовить і досягнення цілей покарання. Режим у місцях позбавлення волі виконує декілька функцій. Насамперед – це кара за злочин.

Як у цьому контексті слушно зауважив О. Колб, кара як елемент мети покарання, є, з одного боку, вимушеною необхідністю держави реагування на злочинну поведінку винних осіб, а з іншого – превентивним заходом, передумовою виправлення і ресоціалізації засуджених шляхом стримання бажання вчинення нового злочину та гальмування їх деструктивних вчинків [90]. На думку вченого, яку ми поділяємо, превентивний характер застосування кари передбачає збереження соціально корисних властивостей особи засудженого, що зменшує його криміногенні властивості, та запобігання тортур і нелюдського або такого, що принижує їх гідність, поводженням з боку персоналу УВП, а також протидіє вчиненню злочинів й інших правопорушень серед інших осіб в умовах ізоляції від суспільства. Таким чином, кара в умовах УВП у комплексному розумінні має створити основу для проведення цільової ефективної профілактики злочинів як з боку засуджених, так і інших осіб [142; 86, с. 48].

Це зумовлено тим, що за допомогою режиму встановлюються певні правообмеження для осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Зазначене положення прямо зумовлено вимогами ст. 7 КВК України, у якому передбачено, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та КВК України і встановлених вироком суду, а правовий статус засудженого визначається законами України, відповідно до порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання [114].

Як зазначають учені (І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, М. С. Пузирьов та ін.), режим в УВП виконує декілька функцій. По-перше, сутність покарання втілюється саме в режимі – це кара за вчинений злочин. Це зумовлено тим, що за допомогою режиму визначаються певні правообмеження для осіб, засуджених до позбавлення волі. У кримінально-виконавчому законодавстві передбачається, що правообмеження для засуджених впливають з вироку суду і режиму, який встановлюється КВК України для цього виду покарання. По-друге, за допомогою режиму встановлюються вимоги до діяльності

адміністрації колонії щодо виконання вироків судів до позбавлення волі та правила поведінки засуджених. По-третє, за допомогою режиму створюються необхідні умови для застосування й інших засобів виправлення та ресоціалізації, таких як виховна робота, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. По-четверте, режим і сам стає одним та основним із таких засобів, який встановлює певні умови для ефективного втілення виправлення та перевиховання. Режим спрямовує засуджених на шлях самодисципліни та поваги до чинного законодавства.

Режим як засіб виправлення засуджених включає в себе встановлений законом і відповідними нормативно-правовими актами ізоляцію засуджених, нагляд за ними, реалізацію їх прав і законних інтересів, виконання покладених на них обов'язків, дотримання особистої безпеки засуджених і персоналу, роздільне тримання різних категорій засуджених, різні умови утримання залежно від виду виправної установи, зміну умов відбування покарань. Режим регламентує життя засуджених в умовах ізоляції від суспільства з постійним дотриманням правил поведінки, передбачених для даного виду установ. Режим відображає ставлення засуджених до правообмежень, встановлених для даного виду покарання, стосунки в колективі засуджених, характер стягнень та заохочень протягом строку відбування покарання.

Для реалізації заходів виправлення і ресоціалізації режим відбування покарання виступає немов би «точкою опори», завдяки якій організація та сприйняття виправного впливу відбуваються предмет ніше, що полегшує цілеспрямованість виправлення особи. Крім того, правообмеження, що передбачені режимом, спонукають засуджених до намагання законним шляхом використати і блага, що лежать у сфері виправного впливу (право на щомісячне додаткове витрачання грошей; умовно-дострокове звільнення та ін.). Водночас у взаємодії з режимом заходи виправного впливу сприяють правильному сприйняттю покарання засудженими, переконують їх в його справедливості та необхідності відбутися покарання без порушень встановлених в УВП правил поведінки [142].

У кримінально-виконавчому законодавстві щодо визначення поняття «режим» існує декілька поглядів, і їх можна класифікувати за трьома групами. І. Саленков визначив «режим» як правила поведінки, що встановлюються в УВП, як порядок і умови в місцях позбавлення волі. Деякі науковці розглядають режим у вузькому та широкому значеннях [236, с. 142].

У своїх працях В. Россіхін використав терміни «порядок» і «умови». К. Остапко режим виконання і відбування покарання розумів як установлений порядок у виправній установі, як стан правовідносин, що забезпечує поведінку суб'єктів у визначеному різними галузями права обсязі, і таким чином, з одного боку, створює умови для виконання покарання як примусовий захід стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, а з іншого – правовий статус громадянина з особливостями, що зумовлені фактом відбування покарання у виправній установі [142; 231, с. 65].

Т. Денисова констатувала, що режим є одним з основних засобів виправлення і перевиховання засуджених до позбавлення волі, та згідно з КВК – спонукання їх до правослухняної поведінки. Режим у кримінально-виконавчих установах – це встановлений і регламентований нормами права порядок поведінки, обов'язковий для засуджених, що містить елементи кари, яка спрямована на досягнення цілей покарання [47].

А. Степанюк і В. Трубніков визначали режим як закріплену в кримінально-виконавчому законодавстві сукупність правил поведінки засуджених і заходів, що здійснюють УВП, які необхідні для досягнення мети покарання і реалізації кари. Учені вважають, що режим також можна розглядати і як один із способів виявлення покарання, зміст якого становить сукупність правил повсякденної поведінки засуджених в умовах УВП та комплекс правообмежень [246, с. 4–5]. Їх думку поділяв К. Автухов, який вважав, що режим в УВП не тільки охоплює всі правила поведінки засуджених, а й відображає сутність та зміст покарання у виді позбавлення волі, оскільки саме в режимі відображається кара, тобто сукупність правообмежень, які застосовуються до засуджених [2, с. 85].

Виховний вплив на засуджених є головним призначенням режиму відбування покарання, а регламентація їх способу життя, що має примусовий характер, привчає засуджених до свідомого додержання встановлених правил поведінки, порядку, дисциплінує їх, виховує потребу поваги до закону, праці, норм співіснування, встановлених у суспільстві, та інші позитивні якості.

Під режимом у широкому значенні К. Остапко розумів усю сукупність заходів, за допомогою яких здійснюється процес виправлення ув'язнених. Режим у цьому змісті включає в себе регулювання усіх аспектів життя ув'язнених в УВП, у тому числі й суспільно корисну працю та виховну роботу. Під режимом у вузькому змісті автор розумів установлення певних правил ізоляції засуджених, їх поведінки, прав та обов'язків, обумовлених фактом відбування покарання, регулювання порядку пересування в межах місця позбавлення волі, регламентацію форм спілкування ув'язнених з оточуючим світом, систему заходів стягнення та заохочення [142].

Отже, більшість учених розглядають поняття «режим» через призму тлумачення категорії «порядок».

На нашу думку, режим відіграє найактивнішу роль у системі та взаємодії основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, виступаючи умовами застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. У місцях позбавлення волі для засуджених створюються різні умови утримання залежно від виду колонії, відповідального ставлення до праці, сумлінної поведінки, виконання встановлених правил. Режим насамперед передбачає каральну функцію, оскільки саме за допомогою правообмежень та режимних вимог реалізується кримінально-правова кара. Виховна функція режиму виявляється в тому, що правила режиму спонукають засудженого дотримуватись вимог закону, не порушувати дисципліну, змінювати свою поведінку на кращу. При цьому принцип виховного впливу та індивідуалізації покарання потребує зміни умов тримання засуджених залежно від їх поведінки. Це також є головною вимогою режиму. Сутністю цього інституту є зміна правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме обсягу їх прав,

як у бік посилення, так і послаблення правообмежень. Наприклад, при зміні умов тримання в межах однієї колонії розуміється одночасне скорочення або збільшення всіх передбачених законом пільг, які виникають у зв'язку з переведенням засудженого до іншої дільниці (соціальної реабілітації або посиленого контролю).

Крім того, режим встановлює правила поведінки суб'єктів та учасників процесу виконання-відбування покарання, їхні права та обов'язки. Норми режиму також забезпечують порядок реалізації правообмежень, прав та обов'язків відповідних суб'єктів та учасників цього процесу. Отже, режим у колоніях не тільки охоплює всі правила поведінки засуджених, а й відображає сутність та зміст покарання у виді позбавлення волі, оскільки саме в ньому відображається кара, тобто сукупність правообмежень, які застосовуються до засуджених. Водночас, оскільки режим встановлює і взаємовідносини адміністрації із засудженими, засуджених між собою, проведення виховної роботи, залучення до праці тощо, він охоплює також правила поведінки, що не виражають кару [141].

Саме тому в частині 2 ст. 102 КВК України передбачено, що режим має зводити до мінімуму відмінність між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку й усвідомленню людської гідності [114].

На науковому рівні обґрунтовано висновок про те, що існують основні фізичні вимоги, які мають бути задоволені з метою забезпечення поваги до людської гідності засудженого, піклування про нього. Життя засуджених в умовах позбавлення волі повинно починатися й продовжуватись у межах справедливого й належного ставлення, покликаного довести, що засуджений залишається громадянином, наділеним правами та обов'язками. У поняття належного ставлення до засудженого входить надання адекватного житла, дотримання умов санітарії та гігієни, надання постільної білизни, одягу, харчування, забезпечення водою та місцем для фізичних вправ [114]. Такий підхід ґрунтується на ст. 25 Загальної декларації прав людини [60], за якою

кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний підхід і необхідне соціальне забезпечення, що необхідні для підтримання її здоров'я і добробуту. Цю норму відображено й у національному законодавстві. Стаття 48 Конституції України визначає, що кожен громадянин України (засуджені не є винятком) має право на достатній життєвий рівень, а саме: достатнє харчування, одяг, житло. Крім того, і в ст. 49 Конституції проголошено, що кожен має право на охорону здоров'я і медичну допомогу [95].

Режим у колоніях виконує певні функції, в яких виявляється його сутність. До основних функцій режиму належать: каральна; забезпечення ефективного застосування заходів виправного впливу; виховна; регулювання кримінально-правової кари; спеціальне та загальне попередження.

Каральна функція режиму полягає в тому, що його норми передбачають сукупність правообмежень, які застосовуються до засуджених і становлять зміст покарання у виді позбавлення волі.

Функція забезпечення ефективного застосування заходів виправного впливу закріплена в ст. 5, 6, 102 КВК України [114] і полягає в тому, що поряд з режимом необхідним є застосування до засуджених заходів виправного впливу, до яких належать суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, громадський вплив. Ці заходи в процесі застосування поєднуються з покаранням (режимом), активно взаємодіють між собою. Водночас режим створює умови для їх ефективної реалізації.

Виховна функція режиму виявляється в тому, що у процесі реалізації кари, виконання покарання досягається завдання виправлення засуджених. Реалізація виховної функції режиму дає можливість підкріпити виховання за допомогою кари власне вихованням, посилити роль режиму. Саме з цих позицій можна глибше зрозуміти можливості режиму, який передбачає формування належної поведінки засуджених. Функція регулювання режиму виражається в тому, що режим не тільки виступає основним критерієм при

визначенні засудженому виду колонії з відповідним рівнем безпеки, а й конкретизує покарання у виді позбавлення волі і є регулятором його каральної сили. Функція регулювання режиму реалізується через створення різних умов тримання засуджених залежно від характеру, ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого під час відбування покарання (ст. 18, 94, 99-101, 138-140 КВК України) [114].

Функція спеціального і загального запобігання полягає в тому, що в режимі позбавлення волі виражена кримінально-правова кара, яка запобігає вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Завдяки організаційно-правовому впливу на засуджених спеціальна запобіжна функція режиму, по-перше, створює обмеження, які чинять на свідомість і волю засудженого винятковий за своєю силою вплив, викликають у нього моральні переживання і страждання, такий психічний стан, який здатний стримати засудженого від вчинення нового злочину; по-друге, створює умови, за яких злочин надзвичайно важко або неможливо вчинити.

Отже, усі функції режиму спрямовані, насамперед, на виправлення і ресоціалізацію засуджених, добровільне виконання засудженими правил поведінки, виховання в них дисциплінованості, виключення можливостей для вчинення правопорушень.

Відповідно до положень глави 16 КВК України, до основних засобів забезпечення режиму в колоніях належать система охорони колонії (забезпечує ізоляцію засуджених); система нагляду за засудженими (забезпечує виконання засудженими обов'язків); технічні засоби нагляду і контролю (ст. 103 КВК України); ОРД у колоніях (ст. 104 КВК України); режим особливих умов у колоніях (ст. 105 КВК України); застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК України) [114].

ОРД також є одним із засобів забезпечення режиму, оскільки її проведення безпосередньо спрямоване на забезпечення порядку виконання і умов відбування покарання, запобігання, а також припинення злочинів й інших правопорушень, що вчинюють або планують засуджені. Головним завданням

ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп засуджених. Цілями ОРД є забезпечення безпеки засуджених, персоналу та інших осіб; виявлення, попередження і розкриття злочинів, учинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, які здійснюють ОРД, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів [114].

Застосування до засуджених заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї законодавець (ст. 106 КВК України) також відносить до засобів забезпечення режиму в колоніях [85]. Підставами для застосування вказаних заходів є вчинення засудженими фізичного опору персоналу колонії; злісне невиконання законних вимог персоналу; проява буйства з боку засуджених; участь засуджених у масових заворушеннях, захваті заручників; учинення засудженими інших насильницьких дій; втеча з-під варти. Метою застосування цих заходів є припинення протиправних дій засуджених, а також запобігання заподіяння ними шкоди оточенню або самим собі [109].

Також до вимог режиму, відповідно до закону, належать забезпечення виконання покладених на засуджених обов'язків та реалізація їхніх прав і законних інтересів. Обов'язки, права і законні інтереси в чинному КВК України врегульовані достатньо повно. Зокрема, основні права і обов'язки засуджених визначені в ст. 8-10 КВК, а конкретизовані стосовно засуджених до покарання у виді позбавлення волі – в ст. 107, 138-143 КВК України. Водночас у практичній діяльності важливу увагу необхідно приділяти реальному забезпеченню виконання засудженими як своїх обов'язків, так і реалізації належних їм прав і законних інтересів, що сприятиме сумлінному ставленню засуджених до підтримання правопорядку в колонії [109], враховуючи сучасний стан правопорядку у сфері виконання покарань.

Як показали результати даного дослідження, найважливішою вимогою режиму в колоніях є ізоляція засуджених. Без сумніву, оскільки позбавлення волі є ізоляцією від суспільства, то саме в ній виражений зміст покарання у виді

позбавлення волі. Утім фізична ізоляція засуджених в УВП не означає їх повного відриву від суспільства. Саме тому найбільш важливим елементом ізоляції при позбавленні волі є істотні обмеження у спілкуванні засуджених з особами, які перебувають на волі, за межами УВП. Без ізоляції засуджених і похідних від неї обмежень не може бути, власне, позбавлення волі [109], а також беззмістовним буде й процес забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі.

Відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства України, ступінь ізоляції визначається видом колонії і поведінкою засуджених. Залежно від рівня безпеки колонії, дільниці, засуджені мають відповідні права, а поведінка може бути або позитивною, що зумовить заохочення, отримання пільги (умовно-дострокове звільнення, заміна невідбутої частини покарання більш м'якою тощо), або ж негативною, що спричинить накладення дисциплінарних стягнень чи зміну рівня безпеки найбільш вищим. Ізоляція засуджених забезпечується, насамперед, системою охорони колоній, яка здійснюється відповідно до вимог відомчої Інструкції з організації охорони УВП.

Згідно зі ст. 63 КК України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до КВУ закритого типу. Важливість виокремлення ізоляції засуджених як самостійного предмета кримінально-виконавчого дослідження обумовлена тим, що досліджуване в цій роботі соціальне явище значною мірою впливає на правовий статус засуджених, дотримання їхніх прав і свобод [103].

На пошуковому рівні ізоляція засуджених розглядається як зміст позбавлення волі та як основна вимога режиму у виправних колоніях. Відокремлення засуджених від оточуючого середовища та поміщення в УВП є вимушеним заходом з боку державних органів. При забезпеченні основних прав засуджених важливо враховувати, що ці особи можуть становити суспільну небезпеку.

Саме тому для особи, яка вимушена зазнати наслідки свого суспільно небезпечного діяння, ізоляція є неприродним явищем, а тому таке становище не може задовольнити засудженого. Отже, порушення вимог ізоляції з боку засудженого слід розглядати як явище, яке пов'язане із природним прагненням свободи, соціальною сутністю людей. Засоби забезпечення ізоляції спрямовані на дотримання певних правил, а також запобігання порушенням вимог ізоляції. Саме ізоляція покликана убезпечити суспільство від можливої подальшої протиправної поведінки засуджених осіб. Водночас при поміщенні до УВП реалізація ізоляції не закінчується. Усередині установи існують засоби її забезпечення, а також діють правила, спрямовані на її дотримання. Засуджені можуть виконувати правила, а можуть і не виконувати їх, але на персонал УВП покладається обов'язок забезпечення цієї вимоги режиму, який реалізується через певні засоби.

За результатами дослідження, як основна вимога режиму ізоляція акумулює в собі правила поведінки як усередині установи, так і визначає порядок спілкування із зовнішнім світом. Відповідно, засуджений може порушити або внутрішню ізоляцію, або зовнішню. При цьому порушення вимог зовнішньої ізоляції передбачає недозволений зв'язок із зовнішнім світом, а також подолання зовнішніх огорож, тобто втечі з місць позбавлення волі. Суспільна небезпека втечі полягає не тільки в ухиленні злочинця від відбування покарання, а й у потенційних наслідках, які можуть настати в процесі його вчинення: убивство вартових – осіб, які здійснюють конвоювання; напад на охорону та заволодіння зброєю; убивство співробітників і використання їх одягу та документів для виходу з установи; захоплення заручників тощо. Крім того, засуджені можуть вчиняти злочини з метою придбання одягу, грошей, заволодіння документами, що засвідчують особу, транспортними засобами та ін. Збільшення часу перебування злочинця на волі криміналізує його особистість, що може завдати шкоди суспільству та його громадянам.

Такий висновок ґрунтується на отриманих під час проведення зазначеного дослідження емпіричних матеріалах. Проведено опитування 170

працівників ДКВС України, службова діяльність яких пов'язана із забезпеченням ізоляції у виправних колоніях (відділ нагляду і безпеки, відділ охорони) (додаток А). Усі респонденти безпосередньо брали участь у забезпеченні ізоляції засуджених відповідно до їх професійних обов'язків. Під час опитування даної категорії респондентів отримано такі результати дослідження.

На питання «У чому, на Вашу думку, виявляється каральний аспект покарання у виді позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «в ізоляції» – 76 осіб (45 %), «у режимі в колоніях» – 82 особи (49 %), «у матеріально-побутових умовах відбування покарання» – 54 особи (32 %). На питання «Чи можете Ви чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених?» відповіли: «так» – 87 осіб (52 %), «складно відповісти» – 74 особи (45 %), «ні» – 7 осіб (4 %). На питання «Чи може ослаблення ізоляції засуджених, на Вашу думку, призводити до порушення режиму в колоніях засудженими та вчинення ними правопорушень?» відповіли: «так» – 98 осіб (59 %), «інколи» – 51 особа (30 %), «ні» – 19 осіб (11 %). На питання «Як Ви вважаєте, чи може ослаблення ізоляції призводити до потрапляння на територію колонії заборонених предметів?» відповіли: «так» – 79 осіб (47 %), «зрідка» – 81 осіб (48 %), «ні» – 8 осіб (4 %). На питання «Чи достатньо матеріально-технічно облаштована Ваша колонія для забезпечення ізоляції на належному рівні?» відповіли: «так» – 43 особи (26 %), «складно відповісти» – 92 особи (55 %), «ні» – 32 особи (19 %). На питання «Чи є дієвим заходом стягнення таке посилення ізоляції, як ДІЗО або поміщення в карцер, ПКТ (одиначну камеру)?» відповіли: «так» – 128 осіб (76 %), «інколи» – 25 осіб (15 %), «ні» – 15 осіб (9 %). На питання «Яким, на Вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «одиначним» – 64 особи (38 %), «груповим (3–10 осіб)» – 58 осіб (35 %), «груповим (понад 10 осіб)» – 46 осіб (27 %). На питання «Чи впливає постійний нагляд та охорона в колонії на дотримання режиму та запобігання вчиненню правопорушень?» відповіли: «так» – 132 особи (79 %), «складно відповісти» – 24 особи (14 %), «ні» – 10 осіб (6 %). На питання «Як Ви

вважаєте, тривала ізоляція негативно впливає на засудженого?» відповіді: «так» – 83 особи (49 %), «складно відповісти» – 66 осіб (39 %), «ні» – 17 осіб (10 %). На питання «Чи вважаєте Ви необхідним надання дозволу засудженому на короткострокові виїзди за межі колонії?» відповіді: «так» – 91 особа (54 %), «складно відповісти» – 45 осіб (27 %), «ні» – 32 (19 %). На питання «Чи часто порушують засуджені правила ізоляції в межах колонії?» відповіді: «так» – 48 осіб (29 %), «інколи» – 89 осіб (53 %), «ні» – 31 особа (18 %). На питання «Чи відповідає нормативно-правове забезпечення щодо ізоляції потребам практики?» відповіді: «так» – 51 особа (30 %), «не повністю» – 103 особи (61 %), «ні» – 14 осіб (8 %). На питання «Чи існує нагальна потреба в оновленні технічних засобів нагляду та безпеки?» відповіді: «так» – 85 осіб (50 %), «складно відповісти» – 53 особи (31 %), «ні» – 30 осіб (19 %). На питання «Як Ви вважаєте, чи необхідно збільшити кількість побачень засудженим до позбавлення волі на певний строк?» відповіді: «так» – 112 осіб (67 %), «складно відповісти» – 15 осіб (9 %), «ні» – 39 осіб (23 %). На питання «Чи допомагає ізоляція засудженому у процесі виправлення та ресоціалізації?» відповіді: «так» – 79 осіб (47 %), «складно відповісти» – 24 особи (14 %), «ні» – 65 осіб (39 %) [117, с. 207–208].

Також проведено опитування засуджених (300 осіб), які відбувають покарання у виді позбавлення волі щодо дотримання їх прав (додаток Б). Отримано такі результати.

На питання «Чи відомі Вам нормативно-правові акти з питань забезпечення права засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіді 77,4 % від загальної кількості респондентів; «ні» – 6,5 %; «частково» – 16,0 %.

На питання «Чи достатньо правових гарантій створено для забезпечення права засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіді 75 %; «ні» – 12,9 %; «частково» – 11,3 %.

На питання «Чи належним чином забезпечується право засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я в УВП України?» «так» відповіли 72,6 %; «ні» – 9,7 %; «частково» – 17,7 %.

На питання «Чи достатньо Ви розумієте зміст права засуджених на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіли 87,1 %; «ні» – 6,5 %; «частково» – 6,5 %.

На питання «Чи варто внести зміни у законодавство України з питань забезпечення охорони життя та здоров'я засуджених?» «так» відповіли 22,6 %; «ні» – 48,4 %; «частково» – 29 %.

На питання «Чи відомі Вам міжнародно-правові акти, що стосуються охорону життя та здоров'я засуджених?» «так» відповіли 53,2 %; «ні» – 6,5 %; «частково» – 40,3 %).

На питання «Чи може бути джерелом посягань на життя та здоров'я засуджених діяльність персоналу УВП?» «так» відповіли 9,7 %; «ні» – 75,8 %; «частково» – 14,5 %.

На питання «Хто є найбільш небезпечним джерелом посягань на життя та здоров'я для засуджених в УВП?» «засуджені» відповіло – 9,7 %, «злочинні авторитети» – 24,2 %, «персонал колонії»-0 %, «власна поведінка жертви» - 22,6 %, та «інші особи» – 1,6 %

На питання «Чи посягали Ви на життя та здоров'я засуджених до позбавлення волі у зв'язку зі своєю діяльністю?» – «так» 1,6 %; «ні» – 98,4 %; «частково» – 0 %.

На питання «Чи відносите Ви сучасні умови тримання засуджених в колоніях до джерел посягання на їх життя та здоров'я?» «так» відповіли 3,2 %; «ні» 83,9 %; «частково» – 12,9 %.

На питання «Чи завжди Ви доводите до засуджених зміст права засуджених на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіли 79 %; «ні» – 3,2 %; «частково» – 17,7 %.

На питання «Чи ознайомлені Ви з міжнародною практикою, пов'язаною із забезпеченням права засуджених на життя та здоров'я?» «так» відповіли 38,7 %; «ні» – 14,5 %; «частково» – 46,8 %.

На питання «Чи вважаєте Ви роботу персоналу в УВП безпечною?» «так» відповіли 17,7 %; «ні» – 61,3 %; «частково» – 21 %.

На питання «Чи реагуєте Ви протиправними формами і засобами на провокаційну поведінку засуджених до позбавлення волі?» «так» відповіли 12,9 %; «ні» – 82,3 %; «частково» – 4,8 %.

Аналогічні результати отримані й іншими ученими. Так, досліджуючи питання ізоляції засуджених, М. Лисенко дійшов висновку, що засуджений, який вчинив втечу, є кримінально небезпечним джерелом як створення загрози здоров'ю та життю, так і заподіяння матеріальної шкоди громадянам. Дії засуджених, які вчинили втечу, спричиняють процеси, що дезорганізують діяльність не тільки виправних установ, а й усієї кримінально-виконавчої системи, а також інших правоохоронних органів, створюють загрозу громадській безпеці. Учинені втечі виступають індикатором проблем у забезпеченні охорони УВП [117, с. 209–210].

Саме тому держава визнає особливу суспільну небезпеку порушень зовнішньої ізоляції і встановлює як кримінальну, так і адміністративну відповідальність. У цьому сенсі проблема передачі заборонених предметів через персонал ДКВС України потребує окремої уваги у світлі людського ресурсу. Порушення внутрішньої ізоляції полягають у недотриманні правил щодо локалізації, внутрішнього переміщення у виправній колонії, що також охоплює низку порушень, які мають переважно меншу суспільну небезпеку та здебільшого передбачають дисциплінарну відповідальність. Зазначені правопорушення відрізняються особливою небезпекою з огляду на те, що особи, які покликані забезпечувати ізоляцію засуджених, навпаки, стають суб'єктом правопорушення. Це приклад, коли зменшення людського фактору при забезпеченні ізоляції може покращити стан її забезпечення [117].

Ця проблема набула хронічних форм для КВУ закритого типу. Так, якщо у 1991 р. засуджені в розрахунку на 1 тис. осіб допускали 934 дисциплінарні проступки, з яких більше 70 % припадало на порушення правил їх ізоляції у колоніях [53, с. 12], то у 2016 р. (останньому періоді перебування цих КВУ у складі ДПтС України) [192] їх кількість хоча й зменшилась в абсолютних цифрах, у зв'язку зі зменшенням загальної чисельності засуджених до 41800 осіб, але в розрахунку на 1 тис. засуджених відображала ті кількісно-якісні показники, які сформували зміст негативної тенденції, що склалася протягом 1992–2015 рр. [209, с. 21–22]. Зокрема, у 2016 р. зареєстровано 1877 випадків порушення засудженими правил локалізації (внутрішньої ізоляції) у колоніях, з яких 1469 – у житлових зонах та 408 – у виробничих. При цьому більшість зазначених дисциплінарних проступків спостерігалася під час проведення масових заходів – 1401 випадок (78 % у загальній структурі цих порушень); шляхом подолання інженерно-технічних засобів – 281 випадок та шляхом обману персоналу колоній – 141 випадок [209, с. 21].

Найбільш криміногенними в цьому контексті були житлові зони в колоніях Волинської, Житомирської та Миколаївській областях, а виробничі зони – у Київській, Одеській та Житомирській областях [209, с. 21].

Отже, сьогодення вимагає винайдення нових способів контролю за засудженими в межах УВП, вдало поєднуючи як людський фактор, так і передові засоби відеоспостереження, дотримуючись прав засуджених. Нагляд дисциплінує засудженого, допомагає виправитися. Для забезпечення нагляду за поведінкою засуджених у відділеннях соціально-психологічної служби, локальних секторах, камерах, прогулянкових майданчиках, у місцях їх праці, їдальнях, клубах, закладах охорони здоров'я адміністрація УВП встановлює відеокамери, про що під підпис повідомляють засудженого [21].

Зокрема, ст. 103 КВК України передбачає, що адміністрація установ має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку

засуджених. Адміністрація виправної колонії зобов'язана повідомити засуджених про застосування технічних засобів нагляду і контролю. Засуджений не має права відмовитися від використання стосовно нього аудіовізуальних та інших технічних засобів [114].

Нині стан технічних засобів охорони і нагляду у КВУ закритого типу є критичним, що виступає однією з детермінант, яка сприяє вчиненню порушень ізоляції засуджених. Як зазначено в Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України 2017 р., застарілою залишається матеріальна база діючих УВП, більшість з яких перебуває в незадовільному стані. Крім цього, понад 90 % наявних комплектів технічних засобів охорони периметрів та 33 % інших типів інженерно-технічних засобів охорони та нагляду УВП і СІЗО перебувають в аварійному стані; 74 % сповіщувачів охоронної сигналізації на периметрах колоній експлуатуються понад 16 років та потребують заміни, а близько 10 % цих сповіщувачів перебувають у несправному стані і підлягають списанню.

УВП та СІЗО лише на 66 % забезпечені комплектами систем контролювання доступу осіб на охоронювані об'єкти. Крім того, частина режимних корпусів СІЗО перебувають у незадовільному технічному або навіть аварійному стані та непридатна для тримання осіб, взятих під варту. Так, більше як 200 років побудовані 12 % СІЗО; від 100 до 200 років – 58 %; від 50 до 100 років – 14 %; від 10 до 50 років – 14 % [212]

Водночас ЄПП (п. 51) передбачають, що пенітенціарний персонал, який спостерігає за засудженими, які перебувають під їхнім контролем, повинен вживати достатніх заходів безпеки, у тому числі з використанням технічних засобів [58]. Ст. 63 Конституції України констатує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [95]. Зокрема, згідно з Правилами внутрішнього розпорядку УВП, здійснення нагляду в житловій зоні передбачає дотримання засудженими розпорядку дня установи, забезпечення надійної ізоляції засуджених, виконання встановлених правил поведінки та

недопущення ними протиправних дій. Для цього проводять огляди території та приміщень житлової зони, вірогідних місць вчинення втеч, а чергова зміна контролює поведінку засуджених, вимагає від них виконання встановлених правил поведінки та обов'язків, дотримання чистоти та інших обов'язків, передбачених нормативними документами. Також чергова зміна здійснює контроль за транспортними засобами, за їх розвантаженням та завантаженням, не повинна допускати спілкування засуджених з водіями. Огляд території та приміщень житлової зони здійснюється шляхом періодичних обходів визначеними маршрутами з таким розрахунком, щоб уся територія, житлові, побутові та адміністративні приміщення, підземні комунікації перебували під постійним контролем. Нагляд у виробничій зоні проводиться шляхом періодичного його обходу за визначеними маршрутами та згідно із встановленим графіком. Під час огляду цехів молодші інспектори звертають увагу на те, щоб засуджені перебували на робочих місцях та виконували доручену їм роботу, не виготовляли заборонених предметів, не мали вільного доступу до заточувального обладнання, а також перевіряли дотримання порядку зберігання та використання лакофарбових матеріалів [185].

I. Саленков стверджує, що цілеспрямованість нагляду за засудженими не обмежується забезпеченням режиму та завданням запобігання злочинам в УВП. Як свідчить практика, нагляд можна вважати ефективним, якщо забезпечено цілодобовий і постійний контроль за поведінкою засуджених у місцях їх праці та не допущено їх протиправних дій, випадків порушення вимог ізоляції засуджених, а також загрози безпеці персоналу установи. Саме тому сутність нагляду за засудженими обумовлена його значною роллю в забезпеченні реалізації всіх складових карально-виховного процесу та всієї сукупності завдань, які стоять перед цим процесом. Для виконання завдань з охорони, нагляду та безпеки використовують такі сили та засоби: особовий склад відділів охорони, нагляду та безпеки, службових собак, ІТЗО, озброєння та боєприпаси, засоби зв'язку, транспортні засоби, індивідуальні та спеціальні засоби захисту й активної оборони [237].

Таким чином, здійснення нагляду за засудженими є пріоритетним напрямом у забезпеченні процесу виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, на чому постійно акцентують увагу міжнародні організації. Так, Європейський комітет із запобігання катуванням та жорстокому поводженню вважає, що чинне правове регулювання нагляду в Україні містить не виправдані заборони й не відповідає міжнародним пенітенціарним стандартам, а саме: непомірним є розрив в умовах життя в місцях позбавлення волі й на волі, небезпечний наслідками, що посилюють соціальне напруження [3].

Нагляд за засудженими як важливий елемент кримінально-виконавчої діяльності надає змогу представникам адміністрації УВП пізнати у формах живого споглядання конкретні властивості та процеси виконання покарання. Саме тому в багатьох випадках заради забезпечення процесу відбування та виконання покарань необхідно, як видається, контрольні повноваження персоналу кримінально-виконавчих установ обмежувати та надавати їм можливість здійснювати лише нагляд, який передбачає вирішення певних завдань, пов'язаних з гуманізацією умов утримання засуджених, розширенням правового статусу та забезпеченням їх гарантіями [117].

Оцінюючи потенційні можливості нагляду, В. Синьов слушно зазначає, що поведінка засудженого величезною мірою керується саме зовнішніми обставинами встановленого розпорядку та постійного нагляду. Нагляд впливає на свідомість та поведінку засуджених, формує в них переконання і розуміння необхідності добровільно й сумлінно виконувати вимоги процесу виконання та відбування кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі [117; 241, с. 10].

Така позиція заслуговує на підтримку, але необхідно мати на увазі, що нагляд виступає не лише як засіб виправлення, а і як його свідомий суб'єкт, тобто як моральна особа, що свідчить про перетворення засудженого з пасивного об'єкта виховання на активного суб'єкта цього процесу, оскільки нагляд впливає на засудженого та змушує його значною мірою самостійно

регулювати свою поведінку й зазначати про моральну значущість усього, що здійснюється навколо нього [117].

Функція щодо контролю за засудженими в УВП, зокрема щодо питань забезпечення ізоляції, покладається і на охорону. Це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ізоляції засуджених і недопущення вчинення ними втеч та інших злочинів; запобігання проникненню на територію установ сторонніх осіб та заборонених для використання засудженими предметів; забезпечення зберігання матеріальних цінностей в УВП. Слід визнати, що охорона є основним засобом забезпечення ізоляції у виправній колонії. Саме тому комплекс охоронних заходів спрямований на недопущення проникнення в установу сторонніх осіб, заборонених предметів, речей, грошей, спиртних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин, зброї, забезпечення правопорядку на прилеглий до виправної колонії режимній території, а також втеч. Як показали результати даного дослідження, охорона засуджених та УВП тривалий час здійснювалася внутрішніми військами МВС України. Законодавець відносив охорону засуджених до військового способу утримання засуджених у виправо-трудовах колоніях, що тривалий час не дозволяло оцінювати її як частину важливої організаційно-правової проблеми ізоляції цієї категорії осіб; недостатнє розроблення проблем забезпечення охорони в науці КВП. Організація охорони у виправних колоніях вважалася одним з головних завдань внутрішніх військ і здійснювалася на основі військових нормативних регламентів [117].

Як слушно зауважив М. Лисенко, основним способом ізоляції засуджених є охорона, при цьому не применшується значення організації нагляду за засудженими, проведення профілактичних і оперативних заходів у забезпеченні ізоляції, оскільки подолання лінії охорони здійснюється не завжди явним способом, а шляхом різних хитрощів. Факти втеч засуджених є наслідком не лише неналежної роботи підрозділів охорони виправної установи, а й усієї незадовільної роботи із забезпечення ізоляції засуджених і, насамперед,

способом організації їх охорони. Кожен факт втечі засуджених відображає незадовільне становище організації ізоляції загалом [117].

Деякі вчені, зокрема В. Машнін, до завдань охорони засуджених відносить не тільки їх ізоляцію, а й запобігання їх втечам. З таким підходом можна погодитись, адже видається логічним, що забезпечення ізоляції саме і передбачає неможливість втечі засуджених, а ефективність забезпечення ізоляції полягає у відсутності втеч. Усе це свідчить про те, що завдання забезпечення ізоляції включає в себе і попередження втеч. Унаслідок того, що засуджені набагато рідше вступають у безпосередній контакт із персоналом охорони у виправних колоніях, вони переважно розцінюють їх діяльність як силову функцію [117; 98, с. 38].

Ю. Баров визначає охорону як комплекс дій служби охорони, що проводяться спільно з режимними, оперативними, виробничо-технічними та іншими відділами колоній з метою забезпечення ізоляції; недопущення втеч та інших злочинів засудженими; надходження до засуджених заборонених предметів, речовин і продуктів харчування; проникнення в установи сторонніх осіб; відбиття нападу на об'єкти охорони [117; 171, с. 35].

Таким чином, правовий інститут охорони засуджених орієнтований на вирішення головного завдання місць позбавлення волі – забезпечення ізоляції засуджених. Надійна охорона засуджених є заходом, який забезпечує невідворотність покарання, стабільність та ефективність роботи, безпеку суспільства і держави, а організаційно-правовому інституту охорони в механізмі реалізації покарання у виді позбавлення волі належить виконання їх основної функції – забезпечення ізоляції засуджених [117].

Проблеми виконання вимог організації охорони поєднуються зі складнощами матеріально-технічного, кадрового та фінансового забезпечення УВП, тобто прямо пов'язані з процесом виконання покарань у виді позбавлення волі. Саме тому, з урахуванням вимог чинного кримінально-виконавчого законодавства України, під охороною слід розуміти не лише зазначені вище елементи, а й заходи щодо безпечних умов проживання біля охоронюваних

об'єктів УВП населення тієї території, на якій розташована колонія (використання сигналізаційних пристроїв, «ревунів», освітлення тощо); застосування зброї та інших заходів безпеки до засуджених, які вчиняють напади на охоронювані об'єкти; запобігання катуванню та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з особами, які перебувають на охоронюваних об'єктах [117; 127, с. 186].

Важливим у цьому контексті є й інший висновок, а саме: ізоляція засудженого у кримінально-виконавчому аспекті становить передбачену кримінально-виконавчим законодавством систему правил поведінки для засуджених та персоналу, які визначають розміщення, правила пересування та спілкування із зовнішнім світом осіб усередині УВП. Ізоляція – це вимога режиму у виправних колоніях [117].

Отже, за результатами розгляду питання ізоляції як основного засобу виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та забезпечення режиму, можна виокремити такі основні ознаки ізоляції засуджених у кримінально-правовому аспекті: 1) ізоляція як зміст позбавлення волі зумовлює систему правообмежень для засуджених; 2) доцільність – усі правообмеження, що зумовлені фактом ізоляції, застосовуються виключно для забезпечення мети покарання; 3) необхідність обов'язкової юридичної підстави застосування ізоляції – вироку суду; 4) відносність ізоляції засуджених – вона не є абсолютною, а полягає в обмеженні, і аж ніяк не позбавленні прав і свобод засуджених; 5) строковість – існує протягом встановленого вироком суду строку покарання [117]

Висновки до розділу 2

1. Питання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні регулює низка нормативно-правових актів, які можна класифікувати таким чином:

1) законодавчі акти (Конституція, закони, постанови Верховної Ради України, міжнародні договори, згоду на які надала Верховна Рада України, укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України);

2) інші нормативно-правові акти (накази Міністерства юстиції України, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, положення та інструкції ДКВС України, затверджені Міністерством юстиції України та ін.);

3) локальні нормативно-правові акти (накази та постанови начальників колоній, накази та розпорядження керівників міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України та ін.);

4) судові рішення;

5) міжнародно-правові акти з питань виконання покарань, що мають рекомендаційний характер (Європейські пенітенціарні правила, міжнародні стандартні правила поведження із засудженими та ін.);

6) рішення ЄСПЛ.

Доведено, що попри існування цілої низки нормативно-правових актів різного рівня, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, в умовах активного реформування національного законодавства в цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських вимог і стандартів є достатньо велика кількість питань, що вимагають свого значного доопрацювання з метою удосконалення та осучаснення правових засад забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

2. Визначено, що однією з обставин, яка негативно впливає на ефективність і результативність процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, є низький рівень взаємодії органів та УВП з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, а також з громадськістю.

Саме тому зміцнення потенціалу соціального партнерства кримінально-виконавчої системи з іншими інституціями дасть змогу ефективно вирішувати проблеми функціонування органів і УВП, сприяти реалізації прав і свобод

засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання, з метою їх оптимальної постпенітенціарної адаптації.

Результати проведеного дослідження підтвердили, що взаємодія органів та УВП з державними органами й недержавними організаціями є необхідною умовою забезпечення ефективної життєдіяльності кримінально-виконавчих установ. Вона здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства, а також відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актів, які регламентують правовідносини органів і УВП, державних органів та недержавних організацій, є важливою складовою сучасної державної політики у сфері виконання покарання (ч. 1 ст. 11 КВК України), оскільки кінцевим наслідком такої взаємодії є досягнення цілей покарання загалом і кримінально-виконавчої системи зокрема, тобто виправлення і ресоціалізація засуджених, загальне та спеціальне запобігання вчиненню злочинів.

При взаємодії органів та УВП з іншими державними органами і громадськими організаціями слід зважати на такі характерні особливості процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі: динамічний характер, що виявляється в неможливості сформулювати раз і назавжди фіксований перелік інституцій, з якими необхідно взаємодіяти кримінально-виконавчій системі; орієнтація на досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

3. Обґрунтовано, що ізоляцію засуджених до позбавлення волі на певний строк варто розглядати у двох аспектах: кримінально-правовому (як зміст позбавлення волі на певний строк) та кримінально-виконавчому (як вимогу режиму у виправних і виховних колоніях). Доведено, що ці аспекти співвідносяться між собою як зміст і форма, де ізоляція у кримінально-правовому аспекті – одна з головних вимог режиму виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Констатовано, що ізоляція полягає у встановленому вирокі суду і передбаченому законом обмеженні прав особи й

громадянина шляхом поміщення його до КВУ закритого типу для досягнення мети покарання.

Виокремлено такі основні ознаки ізоляції засуджених у кримінально-правовому аспекті: 1) ізоляція як зміст позбавлення волі зумовлює систему правообмежень для засуджених; 2) доцільність – усі правообмеження, що зумовлені фактом ізоляції, застосовуються виключно для забезпечення мети покарання; 3) необхідність обов'язкової юридичної підстави застосування ізоляції – вирок суду; 4) відносність ізоляції засуджених – вона не є абсолютною, а полягає в обмеженні, і аж ніяк не позбавленні прав і свобод засуджених; 5) строковість – існує протягом встановленого вироком суду строку покарання.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК В УКРАЇНІ

3.1. Сучасна кримінально-виконавча політика та організаційно-правові аспекти удосконалення і розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Сьогодні процес забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні потребує суттєвої якісної видозміни, передусім щодо питань організаційно-правового характеру. Зокрема, відповідно до Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (2017 р.) [212], основними завданнями реформи є:

- залучення нових кадрів до системи на всіх рівнях – насамперед шляхом підвищення рівня заробітної плати;
- розроблення законодавства у сфері функціонування СІЗО та УВП відповідно до законодавства Європейського Союзу;
- підвищення операційної ефективності 100 державних підприємств у пенітенціарній системі шляхом створення виробничих об'єднань за галузевим принципом, проведення закупівель через електронну систему «ProZorro»;
- будівництво нових СІЗО та УВП у великих містах України в межах державно-приватного партнерства [212].

Водночас, незважаючи на те, що вжиті протягом останніх років заходи стосовно реформування пенітенціарної системи значно поліпшили ситуацію в ній, і надалі залишається актуальним питання її подальшого реформування та внесення деяких коректив до вже здійснених заходів [212].

У Концепції зазначено проблеми, які потребують вирішення.

1. Із прийняттям рішення про ліквідацію Державної пенітенціарної служби до сфери управління Міністерства юстиції України було віднесено

148 УВП та СІЗО (113 КВУ; 12 СІЗО; 17 УВП з функцією СІЗО, шість виховних колоній), 90 промислових і 11 сільськогосподарських підприємств УВП, 18 закладів охорони здоров'я ДКВС, інші установи і заклади.

Унаслідок зменшення чисельності засуджених, яке відбулося протягом останнього часу, УВП стали напівпорожніми (на 1 квітня 2021 р. планова наповненість становила 88807 осіб, фактична – 41800 осіб, або 47,1 %), а деякі з них майже порожніми.

Водночас при суттєвому зменшенні кількості засуджених чисельність персоналу колоній практично не змінилася, а в деяких з них збільшилася кількість осіб, які в них утримуються.

Застарілою залишається і матеріальна база діючих пенітенціарних закладів, більшість будівель і споруд яких перебуває в незадовільному стані, а окремі – в аварійному, унаслідок чого не забезпечуються умови тримання засуджених та ув'язнених: недостатність природного та штучного освітлення в камерах; відсутність примусової вентиляції та постійного доступу до проточної питної води; недостатня кількість умивальників, електророзеток, зливу води в туалетах; надмірна вологість та ураженість грибок стін камер тощо [212].

2. У межах здійснення функціонального обстеження, запровадженого Урядом з метою реформування міністерств, зокрема Мін'юсту, постало питання додаткової оптимізації існуючої мережі кримінально-виконавчих установ та СІЗО, їх організаційно-штатної структури.

На ефективність виконання завдань, покладених на ДКВС, негативно впливає і плінність кадрів, пов'язана з низькою заробітною платою персоналу органів і УВП, низьким рівнем соціального захисту персоналу та пенсіонерів ДКВС, що робить професію непрестижною і створює умови для виникнення корупційних ризиків.

Крім того, складний криміногенний склад засуджених та осіб, узятих під варту, вимагає проведення комплексу заходів оперативно-профілактичного характеру, спрямованих на документування їх протиправної поведінки та

нейтралізацію негативного впливу на стан оперативної обстановки в УВП та СІЗО.

Неналежним залишається забезпечення спеціальним одягом осіб рядового і начальницького складу воєнізованих формувань ДКВС, оскільки останнє забезпечення речовим майном зазначених підрозділів здійснювалося у 2010 р. При цьому слід враховувати, що строк носіння предметів спеціального одягу становить від двох до п'яти років.

Низьким є також рівень технічного оснащення УВП та СІЗО засобами охорони (понад 90 % в наявних комплексів технічних засобів охорони периметрів та 33 % інших типів інженерно-технічних засобів охорони та нагляду УВП і СІЗО перебувають у незадовільному технічному стані внаслідок значного перевищення граничного строку експлуатації, морального і фізичного зношення). Це змушує керівників установ приділяти більшу увагу організації фізичної охорони із залученням значної кількості персоналу, а не застосуванню сучасних інженерно-технічних засобів охорони й нагляду, охоронних, інформаційних і телекомунікаційних систем [212].

3. Потребує уваги й той факт, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення не повною мірою відповідає принципам гуманізму і поваги до прав та свобод людини. Умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, потребують приведення у відповідність з європейськими стандартами.

Частина режимних корпусів СІЗО перебуває в незадовільному технічному або навіть аварійному стані та непридатна для тримання осіб, узятих під варту.

Унаслідок тривалого строку використання будівель вони суттєво зношені та застарілі, у самих матеріалах, з яких побудовані корпуси, тривають руйнівні процеси, а зношеність обладнання інженерних мереж призводить до невиконання ними технічних функцій.

Крім того, унаслідок активних бойових дій у районі проведення ООС деякі житлові, адміністративні та об'єкти соціально-побутового

обслуговування, а також інженерно-технічні засоби охорони окремих УВП у Донецькій та Луганській областях пошкоджено або зруйновано [212].

4. Проблемним питанням залишається надання засудженим та ув'язненим під варту якісної медичної допомоги: організація лікування осіб, які є хворими на туберкульоз або інші небезпечні інфекційні хвороби, недостатня укомплектованість медичних установ кваліфікованими кадрами, низький рівень забезпечення медичним обладнанням, 70 % якого застаріле, технічно зношене або не функціонує взагалі, тощо.

У такій ситуації засуджені не мають можливості отримати кваліфіковану медичну допомогу, що призводить до зростання рівня захворюваності та смертності серед них. Крім того, можна констатувати, щомісяця позбавлення волі давно перетворилося на вкрай небезпечний осередок інфекційних захворювань, можливість заразитися в яких набагато вища, ніж на волі.

За таких обставин ускладнюється можливість усунення причин, які стають підставами для звернень громадян України до ЄСПЛ щодо неналежних умов тримання засуджених і осіб, узятих під варту, їх медичного, матеріально-технічного забезпечення, що, насамперед, спричиняє додаткові витрати держави на виплату компенсацій та формування негативного іміджу України у світовому співтоваристві [212].

Отже, створення правової держави в Україні та забезпечення на цій основі цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства – одна з визначальних умов успішного реформування кримінально-виконавчої системи, включаючи й питання, що стосуються процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні. З урахуванням цього, в умовах реформи концепція правової держави означає реальне формування нових соціально-правових інститутів, котрі змінили б існуючу систему виконання покарань відкритою демократичною системою на зразок кращих сучасних європейських пенітенціарних систем, у яких виключно юридичними засобами забезпечується верховенство права, реальне здійснення, охорона, захист і поновлення порушених прав громадян, взаємна відповідальність

держави й особи, контроль і нагляд за утворенням і застосуванням юридичних законів.

У зв'язку з цим, О. Джужа зауважив, що центральним напрямом кримінально-правової політики держави є обґрунтування соціальної обумовленості проєктованих і чинних кримінально-правових норм. В умовах реформ йдеться передусім про оптимізацію системи кримінально-правових норм, тобто приведення її у максимальну відповідність з реальними потребами суспільства в кримінально-правовому регулюванні, враховуючи, що закон про кримінальну відповідальність завжди є соціально обумовленим, оскільки продукується реальними потребами суспільства в кримінально-правовій забороні й відображає їх у кримінально-правовій нормі. При цьому серед прийнятих кримінально-правових норм окремі недостатньо повно відтворюють потреби суспільства в кримінально-правовому регулюванні. Саме тому дефекти норм можуть полягати у відсутності чіткості та визначеності правових приписів. Звідси їх низька ефективність навіть в умовах бездоганної роботи правозастосовних органів, що побічно підтверджується певною нестабільністю сучасного кримінально-виконавчого законодавства [54, с. 165].

М. Яцишин зазначив, що проголошення України незалежною і демократичною державою окреслило чимало проблем в економічній, соціальній, культурній, науковій та інших сферах життєдіяльності українського суспільства, які потребували вирішення на шляху її становлення і розвитку в новій якості. При цьому їх розв'язання неможливе поза реформуванням діяльності органів виконавчої влади України щодо видання правових актів, адже така діяльність спрямована на правове забезпечення будь-яких державних та суспільних перетворень, задоволення інтересів і потреб громадян, окремих соціальних груп, держави і суспільства загалом. Враховуючи зазначене, важливим напрямом її реформування стало підвищення якості процедур видання правових актів, оскільки високий рівень правового забезпечення розвитку суспільних процесів є гарантією ефективного надання державних управлінських і соціальних послуг громадянам [285, с. 123]. Саме з цих

міркувань процес реформування кримінально-виконавчої системи отримав новий теоретико-концептуальний зміст із прийняттям у червні 1996 р. Конституції України, яка закріпила нові ціннісні пріоритети й у ст. 3 проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головним обов'язком держави.

КЗК підтримує гнучку систему розподілу засуджених по установах, а також розміщення всередині установ. Неприйнятною є формальна класифікація, що ґрунтується виключно на тяжкості вчиненого злочину. Натомість підставою класифікації має бути індивідуальна оцінка ризиків кожного окремого засудженого. Наприклад, КЗК звертав увагу на проблему класифікації в контексті автоматичного направлення окремих категорій засуджених до приміщень камерного типу установ максимального рівня безпеки [4, с. 22]. Так, КЗК щодо поміщення до ПКТ установ максимального рівня безпеки ст. 140 КВК України [114] передбачає, що засуджені за певні види особливо тяжких злочинів мають триматися в камерних приміщеннях в умовах підвищеної безпеки. КЗК вважає, що поміщення засуджених у спеціальні умови підвищеної безпеки не має бути наслідком (виду) покарання засудженого. У переважній більшості випадків, таке поміщення повинна вирішувати влада УВП після періоду тримання в нормальних умовах і в усіх випадках на підставі детальної оцінки ризиків, пов'язане з індивідуалізованим планом відбування покарання. КЗК закликає, щоб були внесені зміни до відповідних законодавчих положень. Зазначені рекомендації мають загальний характер та стосуються не тільки питання поміщення до приміщень камерного типу колоній максимального рівня безпеки, а й розподілу (первинної класифікації) засуджених по установах загалом [4, с. 23].

Однак ці рекомендації залишаються невиконаними. Як і раніше, КВК України передбачає негнучку норму, що прямо вказує на категорії засуджених, які поміщаються до приміщень камерного типу колоній максимального рівня безпеки, а саме чоловіки:

- засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;
- яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;
- засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;
- засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;
- які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування неповнолітнього чи малолітнього; розбій, учинений організованою групою або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який із зазначених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі (ч. 1 ст. 140 КВК України) [4, с. 23].

Негнучкий підхід стосується і розподілу по колоніях різних рівнів безпеки. Зокрема, засуджені розподіляються по рівнях безпеки залежно від виду вчиненого ними злочину (ст. 18 КВК України) [114], а саме залежно від строку покарання за відповідний тип злочину, адже саме від тривалості строку залежить класифікація злочинів по тяжкості [4, с. 24].

КЗК регулярно рекомендує Україні створювати якомога більше можливостей для зайнятості засуджених. При цьому під зайнятістю розуміється

праця (бажано навчального характеру), навчання, спорт, дозвілля та спільні заходи з іншими засудженими [4, с. 25].

Під час свого першого візиту КЗК зазначав, що надання належної роботи засудженим особам є фундаментальною частиною процесу виправлення (rehabilitation). Отже, ситуація з працевлаштуванням у тюремній системі не повинна зумовлюватися виключно факторами ринкової економіки. КЗК рекомендує українській владі запровадити спеціальні заходи для надання засудженим більше можливостей для праці. У 1999 р. Комітет продовжив розвивати цю рекомендацію у контексті недостатньої зайнятості засуджених у Бучанській виправній колонії №85, про що наголосив, що кількість засуджених, які мали роботу, коливалася залежно від контрактів, які могла укласти установа, а це становило складнощі у зв'язку з економічною ситуацією. Можливість праці не повинна залежати виключно від факторів ринкової економіки. Держава має здійснювати активну політику, використовувати спеціальні стимули. Пізніше ці рекомендації були також доповнені уточненням, що йдеться про спеціальні стимули у виді замовлень на продукцію, виготовлену в пенітенціарних установах. В умовах фінансових складнощів, Комітет також рекомендував покращити самозабезпечуваність установ, наприклад, шляхом заохочення виготовлення ними сільськогосподарської продукції. Залучення до праці та інших видів зайнятості є не тільки ключовою частиною процесу виправлення та ресоціалізації, а й сприяє більш безпечному середовищу в тюрмах. Тому всі засуджені, які можуть і бажають працювати, повинні мати таку можливість. При цьому має існувати планування відбування покарання, включаючи індивідуальну програму зайнятості засудженого, розроблену на підставі оцінки потреб засудженого. Праця засуджених не повинна підпорядковуватися фінансовим інтересам виробництв у пенітенціарних установах. При висловленні цієї рекомендації Комітет посилався на правило 26.8 Європейських в'язничних правил, у яких зазначалося, що хоча одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості й доцільності

професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мають підпорядковуватися цій меті. Як зазначається в офіційному Коментарі до Європейських в'язничних правил, це правило спрямоване на те, щоб мотиви економічної вигоди не призводили до ігнорування позитивного впливу праці на навчання засуджених та нормалізацію їх життя [4, с. 25; 286, с. 56;].

У зв'язку з цим, важливо розглянути основні заходи щодо реформування кримінально-виконавчої системи України, які мають забезпечити реалізацію виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у сучасних соціально-правових, економічних, фінансових та інших умовах з функціонування сфери виконання покарання, до яких варто віднести:

1) удосконалення організаційної структури кримінально-виконавчої служби, яка б забезпечувала додержання конституційних прав і свобод людини, дієві механізми громадського контролю за нею, створення належних матеріальних і санітарних умов тримання під вартою та відбування покарань;

2) функціонування органів і УВП на принципах законності, об'єктивності, гласності, децентралізації за окремими напрямками зі збереженням управлінської вертикалі для забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

3) розроблення та впровадження ефективного механізму розслідування за скаргами осіб, які відбувають покарання в УВП, на неналежне поведіння персоналу кримінально-виконавчої служби;

4) розвиток мережі навчальних закладів як обов'язкових і невід'ємних складових УВП, створення належних умов для загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених, а також для реалізації програми їх соціально-корисної зайнятості;

5) підвищення ефективності системи управління кримінально-виконавчою службою, її функціонування на всіх рівнях на принципах підзвітності, прозорості, передбачуваності та взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і громадськості;

б) забезпечення виконання в повному обсязі рішень ЄСПЛ в справах проти України положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони катування;

7) підтримання діалогу з громадськістю та вдосконалення співпраці з нею з метою забезпечення відкритості функціонування кримінально-виконавчої служби для демократичного цивільного контролю;

8) розширення та зміцнення зв'язків із засобами масової інформації щодо всебічного висвітлення діяльності кримінально-виконавчої служби з метою формування об'єктивної громадської думки про державну політику у сфері виконання кримінальних покарань;

9) будівництво нових та реконструкцію наявних СІЗО та УВП, спрямоване на забезпечення належних умов тримання всіх категорій засуджених, включаючи осіб, засуджених до довічного позбавлення волі;

10) забезпечення приведення рівня медичної допомоги та оснащення медичним обладнанням закладів охорони здоров'я кримінально-виконавчої служби у відповідність із нормами пенітенціарних систем європейських держав [212].

Упровадження нових засобів виправлення і ресоціалізації засуджених має здійснюватись, насамперед, з додержанням прав і свобод людини та громадянина, а приниження честі і гідності особи при цьому недопустиме. Відповідно до змісту чинного законодавства України, головною і кінцевою метою функціонування кримінально-виконавчої служби є ресоціалізація засуджених. Крім того, у реалізації покарання виправлення та ресоціалізація засуджених є такими ж обов'язковими завданнями, як і кара за вчинений злочин. Варто визнати, що саме складовою ресоціалізації, а не покарання є залучення засуджених до праці, робота їх у майстернях, підсобних господарствах на підприємствах УВП, на державних або інших форм власності підприємствах.

Таку пропозицію обґрунтувала І. Яковець, яка серед основних методів, із використанням яких потрібно здійснювати оптимізацію виконання покарань,

виокремила такі їх групи: економічні, організаційно-розпорядчі, соціально-психологічні, правові. На її думку (яка не викликає заперечень), за допомогою економічних методів здійснюється вплив на економічну сторону процесу виконання покарань та суб'єктів його безпосередньої реалізації. При цьому економічні методи відіграють чи не найголовнішу роль у системі методів оптимізації, оскільки саме за їх допомогою створюється підґрунтя для перетворень процесу виконання покарань, установлюється такий режим роботи і такі стимули, які об'єктивно спонукають і зацікавлюють працівників зазначених структур до ефективної реалізації покладених функцій і завдань. Вони також дозволяють здійснити необхідний вплив і безпосередньо на засуджених, скерувавши їх поведінку в потрібне русло. Серед економічних методів оптимізації виконання покарань І. С. Яковець назвала економічні стимули, податки, фінанси, бюджет тощо. Частина з них стосується процесу виконання покарань загалом, інші – характерні для роботи з персоналом органів і УВП та засудженими. На її переконання, економічне планування полягає в розробленні реального бюджету органу чи установи, раціональному плануванні витрат, а також визначенні системи напрямів, які є найбільш важливими для реалізації покладених завдань [283].

Аналогічний підхід до вирішення даного завдання обґрунтував В. Окорський, який до методів оптимізації відніс організаційно-розпорядчі, а до основних способів їх ресоціалізації запропонував включити регламентування та інструктування. На думку вченого, регламентування – це розроблення та введення в дію організаційних положень, обов'язкових для виконання, що діють протягом певного часу; а інструктування – це роз'яснення процедури реалізації організаційних положень. При цьому він довів, що організаційно-розпорядчі методи спрямовані на використання таких мотивів діяльності, як почуття обов'язку, відповідальності. Крім цього, як показала практика, організаційно-розпорядчі методи тісно пов'язані з економічними, оскільки спрямовані на вирішення єдиних завдань з досягнення цілей діяльності. Організаційні дії є способом впливу через документи тривалої дії. Вони

здійснюються шляхом організаційного регламентування, тобто через закони, положення, статути, укази, постанови; організаційного інструктування через інструкції, правила; організаційного інформування за допомогою актів, протоколів, доповідних записок, службових листів, заяв. Натомість розпорядчі дії є способом короткострокового впливу для усунення недоліків у процесі діяльності, які реалізуються через накази; розпорядження, які мають на меті виконання наказів [140, с. 163–164].

Розглядаючи соціально-психологічні методи оптимізації виконання покарання у виді позбавлення волі, В. Плішкін констатував про те, що вони ґрунтуються на використанні соціального механізму, оскільки для процесу виконання кримінальних покарань характерна наявність значної кількості різних колективів – засуджених та персоналу. При цьому під соціальними методами він розумів систему засобів і важелів впливу на соціально-психологічний клімат у колективі, на активність колективу та його окремих членів, а методами соціального впливу називав соціальне прогнозування; соціальне планування та моральне стимулювання. На думку вченого, соціальне прогнозування використовується для створення інформаційної бази розроблення планів соціального розвитку та застосування методів соціального впливу в конкретному колективі. Соціальне планування має реалізовуватись складанням плану соціального розвитку органу, УВП та ДКВС загалом. На переконання В. Плішкіна, до психологічних методів належить така сукупність соціально-психологічних способів впливу: формування колективів з урахуванням соціально-психологічних характеристик людей: здібностей, темпераменту, рис характеру, що створюють сприятливі умови для їх співіснування та співдіяльності; введення системи соціального регулювання; соціальне стимулювання – створення обстановки соціально-психологічної зацікавленості у виконанні якої-небудь важливої праці або взагалі в досягненні певних цілей [149, с. 149].

Також до методів оптимізації виконання покарань І. Яковець небезпідставно відносить і правові методи. Реалізацію процесу виконання

кримінальних покарань держава здійснює в межах кримінально-виконавчого законодавства, яке являє собою систему встановлення правових норм, що мають однакову силу для всіх органів, установ, служб та осіб, на яких вони поширюються. Як зазначалося, в аспекті права виконання покарань як єдиний процес поділяється на низку видів діяльності, кожний з яких тією або іншою мірою потребує правового регулювання.

Відповідно до отриманих результатів аналізу, у зв'язку з вирішенням проблем процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, можна виокремити такі основні напрями діяльності, що потребують правового регулювання: а) виконання покарання; б) створення умов для виправлення й ресоціалізації; в) прийняття нормативних актів; г) застосування права; г) оперативно-службова діяльність. Крім цього, варто звернути увагу й на основні види правових методів, що можуть бути застосовані для оптимізації виконання покарання, такі як: 1) кримінально-виконавчі методи, що забезпечують виконання покарання та створення умов для виправлення й ресоціалізації; 2) адміністративно-правові методи, за допомогою яких відбувається регулювання відносин між органами та УВП різного рівня; 3) цивільно-правові методи регулювання господарських відносин; 4) трудові методи, що регулюють трудові відносини за участю засуджених та персоналу. Усі вони мають використовуватись при оптимізації процесу виконання кримінальних покарань, оскільки це зумовлене різноманітністю діяльності, характерної для цього процесу [283].

Враховуючи зазначене, слід констатувати, що одним із напрямів удосконалення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк є оптимізація структури управління кримінально-виконавчою системою України. Зокрема, Є. Бараш сформулював пропозицію про реорганізацію триступеневої системи управління ДКВС України (центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань – його територіальні органи управління – органи і УВП) у двоступеневу (центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань – органи і УВП) [8, с. 306–307].

М. Пузирьов, не погоджуючись з Є. Барашем, стверджував, що двоступенева структура управління кримінально-виконавчою системою передбачена в невеликих за площею територіальних утвореннях (або невеликій за площею державі, або частині складної за територіальним устроєм держави) [219]. На нашу думку, з такою позицією можна погодитись і ось чому.

Починаючи з 2016 р., у процесі чергової реформи кримінально-виконавчої системи під егідою Міністерства юстиції України замість 24 територіальних органів управління ДПтС створено 6 міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції. У 2017 р. створено такі державні установи Міністерства юстиції України, як Адміністрація ДКВС та Центр пробації [48].

Не сприймаючи такі організаційні перетворення, В. Коваленко висловив пропозицію щодо повернення до попередньої (за обласним принципом) структури кримінально-виконавчої системи України з метою вдосконалення порядку управління органами та УВП, пояснюючи це об'єктивною неможливістю наявних нині міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції здійснювати повноцінний контроль за оперативною обстановкою в кожній із підпорядкованих областей [81].

З огляду на кількість органів і УВП України та географічні межі, можна визначити оптимальну триступеневу структуру управління за наявності обласного осередку центрального органу виконавчої влади, з метою реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Наступним напрямом удосконалення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк має стати трансформація системи УВП України в пенітенціарні установи.

Згідно зі ст. 11 КВК України, система УВП складається з таких елементів: 1) арештні доми; 2) кримінально-виконавчі установи; 3) спеціальні виховні установи (виховні колонії); 4) СІЗО у випадках, передбачених КВК України [114]. Водночас КВК України не містить вказівки на поширену нині

практику перепрофілювання СІЗО в УВП для тримання засуджених до довічного позбавлення волі.

Такий законодавчий підхід оцінено й на науковому рівні. Наприклад, Є. Бараш, досліджуючи зарубіжний досвід управління у сфері виконання покарань та обґрунтовуючи можливості його використання в Україні, однією з моделей відомчої приналежності системи виконання покарань розглянув змішану модель, за якої різні види покарань або заходи процесуального примусу перебувають у віданні різних відомств: пенітенціарні установи, в яких тримаються засуджені особи, перебувають у віданні Міністерства юстиції, а місця попереднього ув'язнення – у віданні МВС. Крім того, у напрямі вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо розкриття злочинів минулих років учений запропонував розглянути можливість відокремлення СІЗО від ДКВС України і приєднання їх до МВС України [8, с. 337–338].

Із зазначеною позицією Є. Бараша можна погодитись, зважаючи на те, що основним завданням ДКВС України є реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, а діяльність СІЗО спрямована на утримання осіб, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, що є по суті засобом для здійснення іншої функції, притаманної правоохоронним органам – досудового слідства.

Таким чином, з метою приведення законодавства і практики виконання покарань у відповідність з міжнародно визнаними нормами і стандартами та враховуючи позитивний зарубіжний досвід, пропонуємо відокремити СІЗО з підпорядкування ДКВС України, приєднавши їх до МВС України.

Ще один напрям удосконалення процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк пов'язаний з наявною нині диференціацією виправних колоній. Відповідно до ст. 11 КВК України, виправні колонії поділяються на колонії мінімального (мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання), середнього і максимального рівнів безпеки [114].

М. Пузирьов щодо цього зазначив, що нині теорія і практика виконання покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, на відміну від колоній середнього і максимального рівнів безпеки, розроблена недостатньо, а саме: виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання істотно відрізняються за умовами тримання засуджених від виправних колоній середнього і максимального рівнів безпеки, які належать до кримінально-виконавчих установ закритого типу [219]. Водночас виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання не мають охорони й низки інших атрибутів ізоляції, як сутнісного елемента покарань, пов'язаних із позбавленням волі, через що маємо обґрунтовані підстави відносити їх до установ відкритого типу. Хоча закон прямо відносить виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання до установ, що виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк (а отже, і установ закритого типу), проте за своїм змістом цей інститут близький і до обмеження волі (з відбуванням покарання в установах відкритого типу). По суті ці установи є альтернативою кримінально-виконавчим установам закритого типу, що зумовлює їх значні відмінності в умовах відбування покарання [219]. При цьому, якщо виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання можна віднести до кримінально-виконавчих установ відкритого типу, то інші види виправних колоній необхідно віднести до установ напівзакритого і закритого типів.

На підставі вищевикладеного, М. Пузирьов обґрунтовує необхідність (і з цим варто погодитись) проведення заходів щодо трансформації системи вітчизняних УВП, використавши позитивний зарубіжний досвід і наявні вітчизняні пенітенціарні розробки, реорганізувавши їх у пенітенціарні установи за ступенем закритості на такі види. До установ напівзакритого типу мають належати виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та колонії середнього рівня безпеки, зважаючи на те, що в них передбачається створення ділянки соціальної реабілітації. Також, ураховуючи,

що у виховних колоніях передбачено створення дільниці соціальної адаптації, вони теж мають належати до установ напівзакритого типу [219].

Отже, до установ закритого типу мають належати арештні доми, виправні колонії максимального рівня безпеки (у яких чинним кримінально-виконавчим законодавством не передбачено створення дільниці соціальної реабілітації), а також реорганізовані із СІЗО УВП (для тримання засуджених до довічного позбавлення волі). У цих установах забезпечується максимальна ізоляція засуджених, пов'язана, насамперед, із необхідністю гарантування безпеки як самих засуджених, так і персоналу.

Одним із напрямів розвитку виконання покарання у виді позбавлення волі на сьогодні є й удосконалення застосування фізичної ізоляції засуджених. Як стверджує М. Лисенко, коли розглядаємо застосування фізичної ізоляції, то йдеться про установи закритого типу, де вона безпосередньо реалізується. Такий вид установ представлений трьома рівнями безпеки – від мінімального до максимального, залежно від вчинюваного суспільно небезпечного діяння, однак на сьогодні відмінності між рівнями безпеки зменшуються. Водночас рівень ізоляції збільшується в межах структурних дільниць, що створюються в установі, а також з урахуванням поведінки самого засудженого. Саме тому, поділ виправних колоній за рівнями безпеки є виправданим та багато в чому схожий на європейський підхід організації ізоляції [117].

Звичайно, враховуючи економічний спад та забезпечення першочергових державних потреб, гостру політичну ситуацію, варто визначити, що ефективні зміни в організації ізоляції – це довготривалі перспективи. Проте окреслення шляхів розвитку в цьому напрямі є досить вагомим кроком.

На сьогодні об'єктивно кількість засуджених до позбавлення волі на певний строк зменшується: у житлових приміщеннях розміщено приблизно по 50 засуджених. Однак, як показали результати даного дослідження, у нічний час засуджені залишені практично самі по собі, оскільки ефективність застосування засобів нагляду в цей час доби знижується. При цьому спальні приміщення для великої кількості засуджених повсякденно унеможливають

як приватне усамітнення, так і особисте життя цих осіб. Крім того, зростає ризик залякування і насильства. Зазначені умови утримання сприяють формуванню злочинної субкультури і зміцненню злочинних утворень. Такі умови, як свідчить практика, також дуже ускладнюють і навіть унеможливають виконання персоналом його контрольних функцій, особливо з питань процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі [229].

Видаються логічними заходи Міністерства юстиції України щодо реформування системи місць тримання засуджених, а також запобігання певним чином правопорушенням усередині УВП. Забезпечення безпеки засудженого реальніше в умовах блочного тримання, враховуючи, що жодна країна світу не практикує тримання засуджених великими групами, крім деяких країн пострадянського простору, серед яких і Україна. Саме тому це потребує якнайшвидшого вирішення зазначеної проблеми.

Слід визнати, що Україна вирішила рухатися в напрямі реорганізації виправних колоній від казарменого до блочного типу тримання засуджених. Проте чинне кримінально-виконавче законодавство, здійснивши якісне оновлення за останні роки, майже нічого, на жаль, не створило для УВП. І це при тому, що якщо блочна структура колонії не вписувалася в уявлення про відбування покарання, то тепер справа лише за фінансуванням. Саме тому на сьогодні серед завдань реалізації положень Стратегії реформування судочинства, судоустрою та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. було переведено 339 будівель на блочний тип тримання засуджених [211], що відповідає нормам.

Як зазначено в ЄПП та Мінімальних стандартних правилах (Правилах Мандели) міжнародного права, засуджені мають право на окреме (покамерне) тримання. Таке утримання засуджених у країнах Європи є звичною практикою та незмінним стандартом. І хоча досі не існує ідеальної моделі ізоляції засуджених в установах різних країн світу, а їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни на

певному етапі суспільного розвитку, проте запозичення зарубіжного досвіду щодо тримання засуджених покамерно для дотримання міжнародних стандартів є цілком виправданим.

Перехід на блочний тип тримання засуджених здатен лише частково вирішити проблеми, що пов'язані з дотриманням ізоляції та вирішенням проблем процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі, при тому, що це повною мірою забезпечить вимоги міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими під варту та засудженими, враховуючи, що зосередження в місцях ізоляції осіб з підвищеною громадською небезпекою, аморальною і кримінальною орієнтацією, низькою особистою культурою формує у виправних установах підвищену криміногенність, стресогенність, фізичну небезпеку, оскільки примусове тримання великих груп засуджених у колоніях шляхом примушення до спільного проживання і спілкування цілодобово в одному відділенні (приміщенні, території) є цілком неприродним явищем.

Загальновідомо, що кожна людина прагне до окремого місця існування, яке забезпечує людську потребу у вияві власної індивідуальності. При цьому базовим є дотримання конституційного права невтручання в приватне життя людини.

М. Лисенко виділяє практичні переваги організації ізоляції засуджених шляхом їх покамерного тримання. На її переконання, за такої форми ізоляції засуджених створюються умови для:

1) індивідуалізації процесу відбування покарання. Індивідуалізація – це один із принципів кримінально-виконавчого законодавства, що ґрунтується на урахуванні особистості засудженого при застосуванні засобів виправлення і ресоціалізації, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів учиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання. Основою пенітенціарної реформи має стати створення таких умов відбування покарання: дотримання гідності особистості, душ у кожній з камер, розрахованих на одну людину, персональний супровід (санітарний, психомедичний аспект). Такі

умови є оптимальними для реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк;

2) індивідуальної соціально-виховної роботи із засудженими. Відповідно до ст. 124 КВК України, соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових та масових формах, проте фактично індивідуальну роботу із засудженими в казарменому або блочному типі організації тримання засуджених складно здійснити, а інколи – неможливо. Водночас практика діяльності виправних колоній показує, що найбільш ефективною формою соціально-виховної роботи є індивідуальна форма, організована на основі психолого-педагогічних принципів і методів [114];

3) ефективного лікування хворих засуджених, особливо заразними формами хвороби. Першочерговими заходами щодо припинення епідемічного ланцюга є ізоляція хворого. При покамерному триманні інфекційні хвороби будуть поширюватися повільніше через скорочення місць спільного перебування великих груп людей, а також у разі, коли хвороби засуджених ще не діагностовано;

4) забезпечення фізичної безпеки одних засуджених від інших при виникненні конфліктів, оскільки завжди є можливість ізолювати потенційну жертву;

5) мінімізації психологічного впливу негативно налаштованих засуджених на тих, хто став або стає на шлях виправлення;

б) підвищення безпеки засудженого, у тому числі й від психологічної агресії.

Ураховуючи цей науковий підхід, сучасне розуміння безпеки засудженого можна сформулювати як становище засудженого як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин під час відбування покарання, що створює умови його життєдіяльності, які не мають ознак агресії, неконтрольованості з боку персоналу органу або УВП, інших засуджених чи третіх осіб та має ефективні механізми забезпечення і захисту прав засудженого [117].

Водночас покамерне тримання не потрібно плутати з одиночним триманням засуджених як вид дисциплінарного впливу. Одиночне тримання є такою формою ізоляції, за якою засуджений перебуває на самоті 22–24 год на добу. Практика застосування одиночного тримання є незадовільною, засуджена міжнародним організаціями як така, що порушує права людини і громадянина та немає нічого спільного з покамерним триманням. Покамерне тримання характеризується розділенням засуджених уночі у власних окремих приміщеннях, проте вдень вони мають змогу для спілкування, роботи та інших занять спільно з іншими засудженими [117]

Саме з цих міркувань слід погодитись з висновками вчених, що така організація внутрішньої ізоляції, яка притаманна усім європейським державам, є доцільною та відповідає сучасним вимогам часу. Водночас перехід на блочний тип тримання засуджених є застарілим, не зможе принести очікуваних результатів та є таким, що суперечить міжнародним стандартам [117]. Так, ЄСПП визначають, що розміщення засуджених, і, зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, за можливості, із забезпеченням можливості усамітнення. Також засуджених зазвичай треба розміщати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли їм зручніше розташовуватися разом з іншими засудженими [58].

М. Пузирьов висловив думку про те, що суворе дотримання та реалізація в національній кримінально-виконавчій політиці вимог міжнародних стандартів поводження із засудженими до позбавлення волі на певний строк пов'язано з нагальною та актуальною проблемою будівництва нових УВП, якими, враховуючи позитивний зарубіжний та певною мірою вітчизняний досвід, мають стати тюрми, або, з огляду на пенітенціарний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань – пенітенціарні установи [219, с. 265].

І. Богатирьов у цьому контексті зробив обґрунтований висновок про те, що нові пенітенціарні установи закритого типу мають бути влаштовані за системою одиночного тримання, за певними винятками (наприклад, під час

залучення засуджених до суспільно корисної праці, проведення соціально-виховної роботи, в інших необхідних випадках, що сприяють досягненню мети їх виправлення і ресоціалізації). Така пропозиція узгоджується із зарубіжним досвідом виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [14].

Як показали результати проведеного нами дослідження, наступним напрямом удосконалення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк має стати оптимізація та вдосконалення фізичної ізоляції засуджених, на чому постійно наголошують учені. Їх позиція полягає в тому, що в межах однієї установи засуджені можуть відбувати покарання з різними умовами тримання. Ця ідея лежить у площині законодавчої діяльності, а саме внесення змін до КВК України, що передбачали б реорганізацію виправних колоній в УВП, у яких, відповідно до підходів європейських пенітенціарних систем, на території однієї установи (з обов'язковим дотриманням принципу роздільного тримання засуджених відповідно до ст. 92 КВК України) будуть існувати різні рівні безпеки [78, с. 66]. Таким чином, в УВП, залежно від наявних приміщень, ступеня ізоляції можуть одночасно відбувати покарання засуджені, яким визначено відбування покарання на мінімальному рівні безпеки, середньому рівні безпеки, а також максимальному рівні безпеки з утриманням у звичайних жилих приміщеннях [117, с. 66].

Як видається, зазначена новація дасть змогу більш якісно забезпечити виконання вимог кримінально-виконавчого законодавства, що передбачає, відповідно до ч. 1 ст. 93 КВК України, відбування всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження. Заснування універсальних УВП надає можливість створити в межах однієї територіальної одиниці умови для тримання більшості категорій засуджених, а також осіб, узятих під варту, що дасть змогу зменшити державні витрати на переміщення та конвоювання ув'язнених під варту і засуджених. Така практика в Україні вже існує. Так, у Менській виправній колонії № 91 практично реалізована концепція універсальної УВП, де створюються всі рівні безпеки. Ця

установа призначена для особливої категорії засуджених – осіб, які працювали у сфері правоохоронної діяльності, вона є єдиною в Україні, а особам призначаються покарання, що вимагають різних рівнів безпеки та окремі дільниці різних рівнів безпеки створюються в межах однієї УВП. У цьому контексті потребує перегляду кількість УВП і СІЗО, де особливу увагу слід приділити реорганізації (об'єднання кількох в одну) УВП [117]

Одним із напрямів удосконалення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк є оптимізація роботи Державної установи «Центр охорони здоров'я ДКВС України», яка є бюджетним неприбутковим закладом охорони здоров'я, що здійснює господарську діяльність з медичної практики. Центр охорони здоров'я ДКВС України створено для забезпечення виконання завдань ДКВС України щодо надання якісних медичних послуг засудженим та особам, узятим під варту, медичного забезпечення персоналу ДКВС України, державного санітарного нагляду в місцях провадження господарської діяльності ЦОЗ ДКВС України та на їх територіях [176].

Враховуючи сучасний стан діяльності державної установи «Центр охорони здоров'я ДКВС України» та існуючі проблеми організаційно-правового характеру з питань процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, варто здійснити заходи щодо удосконалення відповідних засад в означеному напрямі, а саме:

1) організацію спеціалізованої психіатричної допомоги особам, узятим під варту, в ДКВС України необхідно привести у відповідність з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок надання спеціалізованої психіатричної допомоги особам, узятим під варту» (за аналогією з Постановою «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги хворим на туберкульоз особам, взятим під варту, чи які тримаються в УВП) від 25 червня 2014 р. № 205»;

2) підготовку окремих спеціалізованих програм та відповідної матеріально-технічної бази в УВП, медичних частинах Центру охорони здоров'я ДКВС України слід здійснювати за аналогією з європейським

досвідом у цьому напрямі. Такий компонент необхідно включати як на стаціонарному, так і на амбулаторному етапі лікування осіб з психічними розладами;

3) формування психіатричних кабінетів лікувальних закладів/медичних частин Центру охорони здоров'я ДКВС України варто комплектувати лікарями-психіатрами та психіатричними медичними сестрами (з відповідною фаховою підготовкою), з включенням їх до штату Центру охорони здоров'я ДКВС України медичних психологів;

4) закріплення окремих молодших інспекторів для виводу засуджених та осіб, узятих під варту, до медичних частин філій Центру охорони здоров'я ДКВС України та для охорони медичного персоналу в медичних частинах філій Центру охорони здоров'я ДКВС України;

5) внесення змін до нормативно-правових актів та документів «ДСК» у частині зміни функцій, не притаманних медичному працівнику за функціональними обов'язками (зняття проб їжі, участь в оперативних групах, огляди оперативних груп на предмет вживання алкоголю та придатності до несення вахти зі зброєю тощо). При цьому фельдшер або лікар не може без проведення певних досліджень «на око» робити висновки про придатність людини до проходження служби (окрім явних дисфункційних ознак).

Наступним напрямом удосконалення організаційно-правових засад забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк має стати посилення соціальної спрямованості УВП з орієнтацію на каяття засудженого, щоб покарання, яке виконується, супроводжувалося загальним прагненням до мінімізації реалізованих під час виконання покарання заборон й обмежень. Потребують змін і співвідношення окремих механізмів державного керування УВП, де в умовах переваги владно-примусового початку ці механізми здебільшого вичерпуються прямою режимною організацією.

В. Павлов обґрунтовано констатував, що орієнтація на репресію або на ресоціалізацію визначає два полюси, між якими в дійсності будується пенітенціарна практика, починаючи від її законодавчих основ і закінчуючи

організацією та функціонуванням конкретних установ і посадових осіб. Там, де переважає репресія, пенітенціарні структури здобувають закритий відособлений від суспільства характер і змушені моделювати необхідні соціальні компоненти у своєму власному змісті. Навпроти, орієнтовані на ресоціалізацію пенітенціарні установи відрізняються відкритістю, а функціонуючі усередині них елементи громадського життя зберігають прямий зв'язок із самим суспільством і, власне кажучи, з'являються у функціонуванні місць позбавлення волі як його власні специфічні компоненти [144, с. 145].

Як показує досвід, у країнах, де переважають ліберальні моделі політико-державного устрою з характерним для них загостренням уваги до забезпечення прав людини, створюються переважно пенітенціарні установи, що відрізняються прагненням до зближення способу життя осіб, які утримуються в них, з життям в умовах волі, розвитими контактами із громадськими структурами та органами місцевого самоврядування і вираженої спрямованості на ефективне вирішення завдань ресоціалізації. У пенітенціарній практиці цих держав присутні характерні саме для них державні й суспільні надбання. Так, в основу пенітенціарних установ покладено не знущання і нелюдське поводження з в'язнями, а гуманне ставлення до них, з урахуванням культурно-історичних традицій, економіки, рівня, розвиненості інститутів громадянського суспільства і багатьох інших факторів більш приватного порядку [144].

Одним із напрямів удосконалення процесу забезпечення виконання покарання має стати також покращення соціальної, психологічної роботи та забезпечення належного рівня надання освітніх послуг у діяльності виховних та виправних колоній. З цього приводу А. Круглова пропонує вжити таких заходів (які не викликають заперечень):

- 1) зменшити кількість звітної документації, яку веде психолог, комп'ютеризувати процес ведення щоденників неповнолітніх засуджених, звітів та збільшити кількість часу для практичної роботи психологів, вихователів, інших працівників УВП;

2) розробити методичні рекомендації для інспекторів, начальників відділень, вихователів, психологів УВП щодо ефективного впливу на засуджених, які схильні до конфліктів та агресивної поведінки;

3) проводити періодичне навчання працівників УВП щодо використання інноваційних ефективних форм та методів роботи із засудженими для зменшення рівня їх агресивної та насильницької поведінки;

4) розширити штат психологічної служби виправних колоній, оскільки через перевантаженість психологів ефективна соціально-психологічна, профілактична робота із засудженими майже не проводиться;

5) удосконалити проведення індивідуальної реабілітаційної та корекційної роботи з тими, хто постраждав від сексуального насильства та виявляє сексуалізовану поведінку, через створення методичних рекомендацій та організацію відповідного навчання працівників УВП [116].

Ми погоджуємося з таким підходом, оскільки приділення більшого часу для практичної роботи із засудженими є необхідним, оскільки виправлення засудженого – це тривалий процес, у якому досить важливе місце посідає переосмислення вчиненого діяння та формування нової особистості, для якої важливими будуть такі цінності, як справедливість, добро, чуйність, відповідальність та ін. Для цього необхідно розширювати штат психологічних працівників з метою приділення більшої уваги окремому засудженому, розробляти індивідуальні форми реабілітації для кожної особи, яка відбуває покарання, з метою отримання найкращого ефекту у процесі ресоціалізації особи [116].

Наступним напрямом удосконалення процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк має стати робота с персоналом виправних колоній, а також повноцінне фінансування та належний кадровий супровід КВУ закритого типу. Як свідчить практика, більшість із проблем, пов'язаних із функціонуванням кримінально-виконавчих (пенітенціарних) систем як зарубіжних країн, так і України, пояснюються недостатнім фінансуванням, ресурсним забезпеченням, а також браком

кваліфікованого й зацікавленого у службі персоналу. Відтак, якими б досконалими не були норми щодо досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень тощо, упровадження відповідних положень у життя залежатиме від конкретних осіб – персоналу органів і УВП, а також забезпечення їх необхідними ресурсами.

Ми поділяємо думку Т. Канцерової про те, що, хоча законодавець формує кримінально-виконавчу політику, запроваджує елементи гуманізації стосовно засуджених до позбавлення волі, саме людяне ставлення чи вияв жорстокості засуджений відчуватиме від персоналу органів і УВП, тому що кримінально-виконавчі правовідносини не персоніфіковані [71, с. 121]. Права та обов'язки їх суб'єктів застосовуються до абстрактних працівника та засудженого, коли етичні стосунки в межах виконання покарання – це стосунки між конкретними особами з характерними для них індивідуальними моральними якостями, які залежать не від норм кримінально-виконавчого законодавства, а від низки факторів, серед яких економічне становище персоналу кримінально-виконавчої служби, його інтелектуальний рівень (як початковий, так і подальше самовдосконалення), психічне здоров'я, рівень правової культури та свідомості [219].

Отже, персонал УВП потребує обов'язкового психолого-педагогічного супроводження для мінімізації наслідків професійної деформації цих осіб, а також для необхідності її профілактики й усунення. Таку роботу слід здійснювати за трьома напрямками: адміністративно-організаційним, відновлювально-реабілітаційним, психолого-виховним. При цьому успішне функціонування колективу установи в цілому, як і успішна діяльність кожної особи серед персоналу колоній, вимагають значних зусиль з організації, координації діяльності індивідуумів і груп, створення умов для такої діяльності. Адже від персоналу залежить створення загальної атмосфери у виправній установі [144]. Зважаючи на зазначене, держава має спрямовувати зусилля на осіб, які безпосередньо реалізують принцип гуманізму стосовно засуджених,

оскільки саме робота в напрямі підбору кваліфікованих кадрів та належне матеріальне забезпечення допомагають, як свідчить практика, у реалізації досліджуваного принципу. Крім того, особа з відповідним рівнем освіти та матеріальним забезпеченням, спокійна й урівноважена більш ефективно виконує покарання відповідно до міжнародних пенітенціарних стандартів.

Таким чином, за результатами розгляду організаційно-правових аспектів удосконалення та розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні можна констатувати, що на сьогодні в Україні не створено належних для цього правових, управлінських, методологічних та інших умов.

У зв'язку з цим, у даній роботі доведено необхідність здійснення таких заходів: при удосконаленні кримінально-виконавчої системи необхідно більш активно запроваджувати теоретико-правові дослідження з питань профілактично-виховного впливу на засуджених до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Персонал УВП під час реалізації своїх функцій зобов'язаний поєднувати заходи заохочення та стягнення, а також соціально-виховний вплив на засуджених, а з урахуванням різних категорій та специфіки індивідуалізації і диференціації засуджених стосовно останніх має бути передбачено на нормативно-правовому, організаційному, матеріально-технічному та інших рівнях застосування різних форм і методів соціально-виховного впливу.

Зроблено висновок про те, що громадянське суспільство має усвідомлювати, що основними в кримінально-виконавчій системі є дві категорії: люди, які в ній працюють і які відбувають покарання. При цьому, якщо останнім не приділяється постійна увага, не здійснюються важливі кроки щодо гуманізації виконання та відбування покарання, поліпшення умов тримання тощо, то персонал, попри необхідність і важливість своєї роботи, не дістав належної уваги ні з боку держави, ні з боку суспільства, ні з боку власного відомства [144]. Крім цього, у подальшому потрібно підтримувати й розвивати позитивні напрями удосконалення кримінально-виконавчої системи

України, оскільки питання підтримки персоналу УВП має важливе значення в контексті вирішення проблем, що стосуються процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк. Водночас необхідно зважати й на те, що, відповідно до умов новітніх реформ, збереження і розвинення соціальних функцій держави й суспільства в межах підтримки персоналу, його переорієнтація сприятимуть уникненню тенденцій, які збереглися в діяльності ДКВС України.

3.2. Основні напрями удосконалення нормативно-правового регулювання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Як показали результати цього дослідження, одним із перших і необхідних кроків для більш ефективного нормативно-правового регулювання діяльності з оцінювання роботи органів та УВП, зокрема щодо результативності процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є належне нормативно-правове закріплення процедури оцінювання ефективності їх діяльності. Регулювання оцінювання діяльності органів й УВП та зазначеного процесу на сьогодні не має забезпечення достатньої нормативно-правової основи, що викликає низку проблемних питань, які потребують вирішення.

Сам тому вдосконалення адміністративного та кримінально-виконавчого законодавства, яке регулює процедуру оцінювання ефективності діяльності УВП щодо процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на нашу думку, слід здійснювати за допомогою аналізу основних проблем, які виникають під час оцінювання як персоналу УВП, так і всієї системи виконання покарань України загалом.

Як свідчить практика, нині система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення в Україні не відповідає повною мірою принципам

гуманізму і поваги до прав та свобод людини. Зокрема, потребують приведення у відповідність з європейськими стандартами умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, враховуючи, що фінансування ДКВС України протягом останніх років здійснюється на рівні не більше 45 % від загальної потреби.

Крім того, на ДКВС України, а саме на ефективність виконання визначених у КВК завдань, негативно впливає плинність кадрів, яка пов'язана з низькою заробітною платою персоналу КВУ закритого типу, низьким рівнем соціального захисту персоналу УВП, що робить професію непрестижною та створює умови для виникнення корупційних ризиків.

Таке незадовільне становище в усіх аспектах функціонування кримінально-виконавчої системи вимагає кардинального перезавантаження ДКВС України, що дасть змогу створити її аналог – пенітенціарну систему, яка має стати більш ефективною, упровадити нові підходи до заохочення її персоналу УВП й запровадити ефективне управління підприємствами УВП, забезпечити реалізацію заходів, спрямованих на покращення умов відбування покарань і тримання під вартою засуджених та осіб, узятих під варту [155].

Так, до Верховної Ради України внесено проєкт Закону України «Про пенітенціарну систему» від 22 березня 2021 р. (реєстр. № 5293), метою якого є оптимізація структури пенітенціарної системи, застосування нових підходів до заохочення її персоналу ДКВС України, запровадження ефективного управління УВП.

Відповідно до Проєкту, пенітенціарна система – система спеціально уповноважених органів і установ, діяльність яких спрямована на формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

У зв'язку з цим, завданнями пенітенціарної системи визначено такі:

1) формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;

2) забезпечення дотримання прав і свобод людини під час виконання та відбування кримінальних покарань та пробації, тримання під вартою;

3) виконання кримінальних покарань та пробації, а також тримання під вартою;

4) гуманізація умов відбування покарання та тримання під вартою;

5) створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, вжиття інших заходів, передбачених законом, щоб засуджені в майбутньому мали можливість жити, не вчиняючи кримінальних правопорушень;

6) усебічне забезпечення належних умов проходження служби в органах і установах пенітенціарної системи та соціальний захист персоналу органів і установ пенітенціарної системи [198].

Структуру пенітенціарної системи складають органи та установи, зокрема:

центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, у складі якого функціонує апарат;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, у складі якого функціонують апарат і територіальні органи з питань виконання кримінальних покарань;

УВП і установи тримання під вартою;

органи пробації;

заклади освіти;

заклади охорони здоров'я;

підприємства, установи та організації, утворені для забезпечення виконання завдань функціонування пенітенціарної системи [198].

Проектом передбачено контроль за пенітенціарною системою та нагляд за дотриманням законності в органах і пенітенціарних установах, що є важливим моментом, оскільки одними із складових частин реформи кримінально-виконавчої системи було приведення умов тримання ув'язнених у СІЗО та осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, до європейських стандартів та запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з особами, які тримаються в УВП.

Запропоновано включення норм до деяких законів норм щодо права засуджених на психологічне супроводження під час відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі; удосконалення порядку застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким (надання органами пробації висновків щодо ризику повторного вчинення кримінального правопорушення засудженими, які претендують на умовно-дострокове звільнення та заміни покарання більш м'яким; надання атестованому складу пенітенціарної системи можливості у вільний від виконання службових обов'язків час отримувати психологічну та душпастирську допомогу від психологів та капеланів установ; залучення релігійних організацій до реалізації пробаційних програм; надання органам пробації повноважень щодо сприяння особам, звільненим після позбавлення або обмеження волі, у веденні законослухняного способу життя шляхом надання інформаційних та консультаційних послуг, залучення до заходів соціально-виховного впливу у взаємодії з іншими державними органами та установами, громадськими організаціями [155].

У проєкті замість ліквідованої ДПтС України створюється аналогічний орган – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Крім цього, таке рішення потребує суттєвого обґрунтування щодо його відповідності курсу на оптимізацію діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції та раціонального використання бюджетних коштів. З позиції Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України, повноваження зазначених вище центральних органів виконавчої влади частково дублюватимуться, оскільки обидва органи є органами досудового розслідування та органами виконання кримінальних покарань (ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 7 Проєкту) [32].

Ми не підтримуємо таку пропозицію Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України, оскільки, згідно з пп. 1, 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності

центральных органов исполнительной власти системы юстиции» від 18 травня 2016 р. № 343, з метою оптимізації діяльності центральных органов исполнительной власти системы юстиции, рационального використання бюджетних коштів Уряд постановив ліквідувати ДПтС України, поклавши на Міністерство юстиції України завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації й установив, що Міністерство юстиції України є правонаступником ДПтС, яка ліквідується, у частині реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [51].

Крім цього, у ч. 4 ст. 6 даного Проекту передбачено також, що в апараті центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, утворюється в установленому порядку слідчий підрозділ. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації може утворювати слідчі підрозділи як територіальні органи, що не мають статусу юридичної особи (структурні підрозділи апарату центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації). При цьому слідчі підрозділи ДКВС України, згідно з цією Постановою Кабінету Міністрів України, є органами досудового розслідування та здійснюють досудове розслідування злочинів, учинених на території або в приміщеннях органів і установ пенітенціарної системи [198]. Але після прийняття Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII (із визнанням неконституційними окремих положень від 11 березня 2020 р.), цим Законом до КПК та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» були внесені зміни, згідно з якими органи ДКВС отримали статус органів досудового слідства, слідчі якого уповноважені розслідувати будь-які злочини, вчинені на території або в приміщеннях ДКВС (у тому числі й злочини, вчинені посадовими особами ДКВС) [158].

Отже, створилася замкнена система, яка надзвичайно ускладнює притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб ДКВС, які

вчинили злочини, оскільки слідчі ДКВС підзвітні та підконтрольні її керівництву. Особи, які, перебуваючи в УВП чи попереднього ув'язнення, вчинили новий злочин, фактично стають безправними і їх подальша доля повністю залежить від керівництва відповідних установ, що є неприпустимим.

Водночас варто підтримати висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України, яке вважає неправильними положення законопроекту, за якими досудове розслідування злочинів, учинених на території або в приміщеннях органів і установ пенітенціарної системи, належить до підслідності слідчих органів пенітенціарної системи. Крім того, Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України небезпідставно вважає, що особи, які проводять перевірки, і ті, хто здійснює розслідування, мають бути незалежними за ієрархічним і відомчим підпорядкуванням від будь-кого, хто причетний до подій у справі; тобто слідчі повинні бути незалежними на практиці [32].

Таким чином, відповідні положення Проекту слід видозмінити. У цьому контексті звертають на себе увагу й інші положення цього документа. Так, відповідно до ч. 2 ст. 22 Проекту, не може бути особою рядового і начальницького складу пенітенціарної системи особа, яка має непогашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої [198].

Відповідно до змісту цього припису, обмеження, передбачені цією частиною, не поширюються на осіб, які мають судимість за вчинення злочину, але були реабілітовані. Як видається, таке застереження є недоцільним, зважаючи на те, що, відповідно до ч. 4 ст. 88 КК, особи, які були реабілітовані, визнаються такими, які не мають судимості [103].

Отже, можна зробити висновок, що особи, які були засуджені за вчинення злочинів та згодом реабілітовані, є такими, які не мають судимості, а тому окрема згадка в законі про те, що на цих осіб не поширюються обмеження, встановлені під час прийняття на службу до органів виконання покарань осіб, які мають судимість, є зайвою [198].

Таку видозміну слід здійснити й щодо ст. 58 Проекту. Зокрема, в абз. 1 ч. 1 ст. 58 передбачено, що розміри одноразової грошової допомоги особам рядового і начальницького складу пенітенціарної системи, а в разі їх загибелі (смерті) – членам їх сімей, визначаються відповідно до розміру прожиткового мінімуму, визначеного законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, у якому встановлена втрата працездатності, інвалідності або відбулася загибель (смерть) [198].

З таким підходом не можна погодитись, оскільки запропоновані в цій статті розміри одноразової грошової допомоги особам рядового і начальницького складу пенітенціарної системи, а в разі їх загибелі (смерті) – членам їх сімей, є значно меншими порівняно з розмірами одноразової грошової допомоги військовослужбовців, установлених в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», чи поліцейських, що передбачені в Законі України «Про Національну поліцію» [207].

З огляду на зазначене та з метою забезпечення соціальної справедливості для осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи, у Проекті доцільно переглянути також розміри одноразової грошової допомоги для цієї категорії осіб та привести їх до чинного законодавства України з питань соціального забезпечення правоохоронних органів України.

Щодо змін до КК України, які пропонуються проектом Закону України «Про пенітенціарну систему», то і в даному випадку є низка зауважень. Зокрема, законопроектом пропонується виключити з ч. 2 ст. 50 «Поняття покарання та його мета» КК вказівку на кару як на мету покарання. Як видається, це є невиправданим законодавчим кроком, оскільки, застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно для захисту суспільства і для задоволення почуття обурення та справедливості потерпілого, його близьких і суспільства загалом.

Необґрунтованими є і зміни до КВК України, які запропоновані в Проекті. Так, законопроектом пропонується доповнити КВК ст. 24-1,

відповідно до якої представники Міжнародного Комітету Червоного Хреста та особи, які їх супроводжують, можуть вільно відвідувати УВП без спеціального дозволу в будь-який час та без будь-яких перешкод. Такі представники мають право вільно, без будь-якого обмеження в часі, з максимальною підтримкою персоналу та адміністрації УВП переміщуватись такими установами та проводити приватні бесіди з усіма особами, засудженими до позбавлення волі та обмеження волі [198]. З такою пропозицією навряд чи можна погодитись, оскільки для надання представникам цієї організації нічим не обмеженого права доступу на територію УВП (а в подальшому – пенітенціарної установи) немає підстав, а його реалізація створить умови для порушення режиму на території цих підрозділів ДКВС України.

На нашу думку, для вдосконалення функціонування системи виконання покарань доцільно внести зміни і доповнення до деяких статей законодавства кримінального блоку.

Насамперед, йдеться про ст. 111 КВК України, відповідно до якої засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації, виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї; одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана на території відповідного місця позбавлення волі [114].

Відповідно до ч. 3 та ч. 4 цієї ж статті, засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволено короточасний виїзд за межі виправної колонії на території України для

влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більш як десять діб без урахування часу перебування в дорозі (не більш як три доби) та засудженим, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів [114]. При цьому надання заохочувальних відпусток КВК України не передбачено зовсім.

З огляду на зазначене, за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, а також з метою здійснення виховного впливу на засуджених, стимулювання їх виправлення та ресоціалізації, доцільно ч. 1 ст. 130 КВК України доповнити новими заходами заохочення такого змісту:

– надання засудженим, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та ділянки соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, святкових відпусток терміном до трьох діб із зарахуванням часу перебування у відпустці до строку відбування призначеного покарання;

– надання права на святкування дня народження, інших сімейних подій з близькими родичами.

Стаття 111 КВК України передбачає короткочасні виїзди за межі виправних колоній. Вважаємо гуманним надання права на короткочасні виїзди за межі виправних колоній не тільки засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини, а й засудженим жінкам, які мають неповнолітніх дітей-інвалідів.

У зв'язку з цим, ч. 3 ст. 111 КВК України варто викласти в такій редакції: «Засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволено короткочасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більш як 10 діб без урахування часу перебування в дорозі (не більш як три доби), а жінкам, які мають неповнолітніх дітей-інвалідів

за межами виправних колоній, – один короткостроковий виїзд у рік для побачення з ними на той самий термін».

Доцільно розширити ч. 4 ст. 111 КВК України та викласти в такій редакції: «Засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колоній тривалістю 15 календарних днів».

Щодо ст. 132 КВК України пропонуємо не зараховувати строк тримання засуджених у ДІЗО та карцері до загального строку призначеного покарання з метою запобігання порушенню засудженими режиму відбування покарання, утримання засуджених від протиправної поведінки, що може негативно вплинути на життєдіяльність установи.

У зв'язку з цим, варто доповнити також ч. 1 ст. 132 КВК України, якою визначено заходи стягнення, що застосовуються до осіб, які позбавлені волі, та викласти цю норму в такій редакції:

«Поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, до ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб, без зарахування часу тримання в ньому до загального строку призначеного покарання».

«Поміщення засуджених, які тримаються в ПКТ виправних колоній максимального рівня безпеки, до карцеру без виведення на роботу на строк до 15 діб без зарахування часу тримання в ньому до загального строку призначеного покарання».

Логічною була б і видозміна ч. 1 ст. 132 КВК України шляхом доповнення новим видом стягнення, а саме:

«Позбавлення засуджених, які тримаються в дільниці соціальної реабілітації колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, права проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, зі своїми сім'ями на строк до одного місяця.

Для ефективної підготовки засудженого до життя у відкритому соціальному середовищі доцільно розширити коло засуджених, яким встановлюються побачення.

Зокрема, варто ч. 4 ст. 110 КВК України викласти в такій редакції: «Кількість і види побачень встановлюються: засудженим, які перебувають у дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця».

Як слушно стосовно цього зазначив О. Кревсун, до категорії дискусійних належать питання щодо призначення короткострокового покарання у виді позбавлення волі, враховуючи, що відповідно до чинного законодавства про кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 63 КК України), позбавлення волі за вчинений злочин встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, крім випадків, що передбачені Загальною частиною КК України [103].

Під час заміни в порядку помилування довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк воно може бути призначено і на строк понад 15 років, але не більше ніж 25 років.

Водночас О. Кревсун зазначає, що у строках позбавлення волі від одного до двох років, засуджених, які перебувають у виправних колоніях, практично неможливо глибоко й усебічно вивчити, якісно навчити їх певній спеціальності, повноцінно застосувати до них елементи виховного впливу, оскільки короткострокове позбавлення волі за своєю сутністю скоріше все таки виступає як засіб залякування, а не вимушена каральна міра [99].

З таким підходом можна погодитись, враховуючи, що бажаного результату можна досягнути шляхом призначення штрафів таких розмірів, щоб вони (штрафи) були відчутні для конкретної особи та могли діяти як стримувальний чинник повторних злочинів. До того ж розмір штрафу має визначатися не лише залежно від діяння (дії або бездіяльності), а й з урахуванням матеріального становища винуватого. Таким чином, особам, які

вчинили злочин і до них судом може бути застосоване покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до двох років, логічно було б замінити такий вид покарання на штраф. У разі, якщо особа не спроможна його сплатити, до неї слід застосовувати інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [99].

За результатами проведеного нами дослідження, видозміні підлягають й інші норми КВК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 95 КВК України, усі новоприбулі до колонії засуджені тримаються у дільниці карантину, діагностики і розподілу, у якій протягом 14 днів піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню [114].

На нашу думку, установлений на сьогодні строк 14 днів не дозволяє адміністрації виправної колонії повно й усебічно вивчити засудженого, встановити схильність його до протиправної поведінки і тому пропонуємо, що новоприбулі засуджені повинні перебувати в дільниці карантину, діагностики і розподілу щонайменше 30 днів. Надзвичайно важливо з перших кроків налагодити виховну роботу з кожним засудженим, ураховуючи його особисті якості, наміри та ступінь соціальної занедбаності. Для досягнення позитивних результатів у цій роботі необхідний певний час, безумовно, більший ніж 14 днів.

Не менше проблем, як свідчить практика, викликає й питання забезпечення засуджених працею.

Варто повернутися до запровадження держзамовлення на деякі види продукції підприємств виправних колоній. Безумовно, це потребуватиме певних додаткових бюджетних коштів, але ж зайнятість засуджених суспільно корисною працею, великі людські ресурси, зрештою реінтеграція в суспільство професійно підготовлених під час відбування покарання засуджених варта того. Надзвичайно важливим нині вбачається шлях до максимальної самоокупності утримання засуджених у виправних колоніях. Зрозуміло, що нині змінилися економічні умови, в яких підприємства КВУ частіше не спроможні на рівних конкурувати з іншими підприємствами державного та недержавного сектору

економіки. Проте поетапне введення в експлуатацію сучасного технологічного обладнання, розвиток конструкторсько-наукової бази, наявні людські ресурси можуть реально слугувати поліпшенню виробничого потенціалу цих підприємств [99].

Для того, щоб цей механізм запрацював, необхідно на законодавчому рівні створити пільгові умови (державні дотації) для відродження підприємств виправних колоній та підприємств, які з ними співробітничать, а також повернути законодавчу норму, що зобов'язує працювати засуджених до позбавлення волі.

Слід звернути увагу й на проблему забезпечення участі громадськості в практичній діяльності УВП, що є важливою складовою ефективності процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Саме тому формування політики, у тому числі й пенітенціарної, має відбуватися за участі інститутів громадянського суспільства, враховуючи, що участь інститутів громадянського суспільства у формуванні пенітенціарної політики держави запобігає можливості відчуження її основних положень від суспільних інтересів і потреб, оскільки через ці інститути громадяни мають можливість виразити свої інтереси в цій сфері суспільних відносин. Крім того, громадський контроль дає змогу запобігати можливим зловживанням із боку адміністративного апарату, а також робить цей процес відкритим для суспільства.

На науковому рівні, зокрема, доведено, що процес формування пенітенціарної політики завершується, коли остання набуває правової форми. У зв'язку з цим, невід'ємною частиною процесу формування політики є етап законодавчого закріплення. На цій стадії діяльність інститутів громадянського суспільства може відбуватися за такими формами, як проведення експертизи чинних і підготовлених до прийняття нормативних актів, участь в обговоренні проєктів законів у комісіях Верховної Ради України, опублікування проєктів нормативних актів тощо. Значну роль відіграє децентралізація системи виконання покарань. Як слушно з цього приводу зазначив О. Кревсун, у місцевій владі, громадських організаціях і об'єднаннях громадян та в більшості

населення з'явиться зацікавленість у тому, щоб з колоній не виходили морально покалічені особи [99].

Важливим є й питання захисту законних інтересів потерпілого від злочину. Зважаючи на те, що ч. 5 ст. 539 КПК України не передбачає присутність у судовому засіданні потерпілого від злочину, варто перше речення цієї частини після слів «... законний представник, прокурор» доповнити словами «а також потерпілий від злочину», що сприятиме належному захисту інтересів потерпілого.

У зв'язку з цим, слід звернути увагу на питання актуальності позитивного наповнення життя засуджених. УВП є установами, які справляють негативний вплив на засуджених, оскільки повсякденне життя засудженого не лише за своєю суттю, а й за змістом відрізняється від життя звичайного громадянина. В УВП детально розписано порядок тримання засуджених, роз'яснення їх прав та обов'язків здійснюється на постійній основі. Такі обставини, як показує практика, породжують в особи відчуття свободи від необхідності самостійно ухвалювати будь-які рішення.

Водночас проблему регламентації життя засуджених може бути успішно вирішено, якщо в колонії передбачити процедури для подолання конфліктів у середовищі засуджених. Зокрема, в УВП має бути утворено комітети засуджених, які відповідатимуть за планування та організацію різноманітних видів діяльності під час дозвілля. Цим комітетам логічно надати право представляти інтереси засуджених перед керівництвом КВУ. Крім цього, доцільно звернути увагу адміністрації виправних колоній на необхідність активізації роботи щодо залучення засуджених до участі в самодіяльних організаціях, отримання ними повної загальної середньої освіти, здобуття робітничої професії, що є складовими ефективності процесу виправлення та ресоціалізації засуджених. Одним із пріоритетних напрямів реформ у ДКВС України, безумовно, має стати належний добір і підготовка кадрів, оскільки від цього значною мірою залежить, наскільки засуджений, звільнившись від відбування покарання, стане правосвідомим і безпечним для суспільства,

враховуючи, що персонал виправних колоній постійно контактує із засудженими, а це означає, що він має справити на них значний вплив.

Важливим аспектом у виконанні цих державних завдань був і залишається відповідний соціальний захист персоналу, належний рівень його комунально-побутового та матеріального забезпечення. За таких умов персонал, зокрема, виправних колоній буде більше зацікавлений своєю професією, підвищенням її авторитету.

Одним з напрямів реформування сфери виконання покарання, зокрема процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі, залишаються і питання щодо залучення засуджених до суспільно корисної праці. Як видається, праця цих осіб має бути обов'язком, оскільки це не суперечить нормам Конституції України щодо заборони використання примусової праці. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 43 Конституції України, праця засуджених не охоплюється терміном «примусова праця» [95]. Згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII, обов'язок працювати для засуджених до позбавлення волі перетворився на їх право. Тобто засуджені мають право обирати, працювати їм або ні під час відбування покарання [164].

Як показали результати дослідження, внесена зміна підриває основи соціальної справедливості, адже особа, яка вчинила злочин та завдала шкоду суспільству, відбуваючи покарання, не працює, тобто по суті живе за рахунок того ж суспільства. Такий законодавчий підхід нівелює одну з головних вимог, покликаних виправляти засуджених – відповідно до того, що ч. 3 ст. 6 КВК України одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених називає, зокрема, суспільно корисну працю.

Саме тому ми поділяємо думки Вчених, які вважають, що праця має бути обов'язком засуджених, а необґрунтована відмова від праці (не менш як три рази протягом року) повинна визнаватися злісним порушенням установленого порядку відбування покарання. Крім цього, варто абз. 4 «брати участь у

трудовій діяльності» ч. 1 ст. 107 КВК України замінити словами: «працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії».

Про ще один напрям, який стосується процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі, варто зауважити окремо. Так, згідно з ч. 1 ст. 121 КВК України, особи, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу [114].

На нашу думку, така позиція суперечить не лише загальноприйнятим уявленням про співвідношення способу життя осіб, які вчинили злочини і відбувають покарання, а й правослухняних громадян, які відшкодовують вартість свого харчування як у процесі виконуваної ними роботи, так і під час відпочинку. Відповідно до цього, КВК України доцільно доповнити нормами щодо відшкодування вартості харчування, одягу, взуття та білизни засудженими до позбавлення волі.

Важливим у контексті досліджуваної проблематики є ч. 2 ст. 99 КВК України, згідно з якою засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, після відбуття шести місяців покарання в дільниці в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства жилий будинок і заводити особисте господарство [114].

Зважаючи на проблеми, що існують у сфері виконання покарань, з метою запобігання правопорушенням засудженими, на нашу думку, доцільно закріпити на рівні КВК України положення про скасування поліпшених умов відбування покарання щодо засуджених, які тримаються в дільницях соціальної реабілітації, а також відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання у випадку, якщо засуджений систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила

проживання. З цих самих міркувань також потрібно доповнити ст. 99 КВК України відповідною нормою і викласти її в такій редакції: «Стосовно особи, яка відбуває покарання в порядку, визначеному абзацом сьомим частини другої цієї статті, і систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправної колонії приймає рішення про повернення до дільниці соціальної реабілітації».

У такому ж контексті варто видозмінити й інші норми КВК. Зокрема, з метою вдосконалення правового регулювання та практики застосування ізоляції, потрібно доповнити ч. 4 ст. 18 КВК України та викласти її в такій редакції: «з метою оптимізації порядку виконання покарання у виді позбавлення волі та обов'язковим дотриманням вимог роздільного тримання, передбачених у статті 92 КВК України, можуть створюватися універсальні УВП, які об'єднують усі рівні безпеки. Порядок їх створення та функціонування визначається КВК України й нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

Якщо застосувати системний підхід, то потрібно також доповнити ч. 7 ст. 92 «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях» та викласти її в новій редакції:

«Засуджені до позбавлення волі розміщуються у виправних і виховних колоніях з обов'язковим наданням їм окремих приміщень. У разі переповнення виправних і виховних колоній засуджені можуть утримуватися в одній камері не більше двох осіб за умови забезпечення норми жилої площі на одного засудженого не менше чотирьох квадратних метрів».

У контексті кардинального реформування національного законодавства з питань забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, його приведення у відповідність із сучасними європейськими стандартами, тенденції демократизації і гуманізації, у сфері виконання покарань України, як видається, має здійснюватися за такими основними напрямками його удосконалення:

а) забезпечення пріоритетності прав людини у нормативному забезпеченні пенітенціарної реформи. При цьому головною метою пенітенціарної служби має стати виправлення та ресоціалізація засуджених і повернення їх до звичайного життя;

б) реформування вітчизняного законодавства з питань забезпечення прав засуджених осіб, забезпечення участі державних і громадських суб'єктів у розробленні, прийнятті та підтриманні проєктів законів і відповідних підзаконних нормативних актів у пенітенціарній сфері;

в) узгодження загального масиву законодавчих норм щодо врегулювання та захисту прав осіб, а також приведення відповідно до нових законодавчих норм у сфері забезпечення прав і свобод засуджених положень низки базових підзаконних актів, що стосуються забезпечення прав та свобод людини і громадянина в пенітенціарній сфері;

г) приведення у відповідність із сучасними стандартами умов утримання в УВП, належного медичного обслуговування, умов праці, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі осіб та ін.

Отже, розглянувши питання удосконалення нормативно-правового регулювання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, можна дійти висновку, що на сьогодні це є необхідною і беззаперечною основою для забезпечення даного процесу, а також вирішення проблем, що стосуються завдань даного дослідження.

У даній роботі визначено основні критерії, які має бути покладено в основу удосконалення чинного законодавства, зокрема щодо питань оцінки ефективності діяльності органів та УВП, доведено, що удосконалення законодавства передусім має стосуватися належного забезпечення правового статусу засудженого та персоналу УВП. Таке удосконалення має здійснюватися шляхом внесення змін до існуючих законів та нормативно-правових актів, які регулюють порядок відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі, умов тримання та матеріально-технічного забезпечення як засуджених, так і персоналу колоній.

3.3. Кращі світові практики (досвід) забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та впровадження його в Україні

Як показали результати вивчення сучасних законодавчих актів України [212; 164], головне завдання реформування кримінально-виконавчої системи полягає у приведенні її умов функціонування до європейських стандартів. Це дозволить забезпечити її відкритість, наповнення прогресивними зарубіжними концепціями, загальновизнаними міжнародними принципами, нормами з прав і свобод людини та громадянина, які б забезпечували надійність охорони як інтересів суспільства, так і особи у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Саме ця обставина й зумовила необхідність аналізу фундаментальних праць, у яких учені намагаються визначити, з погляду сучасної юридичної науки, основні переваги концепції європейської пенітенціарної системи над кримінально-виконавчими, виправно-трудовами тощо; обґрунтувати та сформулювати нормативно-правові й організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з метою реформування кримінально-виконавчої системи.

Дослідження питань виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі в зарубіжних країнах здійснювала низка науковців, у працях яких висвітлено деякі проблемні питання впровадження в національну кримінально-виконавчу систему кращих здобутків пенітенціарних систем зарубіжних країн.

Зокрема, як слушно зауважив О. Колб, у сучасний період реформування кримінально-виконавчої системи України та забезпечення її діяльності законодавчою та іншою нормативно-правовою базою проблема виконання кримінальних покарань є досить актуальною і привертає увагу значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних теоретиків і практиків цієї сфери діяльності. Розроблення і впровадження в життя більш досконалих форм застосування та виконання покарань надає змогу приблизити УВП до Європейських стандартів.

Слід мати на увазі, що вивчення пенітенціарних систем світу має певні відмінності, що визначаються основними елементами державної політики кожної країни, які пов'язані з конкретною юрисдикцією та системою кримінального судочинства. Порівнюючи їх, ми можемо виявити позитивні моменти і тенденції розвитку [87]. Крім того, такий підхід, на думку О. Колба (і це не викликає заперечень), дає можливість захистити себе від повторення помилок, швидко й ефективно планувати та реалізовувати намічене, використовуючи накопичений роками позитивний досвід функціонування зарубіжних пенітенціарних систем [87, с. 57–58]. Водночас варто звернути увагу на той факт, що подібні запозичення можливі лише з урахуванням специфіки економічного та соціального розвитку України, особливостей вітчизняної кримінально-виконавчої системи, історичного досвіду і традицій нашого народу, особливостей національної психології тощо.

Безсумнівним, у зв'язку з цим, є й інший висновок, відповідно до якого позитивний європейський досвід може бути адаптований до українських реалій за умови ретельного вивчення найефективніших законодавчих конструкцій, що належать до пенітенціарних систем у різних державах, і використання цих напрацювань у кримінальному та КВП України [275].

Як у цьому контексті О. Кревсун констатує, що Україна послідовно та цілеспрямовано виконує свої зобов'язання у сфері реформування кримінально-виконавчої системи з метою максимального наближення умов тримання засуджених до міжнародних стандартів і правил поведження із засудженими. Останніми роками, у зв'язку зі значним зростанням рівня злочинності, у зарубіжних країнах світу все більше уваги привертають проблеми покарання у виді позбавлення волі. Вони виявляються в підготовці підвідомчих нормативно-правових актів, у наукових публікаціях, дискусіях внутрішньодержавного та міжнародного масштабів, стають предметом широкого обговорення на наукових конференціях та стурбованості офіційних органів і суспільства загалом [99].

Аналогічної позиції з даної проблематики дотримується І. Копотун і зазначає, що комплекс заходів необхідно вдосконалювати, запроваджувати здобутки передового як вітчизняного, так і зарубіжного пенітенціарного досвіду в практичну діяльність органів і УВП, збагачувати результатами сучасних наукових досліджень у цій сфері, а також більш активно спрямовувати роботу на модернізацію обладнання УВП. Отже, перед законодавцем постає важливе і водночас складне завдання – удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства для забезпечення ефективної діяльності органів і УВП й приведення умов тримання засуджених у відповідність із міжнародними стандартами та правилами [96].

Про наявність даної проблеми та завдання йдеться й у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р. № 2713-IV, у якому, зокрема, наголошено на тому, що для організації міжнародного співробітництва у сфері виконання кримінальних покарань ДКВС України взаємодіє з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями на основі міжнародних договорів [170].

Отже, використання позитивного зарубіжного досвіду діяльності пенітенціарних систем має сприяти пошуку шляхів підвищення ефективності органів і УВП України, стимулювати ментальну діяльність вітчизняних учених на вироблення цікавих ідей щодо їх оптимізації й подальшого функціонування, суттєвим чином підвищити рівень ефективності процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі. Крім того, порівняльний аналіз нормативно-правових актів у сфері виконання та відбування покарання сприятиме визначенню шляхів, форм та методів, які доцільно використовувати під час реформування національного законодавства.

У цьому контексті науковці зауважують, що, оскільки позбавлення волі на певний строк є поширеним видом покарання не лише на пострадянському просторі, а й в інших країнах світу, це дало змогу створити потужну міжнародну нормативно-правову базу та набути багатого законодавчого досвіду різних держав із питань регулювання виконання цього виду покарання.

Вивчення зарубіжного досвіду відкриває нові горизонти, дозволяє краще пізнати право своєї країни, оскільки специфічні риси цього права особливо виразно виявляються в порівнянні з іншими системами. Варто визнати, що ідеальних правових систем не існує, позаяк їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку. Водночас слід мати на увазі, що в Україні останні два десятиліття деякі спеціалісти ідеалізують право західного типу, незважаючи навіть на очевидні суттєві відмінності в історії формування цих правових систем. Таким чином, перед застосуванням зарубіжного законодавства на практиці, для усунення можливих суперечностей, воно потребує попереднього ґрунтовного вивчення [99].

Як показали результати даного дослідження, основними міжнародними нормативними актами, що регламентують діяльність УВП та поведження із засудженими, є розроблені РЄ ЄПП та прийняті 30 серпня 1955 р. ООН Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями [130]. Міжнародною спільнотою вони визнані основним документом для формування законодавчими органами, судами й тюремними адміністраціями політики у сфері виконання покарань. Крім того, ці правові джерела стали незамінним джерелом під час тлумачення міжнародної концепції про захист прав людини, основною складовою міжнародного права в галузі захисту прав людини. Однак слід мати на увазі, що кожна країна по-своєму підходить до цієї проблематики. Так, С. Лучко, порівнюючи деякі пенітенціарні системи зарубіжних країн, встановив типові ознаки їх функціонування, а саме:

- усі пенітенціарні системи створюються з метою ізоляції від суспільства осіб, які вчинили злочин;
- засуджені в пенітенціарних установах утримуються як в одиночних камерах, так і в загальних приміщеннях;
- створено систему полегшеного одиночного ув'язнення, яка передбачала ізольоване тримання в'язнів у камерах, але дозволяла спільне їх перебування у школі та церкві [121].

У зв'язку з цим, цікавою є практика виконання покарання у виді позбавлення волі шляхом застосування прогресивної системи до засуджених у США, Англії, Швейцарії, Норвегії, Швеції та Франції.

Правові системи США та України є різними як за своєю структурою, так і за змістом, тому імплементація американських норм права, на нашу думку, доволі проблематична. Крім того, різною є історична соціально-правова практика з цих питань. Зокрема, протягом останніх років у США було впроваджено в дію чимало нормативних документів, які ставили за першооснову трансформацію тюремної системи. Значну увагу приділено умовам, в яких утримуються засуджені, можливостям застосування прогресивної системи та надання додаткових пільг, які б поступово відновлювали в засудженого почуття повноправного члена суспільства. Ще однією особливістю забезпечення виконання покарання є те, що на сьогодні в кожному з 51 американських штатів існують свої пенітенціарні системи, а майже кожна виправна установа США має свою, несхожу на інші, пенітенціарну систему, та по-своєму будує роботу із засудженими [99], покладаючи в основу тюремне ув'язнення.

У США тюремне ув'язнення за цією правовою групою поділено на три види: короткострокове (зазвичай призначається на строк до одного року); тривале (законодавство федерації та штатів іноді не обмежує максимальні строки позбавлення волі – це може бути 20, 40 і навіть 200 років); довічне позбавлення волі (призначається за найнебезпечніші злочини або як альтернатива смертній карі, або особі, яка має дві чи три судимості. Тривалість тюремного ув'язнення значною мірою може залежати лише від самого злочинця, від його бажання виправитись. Саме тому суд у своєму вирокі встановлює лише нижню і верхню межі строку позбавлення волі, а реальний строк визначає адміністрація тюрми.

У цьому контексті класифікація засуджених посідає особливе місце в системі виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Зокрема, адміністрація більшості тюрем США класифікує засуджених

відповідно до імовірності вчинення ними втечі та оцінювання їх небезпеки за п'ятьма основними категоріями: 1) засуджені, які тримаються в умовах максимальної ізоляції, від яких треба очікувати втечі, а також засуджені, які можуть завдати шкоди собі та іншим; 2) засуджені, які тримаються в умовах суворої ізоляції, яких замикають у камерах і блоках, але яким дозволяється працювати у бригадах під наглядом у приміщеннях тюрми; 3) засуджені, які тримаються в умовах обмеженої ізоляції, які працюють у бригадах під наглядом неозброєної охорони за межами тюрми та без нагляду – на території тюрми; 4) засуджені, які тримаються в умовах мінімальної ізоляції, яким дозволяється жити та працювати за межами тюрми без нагляду; 5) засуджені, які перебувають під опікою суспільства. Засуджений відпрацьовує щоденно 3–4 долари за утримання та один долар за транспортні витрати. Крім того, засуджені, які тримаються в умовах обмеженої та мінімальної ізоляції, а також засуджені, які проживають у громаді, більш підготовлені до умовно-дострокового звільнення, ніж засуджені, яких тримають в умовах максимальної та суворої ізоляції [99].

Показовою у цьому сенсі є система ув'язнення, яку було розроблено і запроваджено в Північній Америці, так звана «система реформаторів». «Система реформаторів» подібна до англо-ірландської пенітенціарної системи, але має певні особливості й відмінності. Зокрема, повне одиночне ув'язнення застосовувалося лише щодо тих засуджених, яких вважали невинуватими. Усіх інших засуджених тримали в загальному ув'язненні з роз'єднанням на ніч.

На доктринальному рівні доведено, що суттєвим недоліком цієї системи є те, що строк перебування ув'язненого в реформаторії залежав цілком від волі адміністрації установи, що, з одного боку, призводило до зловживань адміністрації, а з іншого – могло здійснювати небажаний вплив на засуджених, які перебували у стані страху, хвилювання, пригнічення, розуміючи таку цілковиту залежність, що іноді призводило до нервових зривів та психічних захворювань.

Науковці дійшли висновку, що з часом майже всі розглянуті вище пенітенціарні системи зазнали суттєвих змін і трансформації як у країнах, в яких вони виникли, так і в країнах, якими вони були запозичені. Крім того, як показала практика, в історії розвитку пенітенціарних систем зарубіжних країн траплялися випадки, коли певна країна запозичувала окремі ознаки декількох різних систем, що призводило до створення нової, змішаної системи. Зокрема, прогресивна система відбування покарання застосовується на теренах України і сьогодні. І хоча вона дещо перебуває у трансформованому вигляді (з урахуванням вимог часу та міжнародних стандартів), її закріплено в нормах чинного КВК України й представлено інститутами зміни умов тримання засуджених (як у межах однієї виправної колонії, так і шляхом переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки) [99].

Зважаючи на позитивний зарубіжний досвід, зазначену вище практику виконання покарання в умовах мінімальної ізоляції та опіки суспільства слід імплементувати в норми КВК України, що регламентують короткочасні виїзди засуджених до позбавлення волі за межі виправних колоній з метою приведення вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства у відповідність з вимогами євроінтеграційних процесів. Як додаткову підставу доцільно передбачити складання вступних і випускних іспитів засудженими, які реалізують право на освіту.

За результатами цього дослідження, повчальною є і практика виконання покарання у виді позбавлення волі у Великій Британії. Утім імплементация норм права цієї країни в законодавство України, як видається, є проблематичною через специфіку правової системи зазначених держав.

Зокрема, сьогодні правове регулювання виконання кримінальних покарань у Великій Британії здійснюється за допомогою використання положень прецедентного й статутного права, а саме: шляхом складного поєднання прецедентів і норм кримінального, кримінально-процесуального та пенітенціарного права. При цьому пенітенціарна система Великої Британії складається з центральних і місцевих (міст, графств й інших регіонів) в'язниць.

Цей розподіл дає змогу мати досить гнучку мережу виправних установ для різних категорій злочинців. Так, у місцевих пенітенціарних установах перебувають й особи, які чекають рішення до суду. Загалом, виконання покарання у виді позбавлення волі здійснюється за прогресивною системою, що передбачає одиночне ув'язнення засудженого з подальшим переведенням його до загальної камери, де режим поділяється на три ступені. При цьому просування в межах цих ступенів із набуттям відповідних пільг залежить від поведінки засудженого. Саме тому увесь строк відбування покарання поділяється на такі періоди: а) пробний період (одиночне ув'язнення); б) виправний період (загальне ув'язнення із залученням до праці); в) умовно-дострокове звільнення (після відбуття не менше ніж три чверті строку покарання) [99].

Крім того, тут відбуваються покарання три основні категорії злочинців: певна частина засуджених до невеликих строків позбавлення волі; засуджені за несплату штрафів, боргів та інші малозначні злочини; неповнолітні засуджені віком до 21 року.

Такий розподіл, на думку І. Богатирьова (і це не викликає заперечень), дозволяє: по-перше, об'єднати у відносно однорідні групи близьких за ступенем соціальної небезпеки та виправлення злочинців; по-друге, точніше й ефективніше спланувати процес їх виправлення за строками, інтенсивністю та іншими параметрами; по-третє, їх відносно рівні строки позбавлення волі знімають те психологічне напруження, яке виникає в середовищі засуджених, які спільно відбувають строки покарання, що різко відрізняються. Учений зауважив, що відсутність такої напруженості також збільшує ступінь керованості поведінкою засуджених [16].

Як слушно в цьому контексті зазначив Мішель Алліо Марі, для того, щоб допомогти засудженим у вирішенні їх життєво важливих потреб під час звільнення, персонал УВП вживає необхідних заходів, а саме: допомагає отримати житло, надає підтримку в придбанні власності та пошуку роботи. Вимоги та передбачувані дії в зазначених напрямках містяться в планах

відбування покарання у виді позбавлення волі. Крім того, особлива увага приділяється працевлаштуванню осіб після їх звільнення, а саме: ще до звільнення адміністрація УВП може надавати тимчасові відпустки додому для співбесіди в місцевому центрі працевлаштування [129].

Зважаючи на отримані результати цього дослідження, позитивним аспектом пенітенціарної системи Великої Британії можна визнати те, що засуджені мають можливість вступати до коледжів, а також навчатися у вищих навчальних закладах за заочною формою навчання. Цікавим моментом цієї системи виконання покарань слід визнати й те, що начальник тюрми має право, помістивши засудженого за злісне порушення дисципліни до ізолятора на 28 днів, не зарахувати цей час до загального строку тюремного ув'язнення [37].

Загалом, проведений аналіз британської прогресивної системи показує, що трьохступеневий рівень виправлення в одній і тій самій установі є ефективним і результативним. Як правильно стверджує І. Богатирьов, найбільш прогресивним є завершальний етап – умовне звільнення, коли засуджений отримує відпускне посвідчення, в якому зазначається, що він повинен утримуватися від порушень закону, та зареєструється за місцем проживання в поліції і буде перебувати під наглядом спеціальної служби пробації [16].

Зазначена практика відбування покарання заслуговує на увагу як така, що може сприяти підвищенню дисциплінованості засуджених і запобіганню вчинення ними як правопорушень, так і злочинів, а також значно підвищить ефективність процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі, а отже, має бути імплементована в законодавство України.

На нашу думку, цікавою для перейняття досвіду є система виконання покарання Швейцарії. Зокрема, у цій країні існує 114 установ, на які покладено функцію кримінальних покарань та заходів правового характеру. Більшість з них виконує функції СІЗО та є закладами відкритого типу для короткострокових покарань у виді позбавлення волі і лише близько 30 тюрем виконують тривалі покарання. За результатами даного дослідження, у Швейцарії функціонує два типи УВП, які повинні мати всі кантони: закриті та

відкриті тюрми. У закритих тюрмах засуджені розміщуються або в закритих тюрмах, або закритому секторі відкритої тюрми в разі, коли існує ризик вчинення ними втечі або повторного правопорушення. До відкритих тюрем особа направляється, якщо немає підстав для побоювань, що правопорушник вчинить втечу або новий злочин. Переведення засудженого до виправних установ іншого кантону можливо лише у виняткових випадках, приміром, якщо інший кантон має можливості для максимального задоволення освітніх або професійних потреб засудженого; якщо засуджений має родинні та соціальні зв'язки не за місцем засудження, а в іншому кантоні; у разі направлення до відкритої або закритої установи іншого кантону через необхідність зміни умов тримання тощо. У таких випадках з бюджету за місцем засудження особи здійснюється повна оплата вартості його утримання в місцях позбавлення волі [283].

У Швейцарії процедура виконання покарань ґрунтується на двох конституційних принципах: забезпечення прав правопорушників та поваги до людської гідності. Кримінальне законодавство до цих основних принципів додає загальні принципи виконання покарань: попередження вчинення повторних правопорушень після звільнення; ужиття необхідних заходів з попередження вчинення злочинів під час перебування в місцях позбавлення волі; підтримка осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Розглянемо основні методи впровадження в життя принципів виконання покарань у Швейцарії. Праця засуджених у Швейцарії є їх обов'язком. Крім того, трудова діяльність має визначальне значення для успішної соціалізації особи після звільнення. Тому надання засудженим можливості працювати є однією з головних цілей тюремної системи Швейцарії. Саме пропонована робота за можливості відповідає наявним навичкам, здібностям, рівню освіти та інтересам засуджених. Усі види робіт, які виконують засуджені, оплачуються, а тривалість робочого дня для них на дві години менша, ніж робочий день вільних громадян. Водночас прибуток від праці засуджених не є метою діяльності тюрем [283].

Також у Швейцарії існує тверде переконання, що встановлення, розвиток та підтримання контактів із зовнішнім світом надзвичайно важливі для ув'язнених. Щодо побачень, то зазвичай засуджені мають право на один візит тривалістю одна година щотижнево. На відміну від України, у Швейцарії засудженим не надаються тривалі побачення у зв'язку з відсутністю приміщень та можливостей їх утворення в існуючих установах. Але в разі прибуття членів родини і тривалість побачення, і їх періодичність можуть бути збільшені.

Водночас, незважаючи на сучасну систему виконання покарань у Швейцарії, їй властиві всі основні проблеми, які існують в аналогічних системах виконання покарань у всьому світі, у тому числі й в Україні. Це значна кількість іноземців у тюрмах, тривалі строки позбавлення волі, наявність засуджених із психічними розладами та злочинців насильницького типу, збільшення кількості підслідних. У зв'язку з цим, розробляються спеціальні програми та заходи, спрямовані на подолання означених ускладнень.

Проте, на нашу думку, вже сьогодні можна запозичити низку позитивних моментів із наведеної практики виконання кримінальних покарань у Швейцарії та оцінки її результатів, зокрема щодо ставлення до рецидивної злочинності й основних принципів поведінки із засудженими, та імплементувати їх у чинне кримінально-виконавче законодавство України.

Крім цього, із законодавства Швейцарії слід імплементувати у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство норму права, яка передбачає обов'язковість праці. Такі зміни усунуть колізії, які нині існують під час застосування до засуджених елементів прогресивної системи. Варто звернути увагу й на той факт, що, з одного боку, обов'язкова праця якби суперечить процесам гуманізації, оскільки є примусовою, а, з іншого – повернення до обов'язкової праці має стимулювати засудженого до виправлення та ресоціалізації.

Як показали результати даного дослідження, немало позитивних та повчальних аспектів, що стосуються процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, є й у Швеції.

Зокрема, як встановлено на науковому рівні, покарання у виді позбавлення волі поділяються на позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. При цьому терміни його виконання диференціюються від 14 днів до 10 років, враховуючи, що населення Швеції становить близько 9 млн осіб і лише 5 тис. осіб перебувають у місцях позбавлення волі, здебільшого це не корінні шведи. Для забезпечення виконання даного контролю у Швеції функціонують 55 тюрем і близько 20 СІЗО. У середньому тюрма розрахована на 45–80 осіб. Удень засуджені вільно спілкуються між собою, а на ніч їх розділяють по камерах. За втечу з тюрми передбачено лише дисциплінарну відповідальність. Представники адміністрації тюрем пояснюють це тим, що в людини є природний потяг до свободи, за який недоцільно її карати. У таких випадках строк покарання продовжується на термін перебування засудженого в розшуку [118].

Метою поводження із засудженими в тюрмах Швеції є підготовка їх до виходу на волю. При цьому, оскільки середній строк ув'язнення обчислюється кількома місяцями, то така проблема є нагальною. Для її вирішення щодо кожного засудженого розробляється відповідна програма, за якою на початку спеціальною комісією в єдиному на всю країну центрі розподілу засуджених, що функціонує в одній з великих тюрем, визначається вид установи (закритого чи відкритого типу) або ж навіть відповідне відділення тюрми. Із засудженими проводиться співбесіда, за результатами якої здійснюється їх розподіл по тюрмах чи певних відділеннях тюрем. Під час розподілу одразу ж визначається строк, після відбуття якого засудженому можлива зміна умов тримання шляхом переведення його до установи більш відкритого типу [67]. У Швеції стратегічним напрямом політики у сфері застосування покарань та поводження з правопорушниками є зведення до мінімуму кількості осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, і широке застосування заходів, альтернативних покаранням, які, згідно з міжнародними документами, іменуються громадськими санкціями та заходами запобігання, що призначені для підтримання правопорушника в суспільстві й спрямовані на те, щоб

правопорушник виконував певні умови або обов'язки, маючи при цьому можливість встановлювати або відновлювати важливі зв'язки в суспільстві та можливості для контакту і підтримки і усіма чинними механізмами соціального контролю в суспільстві, надаючи можливість особі реінтегруватись до соціального життя, що є більш ефективним, ніж після перебування особи в місцях позбавлення волі [67].

За результатами нашого дослідження, засуджені у Швеції можуть отримувати короткострокові відпустки за межі тюрми. Дозвіл залишити тюрму може бути наданий засудженому для полегшення його повернення в суспільство за умови, що це не сприятиме продовженню злочинної діяльності чи іншої протиправної поведінки. Тобто це право, а не обов'язок адміністрації тюрми [152].

У Швеції ці та деякі інші громадські санкції і заходи щодо правопорушників утілюються в життя службою пробації, яка діє у 43 центрах і налічує на своєму обліку близько 12000 осіб. Це означає, що на одного офіцера служби пробації припадає не більше 30 засуджених.

Метою діяльності служби пробації у Швеції є захист суспільства, попередження повторних злочинів, сприяння реінтеграції засуджених у суспільство. Саме тому служба пробації провадить, насамперед, профілактичну роботу, спрямовану на запобігання злочинам. Крім цього, однією з функцій служби пробації під час притягнення правопорушників до відповідальності є проведення спеціального розслідування для того, щоб з'ясувати, хто і як впливає на засудженого в найближчому соціальному оточенні, охопити коло його знайомих, визначити спосіб життя, уподобання, потреби, ступінь моральної занедбаності, можливість виконувати покладені на нього соціальні обов'язки, готовність відшкодувати потерпілому завдані збитки тощо. Крім того, після з'ясування ситуації та аналізу проблем, що спричинили вчинення цією особою правопорушень, служба пробації подає до суду свої висновки щодо можливості чи неможливості застосування до засуджених громадських

санкцій замість покарання та стосовно бажання цих осіб у подальшому співпрацювати зі службою пробації [67].

Зважаючи на те, що кількість засуджених у тюрмах Швеції не чисельна, цікавим є й той факт, що адміністрація тюрем це використовує для всебічного вивчення особи злочинця, а також можливості більш ефективної підготовки засудженого до життя на волі.

На нашу думку, із законодавства Швеції можна імплементувати в законодавство України норму, згідно з якою строк застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання може бути відкладено на 15 днів у разі вчинення засудженим порушення умов відбування покарання. Це могло б стимулювати правосвідому поведінку засудженого та значно підвищити ефективність процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі.

Значна кількість позитивних моментів, пов'язаних із забезпеченням виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є в Норвегії, що й стало одним із методологічних підґрунтів для розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму з цих питань в Україні.

У виправних установах Норвегії у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк проводиться політика так званої нормалізації. Це означає, що засудженим залишають усі ті права, які не суперечать виконанням покарання, і застосовують ті обмеження, що зумовлені змістом покарання. У більшості пенітенціарних закладів кількість персоналу дорівнює кількості засуджених, що в них утримуються. При цьому толерантне ставлення до засуджених є обов'язковим. Саме тому співробітники зобов'язані ввічливо ставитися до засуджених, а останні – до персоналу виправних установ, враховуючи, що головним принципом виконання покарання у виді позбавлення волі є такий: «засуджений – звичайний громадянин, якого тимчасово позбавили волі» [99].

Як показали результати даного дослідження, тюремна система Норвегії передбачає окремі тюрми для чоловіків і жінок. У деяких віддалених районах є тюрми, в яких передбачено спільне тримання, однак у різних блоках (приміщеннях). Тюрми поділяються на три види: закриті (максимальний рівень безпеки); відкриті (мінімальний рівень безпеки); так звані «перехідні» тюрми – «Half-Way House», що схожі на звичайні гуртожитки, до яких поселяють засуджених в останній період перебування в тюрмі для підготовки до звільнення.

У тюрмах із максимальним рівнем безпеки (закриті тюрми) засудженим дозволяються побачення одна година на тиждень; засудженим, у яких є діти, надається додаткова година та 20 хвилин на тиждень телефонних розмов (у яких є діти, надається 10 додаткових хвилин).

Водночас у тюрмах із мінімальним рівнем безпеки (відкриті тюрми) порядок надання побачень не відрізняється від порядку, що існує в тюрмах з високим рівнем безпеки, проте засуджені цієї категорії мають право здійснювати телефонні дзвінки без обмежень, а після відбуття однієї третини строку покарання можуть звертатися із клопотанням про відпустку, що надається один раз на місяць у вихідні дні. За два роки до закінчення строку покарання засуджені можуть подавати заяву на перехідне житло («перехідні» тюрми – «Half-Way House»). Перехідне житло – це створення таких умов відбування покарання, які б сприяли зменшенню контрасту між тюрмою і волею. Воно розташовується у містах. Після роботи або навчання за межами тюрми засуджені ввечері повертаються до установи [99].

Щодо можливості імплементування норм кримінально-виконавчого законодавства Королівства Норвегія у вітчизняне, як видається за доцільне, за умови фінансової самодостатності виправних колоній, із заробітку засуджених, пенсій та іншого доходу здійснювати часткове відшкодування вартості їх харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг.

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про те, що чимало позитивних аспектів щодо процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк є у Франції. Відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних установах Франції здійснюється за Оборнською системою із застосуванням прогресивних умов відбування, тобто від більш суворих до менш суворих. Зокрема, після прибуття до тюрми засуджені повинні відбути визначений строк в одиночному ув'язненні, як правило, не більше ніж 45 днів. Після цього до них застосовується прогресивна система відбування покарання, що складається з таких етапів: одиночне ув'язнення, що поширюється на всіх засуджених; виправні засуджені – ночують в одиночних камерах, а вдень групами працюють у майстернях; поліпшення (нагадує попередній етап, тільки доповнений наявністю деяких пільг: дозвіл на участь у колективних іграх, вживати їжу в загальній їдальні та ін.); напіввільний режим з правом засудженого працювати за межами тюрми та відвідувати родичів; умовне звільнення [99].

Як зазначив М. Лисенко, засудженим до позбавлення волі надається одне побачення на тиждень тривалістю одна година, яке відбувається під наглядом охоронців з можливістю прослуховувати бесіди. Для тривалих побачень передбачені візити без нагляду в так званих сімейних кімнатах, тривалість в яких може бути від 6 до 72 годин. Проте не всі тюрми Франції мають можливість надати побачення без нагляду. І в цьому плані Україна має деякі переваги, адже в кожній УВП обладнані кімнати для тривалих побачень – аналогів європейських побачень без нагляду [117].

Відповідно до зазначеного та з урахуванням проблем реформування французької пенітенціарної системи, міністр юстиції Мішель Аллію-Марі висловила бажання зробити так, щоб у Франції тюрма стала «школою боротьби з рецидивом» і одночасно «установою, що активно займається соціальною реабілітацією». Основою пенітенціарної реформи, на думку французького міністра юстиції, має стати створення таких умов відбування покарання, а саме: дотримання гідності особистості; душ у кожній камері пенітенціарної установи,

призначеній для індивідуального ув'язнення; персональний супровід; підготовка до соціальної реабілітації (робота, отримання професії, фізична підготовка тощо) [129].

Якщо зазначену проблематику розглянути з огляду на імплементацію норм законодавства Франції у вітчизняне, то заслуговує на увагу матеріальне забезпечення засуджених, оскільки воно спонукає їх до позитивної поведінки за умови фінансового благополуччя.

Багато позитивних моментів щодо процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк має Німеччина. Зокрема, М. Пузирьов у своєму дослідженні приділяє увагу таким видам виправних установ у виді позбавлення волі Німеччини: установи відкритого типу; установи закритого типу; соціально-терапевтичні установи. У межах цих видів за статево-віковим критерієм на рівні закону виокремлено: установи для засуджених жінок; установи для осіб молодого віку. До установ, призначених для виконання заходів виправлення і безпеки, пов'язаних із позбавленням волі, за кримінально-виконавчим законом Німеччини належать: 1) установи для превентивного ув'язнення (при цьому допускається створення ізольованих відділень превентивного ув'язнення в УВП у виді позбавлення волі); 2) психіатричні лікувальні установи; 3) лікувальні установи для хворих алкоголізмом або наркоманією; 4) установи для попереднього ув'язнення [219].

На відміну від кримінально-виконавчої системи України, пенітенціарній системі Німеччини віднедавна властивий такий інститут зарубіжного пенітенціарного права, як «приватна тюрма». Зокрема, у 2005 р. компанія «Serco Group» виграла тендер й уклала п'ятирічний контракт з Міністерством юстиції Гессену (одна із земель Німеччини) на предмет здійснення управління Гессенською тюремною службою. Це був перший у Німеччині контракт у сфері приватизації тюрем. Названа компанія відповідала за забезпечення психологічної, медичної й освітньої сфер діяльності, а також за технічне обслуговування будівель тюрми з кількістю 502 засуджених чоловіків [219].

Водночас у Канаді функціонує три типи приватних виправних установ. Зокрема, найбільш поширеним типом є установи, які перебувають у власності й керуванні відповідної приватної організації. За такої системи функціонування виправних установ уряд сплачує приватній організації за її послуги, як правило, за кожен день утримання засудженого. Другим типом приватних виправних установ є установи, що перебувають у власності уряду, проте управляються приватною організацією на підставі укладеного контракту. За цієї системи оплата також здійснюється, як правило, на щоденній основі за кожного утримуваного засудженого. Контракти, укладені в межах цього типу, також передбачають систему фінансових гарантій, а саме: якщо кількість засуджених зменшується нижче встановленого рівня, приватній організації гарантується виплата визначеної грошової суми. Третім типом приватних виправних установ є установи, побудовані приватними організаціями, управління якими здійснює уряд. У цьому разі приватна організація фінансує та здійснює будівництво установи, а потім здає її в оренду уряду, зазвичай на визначену кількість років [219].

Слушною з цього приводу є думка М. Пузирьова, який наголошує, що стосовно класифікації виправних установ закритого типу за рівнями безпеки в Канаді та Україні існує низка відмінностей, зокрема: 1) в Україні, на відміну від Канади, відсутні багаторівневі кримінально-виконавчі установи закритого типу. Усі без винятку УВП у виді позбавлення волі для жінок у Канаді організовано як багаторівневі. На відміну від України (де щодо жінок не застосовується відбування позбавлення волі на максимальному рівні безпеки), у Канаді засуджені жінки відбувають позбавлення волі на всіх трьох рівнях безпеки: мінімальному, середньому та максимальному. Як показує практика, багаторівневих виправних установ у Канаді абсолютна більшість, порівняно з іншими рівнями безпеки; 2) у Канаді в більшості федеральних округів відсутні як самостійні установи мінімального рівня безпеки. У таких випадках мінімальний рівень входить як складовий елемент до багаторівневих УВП у виді позбавлення волі [219].

Важливим у сенсі удосконалення правових засад процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні є, на нашу думку, і суспільно-правова практика з цих питань, що склалась у Республіці Польщі. Зокрема, заслуговує на увагу той факт, що тривалість побачення становить шістдесят хвилин, відмінність у частоті надання побачень залежить від типу установи: у найвищому рівні безпеки дозволено два візити на місяць, у середньому – три, а в низькому – візити здійснюються без обмежень. Усі візити відбуваються під наглядом.

Вважається, що охоронець не обмежує прямий контакт між засудженим і відвідувачем, але контролює всі візити. Як правило, візити відбуваються в приміщеннях, де розміщені десятки столів і стільців. На думку міжнародних експертів, така практика дозволяє підтримати лише мінімальну можливість приватного життя, оскільки засуджені, визнані небезпечними, здійснюють побачення з близькими через скло.

Водночас у Польщі існує також практика надання сімейних побачень без нагляду. Вона є незадовільною з огляду на недостатню кількість приміщень для таких побачень [117].

Стосовно окремих категорій засуджених у Польщі існують винятки. Так, засуджені, які мають неповнолітніх дітей, можуть претендувати на один додатковий візит з дитиною. Для таких побачень можуть створюватися спеціальні кімнати або майданчики для засуджених та їх сімей [117].

Важливим є позитивний зарубіжний досвід з досліджуваної проблематики й інших країн. Так, досліджуючи зарубіжний досвід виконання покарань в Ірландії, фахівці зазначають, що Ірландську прогресивну систему можна було б застосувати в українських виправних колоніях. Зокрема, марочну систему, яка полягає в тому, що засуджений носить на правому і лівому рукаві куртки реєстраційну та контрольну марки (нашивки). На реєстраційну марку наноситься вид покарання у виді літери, номер засудженого і строк покарання. Контрольна марка слугує знаком відмінної, доброї або опосередкованої

поведінки. На ній щомісяця проставляється кількість балів, яку засуджений отримав протягом місяця [99].

Таким чином, проведений аналіз практики процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном (причому, як на європейському континенті, так і за океаном (США, Канада та ін.) свідчить про те, що, по-перше, чинне кримінально-виконавче законодавство України є недосконалим і таким, що потребує видозмін за кращими світовими практиками, по-друге, зазначені видозміни є необхідно умовою підвищення ефективності та результативності вітчизняних КВУ закритого типу й, водночас, невід'ємним елементом забезпечення безпечних умов життєдіяльності визначених у законі суб'єктів виконання-відбування покарання, яке стало предметом цього наукового дослідження.

Висновки до розділу 3

1. Доведено, що при удосконаленні кримінально-виконавчої системи необхідно більш активно запроваджувати теоретико-правові дослідження з питань профілактично-виховного впливу на засуджених до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Персонал УВП під час реалізації своїх функцій зобов'язаний поєднувати заходи заохочення та стягнення, а також соціально-виховний вплив на засуджених, а з урахуванням різних категорій та специфіки індивідуалізації і диференціації засуджених стосовно останніх має бути передбачено на нормативно-правовому, організаційному, матеріально-технічному та інших рівнях застосування різних форм і методів соціально-виховного впливу.

Обґрунтовано, що громадянське суспільство має усвідомлювати, що основними в кримінально-виконавчій системі є дві категорії: особи, які в ній працюють, і особи, які відбувають покарання. Оскільки останнім не приділяється належна увага, не здійснюються важливі кроки щодо гуманізації

виконання та відбування покарання, поліпшення умов тримання тощо, то персонал колоній, попри необхідність і важливість своєї роботи, не дістав належної уваги ні держави, ні суспільства, ні власного відомства.

Наведено аргументи, за якими і в подальшому потрібно підтримувати й розвивати позитивні напрями удосконалення кримінально-виконавчої системи України, позаяк питання про підтримку персоналу УВП має важливе значення.

Відповідно до умов новітніх реформ збереження і розвинення соціальних функцій держави і суспільства в межах підтримки персоналу колоній, його переорієнтація дозволяє уникати тенденцій, які збереглися на сьогодні в діяльності ДКВС України.

2. Визначено основні критерії, які має бути покладено в основу удосконалення чинного законодавства України, зокрема щодо питань оцінки ефективності діяльності органів та УВП. Доведено, що удосконалення законодавства передусім має стосуватися належного забезпечення правового статусу засудженого та персоналу УВП. Таке удосконалення слід здійснювати шляхом внесення змін до існуючих законів та нормативно-правових актів, які регулюють порядок відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі, умов їх тримання та матеріально-технічного й інших видів процесу забезпечення як засуджених, так і персоналу.

Доведено, що затвердження доктрини трансформації кримінально-виконавчого законодавства України в пенітенціарне є очевидним. Саме тому на порядок денний має бути винесено питання щодо розроблення Основ пенітенціарного законодавства. Першим кроком у цьому напрямі, як видається, повинно стати прийняття Закону України «Про пенітенціарну систему».

3. Проведений аналіз практики процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном (як на європейському континенті, так і за океаном (США, Канада та ін.) дозволяє констатувати, що, по-перше, чинне кримінально-виконавче законодавство України є недосконалим і таким, що потребує видозмін за кращими світовими практиками, по-друге, зазначені видозміни є необхідно умовою підвищення

ефективності та результативності вітчизняних КВУ закритого типу, а також невід'ємним елементом забезпечення безпечних умов життєдіяльності визначених у законі суб'єктів виконання-відбування покарання, яке стало предметом цього наукового дослідження.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретико-правове узагальнення та нове вирішення наукового завдання щодо з'ясування сутності й особливостей кримінально-виконавчих засад процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети, а саме:

1. Встановлено сучасний стан наукового дослідження процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. Відповідно до отриманих результатів, здійснено періодизацію цих пошуків з урахуванням існуючих на той час соціально-правових умов функціонування ДКВС України в системі центральних органів державної виконавчої влади (в основу покладено історико-правовий критерій класифікації кримінально-виконавчих процесів, явищ і відносин), зокрема:

перший («радянський») період (1917–1991 рр.) обумовлений тим, що науковці були своєрідними заручниками соціально-політичної системи тоталітаризму й повної зневаги державою прав засуджених, а тому на їх дослідженнях позначився вплив останньої на зміст і характер наукової діяльності;

другий період (1991–1998 рр.) припадає на час функціонування ДКВС у складі МВС України, що відобразилось у працях учених у виді концепцій, доктрин та інших наукових розробок, які «освячували» змістовний елемент діяльності даного силового відомства, та закріпленням положення про те, що основним засобом впливу на засуджених, позбавлених волі, має стати режим виконання/відбування покарання з ухилом на жорсткі умови його реалізації на практиці;

третій період (1999–2010 рр.) пов'язаний із «самостійною» діяльністю ДКВС України в системі органів державної виконавчої влади й формування

гуманістичних засад виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та організаційно-правових підходів до їх реалізації на практиці;

четвертий період (2011–2016 рр.) обумовлений наявністю своєрідного «двовладдя» у сфері виконання покарання України, коли центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в цій галузі суспільної діяльності, одночасно були Міністерство юстиції України (з 2012 р.) та ДПтС України (з 2011 р. до 2012 р. та формально аж до травня 2016 р., коли це відомство було ліквідовано). Усе це, як доведено в роботі, вкрай негативно впливало на ефективність кримінально-виконавчої діяльності;

п'ятий період (з 2016 р. і донині) характеризується створенням пенітенціарних засад забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, а також повною трансформацією кримінально-виконавчого законодавства і практики та системи загалом у пенітенціарну діяльність.

2. З'ясовано сутність і зміст, а також сформульовано авторське визначення поняття «кримінально-виконавчі засади забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк», що дало змогу в подальшому по-новому оцінити ефективність діяльності визначених у законі суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин, а також розробити науково обґрунтовані шляхи удосконалення правового механізму вирішення цих питань. Доведено, що процес забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк зумовлює необхідність системного підходу вирішення завдань, що закріплені у кримінально-виконавчому законодавстві України, а також активної ролі ДКВС України в побудові стосунків із засудженими на засадах гуманізму, поваги їх прав і законних інтересів та врахування ключових потреб їх життєдіяльності в місцях позбавлення волі (забезпечення особистої безпеки; освітнього та професійно-технічного розвитку особи; життя і здоров'я та інших життєво важливих прав і потреб людини і громадянина).

3. Визначено генезис становлення та розвитку процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. Встановлено закономірності виникнення проблем, що стосуються процесу забезпечення виконання державного примусу, які детерміновані прийняттям ООН Мінімальних стандартних правил поведження із засудженими 30 серпня 1955 р. та Радою Європи – Європейських пенітенціарних правил від 12 лютого 1987 р. (прийнятих Комітетом Міністрів 11 січня 2006 р.), а також ратифікацією цивілізованими державами, зокрема Україною, відповідних Конвенцій з прав людини і громадянина. За результатами дослідження, ефективність виконання нашою державою взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань оцінено як недостатню, що підтверджується щорічними звітами Комітету із запобігання катуванням і тортурам, а також рішеннями Європейського суду з прав людини.

4. На основі аналізу сучасного стану законодавчого забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на його удосконалення з урахуванням кращих світових практик. Зокрема, визначено, що при регулюванні кримінально-виконавчих правовідносин з означених питань досить часто використовуються підзаконні нормативно-правові акти, що суперечать вимогам п. 14 ст. 92 Конституції України, відповідно до яких організація і діяльність органів та УВП має регулюватись виключно законами. Крім того, така практика не дає змоги створити належні умови для процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, яке й надалі є пріоритетним у структурі кримінальних покарань, що застосовуються судом до засуджених (до 30 % у системі кримінальних покарань). Констатовано, що на законодавчому рівні не закріплено обов'язок держави та одночасно право осіб, які тримаються у КВУ закритого типу, на забезпечення нормальними умовами життєдіяльності під час виконання даного покарання, що передбачають діяльність із забезпечення важливих потреб цих осіб на безпечне життя, здоров'я, харчування, побут, дозвілля тощо.

5. Встановлено стан та ефективність діяльності КВУ закритого типу з питань процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, а також щодо їх взаємодії з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування і громадськістю. Зокрема, доведена необхідність на законодавчому рівні чітко закріплення правового статусу і повноважень усіх учасників кримінально-виконавчих правовідносин, особливо в частині контролю за сферою виконання покарань. Визначено негативні тенденції, що сформувались у контексті реалізації завдань щодо взаємодії у цілому ДКВС України з іншими учасниками процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, серед яких найбільш значущими є: неналежне фінансування КВУ закритого типу з боку Міністерства фінансів України (38 %), відсутність зовнішнього контролю за їх діяльністю відповідними контролюючими органами держави (34 %), формальний громадський контроль у цьому контексті, який на практиці зводиться лише до діяльності спостережних комісій місцевих рад та вирішення матеріально-побутових проблем засуджених, незадовільний моніторинг досліджуваних проблем Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (28 %) та ін.

6. Визначено соціально-правову природу процесу забезпечення режиму в КВУ закритого типу в Україні, який встановлює правила поведінки суб'єктів та учасників процесу виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі, а також ізоляції як однієї з найважливішої вимоги даного режиму. Доведено необхідність посилення цього режиму з урахуванням криміногенної ситуації, що склалася в нашій державі, відсутності належної роботи із запобігання рецидивній злочинності та, відповідно, міжнародних стандартів поводження із засудженими, які передбачають, зокрема, покамерне й одиночне їх утримання. Обґрунтовано необхідність суттєвого підвищення рівня морально-психологічного та соціального забезпечення ізоляції засуджених, що обумовлено, зокрема, і процесом перетворення (трансформації) кримінально-виконавчого законодавства, практики і системи загалом у пенітенціарне, а також ратифікованими Україною міжнародно-правовими актами.

7. Встановлено сучасний стан кримінально-виконавчої політики України в контексті реалізації організаційно-правових аспектів процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Відповідно до результатів проведеного дослідження, обґрунтовано необхідність надання ДКВС України статусу самостійної у системі державних органів виконавчої влади, враховуючи, по-перше, що органи та УВП належать до правоохоронних, а Міністерство юстиції України як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань та пробації, не має такого статусу, по-друге, історичну практику їх самостійності (1999–2010 рр.), яка мала значні позитивні результати, зокрема й з питань забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Водночас така організаційно-правова видозміна статусу ДКВС України зменшить нераціональні та нецільові витрати, що пов'язані із забезпеченням управлінських структур Міністерства юстиції України та його міжрегіональних управлінь, пов'язаних із здійсненням службових відряджень та інших контрольних функцій з питань моніторингу стану в КВУ закритого типу, які дислокуються на значній відстанях та в інших областях, де створено такі регіональні підрозділи Міністерства юстиції України.

8. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. Зокрема, запропоновано запровадження додаткових заходів стимулювання засуджених до сумлінної поведінки і ставлення до праці, навчання, їх виправлення та ресоціалізації з доповненням ч. 1 ст. 130 КВК новими заходами заохочення такого змісту: надання засудженим, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, святкових відпусток терміном до трьох діб із зарахуванням часу перебування у відпустці до строку відбування призначеного покарання;

надання права на святкування дня народження, інших сімейних подій з близькими родичами.

Стаття 111 КВК України передбачає також короточасні виїзди за межі виправних колоній. Доречно також надати право на короточасні виїзди за межі виправних колоній не тільки засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини, а й засудженим жінкам, які мають неповнолітніх дітей-інвалідів. У зв'язку з цим, ч. 3 ст. 111 КВК України запропоновано викласти в такій редакції: «Засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволено короточасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більш як 10 діб без урахування часу перебування в дорозі (не більш як три доби), а жінкам, які мають неповнолітніх дітей-інвалідів за межами виправних колоній, – один короткостроковий виїзд у рік для побачення з ними на той самий термін».

Частина 4 ст. 111 КВК України доцільно розширити та викласти в такій редакції: «Засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, мають право на щорічний короточасний виїзд за межі колоній тривалістю 15 календарних днів».

Щодо ст. 132 КВК України запропоновано не зараховувати строк тримання засуджених у ДІЗО та карцері до загального строку призначеного покарання з метою запобігання порушенню засудженими режиму відбування покарання, утримання засуджених від протиправної поведінки, що може негативно вплинути на життєдіяльність установи. У зв'язку з цим, варто доповнити також ч. 1 ст. 132 КВК України, якою визначено заходи стягнення, що застосовуються до осіб, які позбавлені волі, та викласти цю норму в такій редакції: «Поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на

строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб, без зарахування часу тримання в ньому до загального строку призначеного покарання».

«Поміщення засуджених, які тримаються в ПКТ виправних колоній максимального рівня безпеки, до карцеру без виведення на роботу на строк до 15 діб без зарахування часу тримання в ньому до загального строку призначеного покарання».

Логічною була б і видозміна ч. 1 ст. 132 КВК України шляхом доповнення новим видом стягнення, а саме таким чином: «Позбавлення засуджених, які тримаються в дільниці соціальної реабілітації колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, права проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, зі своїми сім'ями на строк до одного місяця.

Для ефективної підготовки засудженого до життя у відкритому соціальному середовищі доцільно також розширити коло засуджених, яким встановлюються побачення.

У зв'язку з цим, варто ч. 4 ст. 110 КВК України викласти в такій редакції: «Кількість і види побачень встановлюються засудженим, які перебувають у дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця».

Підтримано вчених, які вважають, що праця має бути обов'язком засуджених, а необґрунтована відмова від праці (не менш як три рази протягом року) має визнаватися злісним порушенням установленого порядку відбування покарання. Крім цього, враховуючи вищевикладене, абз. 4 «брати участь у трудовій діяльності» ч. 1 ст. 107 КВК України запропоновано замінити словами: «працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії». Також КВК України доцільно доповнити нормами щодо відшкодування вартості харчування, одягу, взуття та білизни засудженими до позбавлення волі.

Доцільно закріпити на рівні КВК України положення про скасування поліпшених умов відбування покарання щодо засуджених, які тримаються в дільницях соціальної реабілітації, а також відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання у випадку, якщо засуджений систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання. З цих самих міркувань також потрібно доповнити ст. 99 КВК України відповідною нормою і викласти її в такій редакції: «Стосовно особи, яка відбуває покарання в порядку, визначеному абзацом сьомим частини другої цієї статті, і систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправної колонії приймає рішення про повернення до дільниці соціальної реабілітації».

У такому ж контексті слід видозмінити й інші норми КВК. Зокрема, з метою вдосконалення правового регулювання та практики застосування ізоляції, потрібно доповнити ч. 4 ст. 18 КВК України та викласти її у такій редакції: «з метою оптимізації порядку виконання покарання у виді позбавлення волі та обов'язковим дотриманням вимог роздільного тримання, передбачених у статті 92 КВК України, можуть створюватися універсальні УВП, які об'єднують усі рівні безпеки. Порядок їх створення та функціонування визначається КВК України та нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

У разі застосування системного підходу потрібно також доповнити ч. 7 ст. 92 «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях» та викласти її в новій редакції: «Засуджені до позбавлення волі розміщуються у виправних і виховних колоніях з обов'язковим наданням їм окремих приміщень. У разі переповнення виправних і виховних колоній засуджені можуть утримуватися в одній камері не більше двох осіб за умови забезпечення норми жилої площі на одного засудженого не менше 4 квадратних метрів».

Отже, розглянувши питання удосконалення нормативно-правового регулювання процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, можливо зробити висновок про те, що на сьогодні це є необхідною і беззаперечною основою для забезпечення даного процесу, а також вирішення тих проблем, що стосуються завдань даного дослідження.

Визначено основні критерії, які має бути покладено в основу удосконалення чинного законодавства, зокрема з питань оцінки ефективності діяльності органів й УВП, та доведено, що удосконалення законодавства передусім має стосуватися належного забезпечення правового статусу засудженого та персоналу УВП. Таке удосконалення повинно здійснюватися шляхом внесення змін до існуючих законів та нормативно-правових актів, які регулюють порядок відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі, умов тримання та матеріально-технічного забезпечення як засуджених, так і персоналу колоній.

В умовах сьогодення без затвердження доктрини трансформації кримінально-виконавчого законодавства України в пенітенціарне на порядок денний має бути винесено питання щодо розроблення Основ пенітенціарного законодавства. Першим кроком має бути прийняття Закону України «Про пенітенціарну систему».

9. Визначено зміст і спрямованість процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном, встановлено його співвідношення з аналогічною діяльністю в Україні. З метою відповідності національного законодавства та практики кращому світовому досвіду обґрунтовано необхідність запровадження порядку застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що може бути відкладено на 15 днів у разі вчинення засудженим порушення умов відбування покарання (Королівство Швеція); заходів підвищення фінансової спроможності виправних колоній шляхом запровадження часткового відшкодування із заробітку, пенсій та іншого доходу засуджених вартості їх

харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг (Королівство Норвегія); програм матеріального забезпечення засуджених (Франція); інституту «приватної тюрми» (Німеччина); досвіду функціонування приватних і урядових виправних установ (Канада). Доведено, що за результатами проведеного аналізу практики процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном (як на європейському континенті, так і в США і Канаді) можна констатувати, що, по-перше, чинне кримінально-виконавче законодавство України є недосконалим і таким, що потребує видозмін за кращими світовими практиками, по-друге, зазначені видозміни є необхідно умовою підвищення ефективності та результативності вітчизняних КВУ закритого типу, а отже, невід'ємним елементом забезпечення безпечних умов життєдіяльності визначених у законодавстві суб'єктів виконання-відбування покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б., Горбунова Л. М., Комаров В. В., Ємельянова І. І., Сібільов Д. М. Науково-практичний коментар до законів України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження» / за ред. О. В. Лавринович. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 320 с.
2. Автухов К. А. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2014. 158 с.
3. Аналіз відповідності Кримінально-виконавчого кодексу України європейським стандартам та рекомендаціям Європейського комітету із запобігання катуванням та жорстокому поводженню. *Права людини*: онлайн-бібліотека. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1184074406>.
4. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні. 2020. 83 с. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be>.
5. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис. ... канд. юрид. наук. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2006. 235 с.
6. Бадира В. А., Денисова Т. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. 168 с.
7. Бажанов О. И. Режим лишения свободы и его особенности при исполнении наказания в колониях усиленного режима: учеб. пособие. М.: ВШ МВД СССР, 1973. 40 с.
8. Бараш Є. Ю. Управління Державною кримінально-виконавчою службою України: адміністративно-правове дослідження: монографія. Харків: Ніка Нова, 2012. 458 с.

9. Баров Ю. А. Правовое и организационное обеспечение изоляции осужденных в исправительных учреждениях: учеб. пособие / Ю. А. Баров, Р. В. Андриянов. Новокузнецк: ФКОУ ВПО Кузбас. ин-т ФСИН России, 2013. 50 с.
10. Бачинин В. А. Философия права: учебник. Харьков: Фолио, 1999. 607 с.
11. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях: монография. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. 186 с.
12. Белкіна Д. С. Правові колізії та прогалини у сучасному кримінально-виконавчому праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя: Класичний приват. ун-т, 2020. 277 с.
13. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник. Київ: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.
14. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження): монографія. Київ, 2013. 444 с.
15. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.
16. Богатирьов І. Г., Рибянцев А. А. Зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі на прикладі США і Великобританії (порівняльний аналіз). *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення*: матеріали круглого столу (Київ, 14 трав. 2015 р.) / відп. ред. О.В. Сокальська. Київ, 2015. С. 7–12.
17. Бодюл Є. М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу: дис... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 233 с.
18. Василик В. В. Актуальні питання визначення ролі та місця державної кримінально-виконавчої служби України в системі органів кримінальної юстиції. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та*

шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 388–391.

19. Василик В. В. Актуальні проблеми правового регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 2. С. 119–127.

20. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 33–39.

21. Василик В. В. Деякі питання реформування системи органів юстиції України у сфері виконання покарань. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка*. (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 356–358.

22. Василик В. В. До проблеми визначення мети законодавства, що регламентує виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.). Чернігів: Акад. Держ. пенітенціарної служби, 2020. С. 37–41.

23. Василик В. В. До проблеми ефективності законодавства у сфері контролю та нагляду за виконанням покарання у виді позбавлення волі. *Гуманітарна наука XXI століття: сучасні виклики в галузі права, освіти соціальних та поведінкових наук: тези доп. заоч. Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернігів, 06 листоп. 2020 р.). Чернігів: Акад. Держ. пенітенціарної служби, 2020. С. 105–107.

24. Василик В. В. Запобігання вчиненню корупційних злочинів серед персоналу УВП Державної кримінально-виконавчої служби України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: тези доп.*

V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. дню боротьби з корупцією. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 52–57.

25. Василик В. В. Особливості перебування засуджених у дільниці ресоціалізації при виконанні покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. С. 178–183.

26. Василик В. В. Сучасний стан і проблеми запобігання корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. дню боротьби з корупцією. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 33–37.

27. Василик В. В. Сучасний стан та напрями удосконалення забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права*: тези доп. IX Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 417–421.

28. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М.: Юрид. лит., 1976. 264 с.

29. Виноградова С. О. Гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів: дис. ... канд. філос. Дніпро, 2019. 202 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/d2/dissertations/3/3.pdf>.

30. Виправно-трудоий кодекс УРСР від 23.12.1970 р. (Втратив чинність 01.01.2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07#Text>.

31. Висновок 190 (95) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26.09.1996 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/-laws/card/994_590.

32. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України щодо проекту «Про пенітенціарну систему». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 01.04.2021).

33. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: монография. 2-е изд., доп. и пересмотр. М.: Гос. изд-во «Юридической литературы», 1952. Т. 2 (1825–1870). 548 с.
34. Глушков В. О., Козакова І. В. Перспективи запровадження умовно-дострокового звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, в кримінальному праві України. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2015 р. № 2 (48). С. 35–40.
35. Говорухин Э. А. Организация режима в исправительно-трудовых учреждениях: учеб. пособие / под ред. А. Е. Наташева. Рязань: РВШ МВД СССР, 1987. 200 с.
36. Годлевська-Коновалова А. В. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя: Класичний приват. ун-т, 2019. 20 с.
37. Горох О. П. Умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання: теоретичні та прикладні проблеми. *Наука і правоохорона*. 2014. № 2 (24). С. 162–167.
38. Градецький А. В. Особливості карально-виховного впливу на засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2010. 196 с.
39. Греков М. Л. Тюремные системы: состояние, перспективы: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2000. 195 с.
40. Гречанюк С. К. Теорія та практика взаємодії органів та установ державної пенітенціарної служби України з державними та неурядовими інституціями: дис. ... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2011. 388 с.
41. Гуржій О. І. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII–XVIII ст.). Київ: Ін-т історії України АН України, 1994. 48 с.
42. Данте А. Божественная комедия. М.: Эксмо, 2009. 544 с.

43. Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя: КПУ, 2009. 18 с.

44. Дементьев С. И. Лишение свободы: тюрьмы, лагеря, колонии, тюрьмы. Краснодар, 1996. 310 с.

45. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. 38 с.

46. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2007. 340 с.

47. Денисова Т. А. Режим утримання засуджених як один із засобів удосконалення функціонування системи виконання покарань. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал*. Запоріжжя, 2010. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2010_2/files/LA210_16.pdf (дата звернення 01.02.2021).

48. Державна кримінально-виконавча служба України / Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL <https://minjust.gov.ua/dkvs/about/functional>. <https://kvs.gov.ua/about-service/structure>.

49. Детков М. Г. Тюрьмы, лагеря и колонии России: монография. М.: «Вердикт-ІМ», 1999. 448 с.

50. Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 № 71. Дата оновлення: 04.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-2014-п#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

51. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 18.05.2016 р. № 343. Дата оновлення: 23.12.2017. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-п#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

52. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей: Постанови Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 595. Дата оновлення: 02.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2014-п#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

53. Деякі показники установ кримінально-виконавчої системи МВС України за 1991 рік. Київ: ГУІН МВС України, 1992. 28 с.

54. Джужа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2005. № 11. С. 164–175.

55. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України: монографія / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець; за заг. ред. М. В. Романова; ГО «Харків. правозахис. спілка». Харків: ТОВ «Вид-во права людини», 2015. 480 с.

56. Дуюнов В. К. О понятии и целях наказания в новом уголовном праве России. *Право, поведение, личность*: материалы Междунар. симпозиума / отв. ред. Г. А. Борисов, Г. М. Потанин. Белгород: Изд-во Белгород. гос. ун-та, 1998. Ч. 1. С. 85–94.

57. Елеонский В. А. Воздействие наказания на осужденных: учеб. пособие. Рязань: Изд-во РВШ МВД СССР, 1980. 85 с.

58. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: Рекомендації Ради Європи; Правила від 12.02.1987 р. (Рекомендація № R (2006)2, прийнята Комітетом Міністрів держав-учасниць 11.01.2006 р.). Дата оновлення: 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text. (Дата звернення: 01.04.2021).

59. Журова І. І. Виконання органами і установами державної пенітенціарної служби України звільнення від відбування покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2013. 19 с.
60. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.04.2021).
61. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України (станом на 01.03.2021). URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/Загальна-характеристика-01.03.2021.pdf>.
62. Загальні показники здійснення судочинства 2020 р. Судово влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka.
63. Законодательство Древней Руси и периода образования русского централизованного государства. СПб., 1996. Т. 1. 360 с.
64. Зливко С. В. Правові та організаційні засади діяльності державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь: Нац. ун-т держ. податкової служби України, 2010. 19 с.
65. Исправительно-трудовой кодекс УРСР. Харьков, 1925. 52 с.
66. Іваньков І. В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 22 с.
67. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 264 с.
68. Ізосімова К. С. Історичний огляд процесу створення установ виконання покарання у виді позбавлення волі. *Проблеми законності*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 122. С. 260–267.
69. Ізосімова К. С. Становлення системи установ виконання покарань у виді позбавлення волі в радянський період розвитку української держави. *Проблеми законності*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 123. С. 300–306.

70. Казначеева Д. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 236 с.

71. Канцерова Т. К. Нравственный аспект правоотношений при исполнении наказания. *Бизнес в законе*. 2007. № 3. С. 120–123.

72. Караман І. В., Козіна В. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Київ: ВАІТЕ, 2015. 136 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/f/232776.pdf>.

73. Карелін В. В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та заходів стягнень в процесі відбування покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, 2014. 20 с.

74. Каретников И. В. Предупреждение преступлений в ИТК: учеб. пособие. М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. 176 с.

75. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. 218 с.

76. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. 514 с.

77. Кирило О. М. Розвиток виправно-трудової системи в Україні у 20-ті роки ХХ століття. Форум права. 2012. №1. С. 442–445.

78. Кіслов О. І., Дука О. А. Актуальні питання оптимізації структури та штату установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. *Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства*: матеріали круглого столу (Київ, 18 берез. 2015 р.) / відп. ред. В. А. Кирилюк. Київ: Держ. пенітенціар. служба України, Ін-т кримін-виконав. служби, 2015. 236 с.

79. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2003. 18 с.

80. Кобзар В. В. Адміністративно-правовий статус персоналу кримінально-виконавчої установи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь: Нац. ун-т держ. податкової служби України, 2012. 20 с.

81. Коваленко В. В. Пенітенціарна та постпенітенціарна злочинність в Україні: кримінологічна характеристика. *Кримінальне право: традиції та новації*: матеріали III міжнар. круглого столу, присвяч. вшануванню пам'яті видатного вченого, Героя України, академіка Володимира Володимировича Сташиса (Чернігів, 7–8 верес. 2017 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 48–51.

82. Коваленко Д. А. Вимоги до персоналу, що працює із засудженими до довічного позбавлення волі. *Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні*: матеріали круглого столу. Біла Церква, 2008. 287 с. С. 40–49.

83. Ковальов А. В. Законодавчі аспекти регулювання прав та свобод засуджених в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 5. Т. 2. С. 106–109.

84. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики: дис. ... д-ра юрид. наук. 2021. 482 с.

85. Колб І. О. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. 564 с.

86. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: навч. посіб. Луцьк, 2005. 494 с.

87. Колб О. Г. Проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 1998. Вип. 2. С. 57–61.

88. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. ... д-ра юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 32 с.

89. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 513 с.

90. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2006. 464 с.

91. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / Анисимков В.М., Артамонов В.П., Базунов В.В. и др. / под ред. А. И. Зубкова. М.: Инфра – М – Норма, 1997. 408 с.

92. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. Дата оновлення: 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.04.2021).

93. Конопельський В. Я. Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2015. 36 с.

94. Конопельський Я. В. Система установ та органів виконання кримінальних покарань у період 1917–1934 рр. *Право і суспільство*. 2009. № 5. С. 76–84.

95. Конституція України: Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.03.2021).

96. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводить до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

97. Корчинский В. А. Реализация принципа социальной справедливости при изменении условий содержания осужденных, отбывающих наказание в исправительно-трудовых учреждениях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Киев: КВШ МВД СССР, 1989. 17 с.

98. Костюк М. Ф., Машнин В. А. Общая характеристика побегов и факторов, способствующих их совершению: учеб. пособие / Уфим. юрид. ин-т. Уфа: УВШ МВД РФ, 1996. 80 с.

99. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 277 с.

100. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання: монографія. Київ: Кандиба Т. П. [вид.], 2017. 135 с.

101. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань: навч. посіб. / В. В. Василевич, А. В. Савченко, З. В. Журавська, М. М. Яцишин та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба, О. М. Литвинова. Київ: Ін-т обдарованої дитини, 2015. 146 с.

102. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 4-те вид., перероб. та допов. Київ: Атіка, 2008. 376.

103. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.12.2020).

104. Кримінальний кодекс УСРР в ред. 1927 р. Харків: Юрид. вид. Наркомюста УСРР, 1927. 109 с.

105. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 17.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

106. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / О. М. Джужа та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

107. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець; за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

108. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. 2-ге вид., змінене. і допов. / за ред. Т. А. Денисової. Київ: Істина, 2010. 480 с.
109. Кримінально-виконавче право України: підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.
110. Кримінально-виконавче право України: підручник: у 2 т. Т. І. / А. А. Музика, В. Я. Конопельський, Є. О. Письменський та ін.; за заг. ред. Є. Ю. Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. 364 с.
111. Кримінально-виконавче право: підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. 328 с.
112. Кримінально-виконавче право України: підручник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2005. 256 с.
113. Кримінально-виконавче право України: практикум: навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. 2-ге вид., перероб. та допов. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 180 с.
114. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003. № 1129-IV. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 01.03.2021).
115. Кропоткин П. А. Записки революціонера. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. 269 с.
116. Круглова А. Є. Адміністративно-правові засади оцінювання ефективності діяльності органів та установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 277 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/7/4.pdf>.
117. Лисенко М. І. Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 218 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1731/1/26.04.pdf>.

118. Лисодєд О., Степанюк А. Покарання та громадські санкції у діяльності Служби тюрем і пробації Швеції. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4 (35). С. 99–109.

119. Лихачев Д. С. Картежные игры уголовников. *Соловецкие острова*. 1930. № 1. 146–147 с.

120. Лосев М. П., Рагулин Г. И. Сборник нормативных актов по советскому исправительно-трудовому праву (1917–1959 гг.): История законодательства. М.: Госюриздат, 1959. 360 с.

121. Лучко С. В. Реалізація Державною кримінально-виконавчою службою України соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 18 с.

122. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3–12.

123. Майоров А. Методологические основы борьбы с наркотизмом в исправительных учреждениях. *Уголовное право*. М.: АНО «Юридические программы». 2005. № 5. С. 101–104.

124. Малинин В. Б., Смирнов Л. Б. Уголовно-исполнительное право: учебник. М.: Межрегион. ин-т экономики и права, 2009. 348 с. 136.

125. Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретико-прикладні засади: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. 560 с.

126. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія. Одеса: Одес. юрид. ін-т Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 225 с.

127. Механізм оптимального виконання покарання у виді позбавлення волі: наук.-практ. посіб. / К. А. Автухов, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків, 2013. 260 с.

128. Михлин А. С. Колония-поселение: история возникновения, правовая природа, перспективы развития. *Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения*. Красноярск, 1989. С. 102–115.

129. Мишель Аллио-Мари. Тюрма должна помочь избежать рецидива. *Преступление и наказание*. 2010. № 3. С. 56–65.

130. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: Міжнародний документ ООН; Правила від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. (Дата звернення: 01.04.2021).

131. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2016 р. Київ: Права людини, 2017. 145 с. URL: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/spec_dopov_npm_2016_n.pdf.

132. Назаров С. В. Дезорганизация деятельности учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества: уголовно-правовое и криминологическое исследование: монография / С. В. Назаров; под ред. А. А. Магомедова; М-во юстиции Рос. Федерации, Владимир. юрид. ин-т Минюста России. Владимир: ВЮИ, 2002. 140 с.

133. Назимко Є. С. Розвиток інституту покарання в Україні: історичний метод пізнання. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11. С. 11–17.

134. Наказание и исправление преступников: монография / под ред. Ю. М. Антояна. М.: НИИ МВД РФ, 1992. 392 с.

135. Національні превентивні механізми проти катувань і жорстокого поводження в Україні: критичний аналіз ситуації: монографія / Ю. Л. Белоусов, В. О. Гацелюк, К. Б. Левченко, О. А. Мартиненко; за заг. ред. О. А. Мартиненка. Атіка-Н, 2010. 136 с.

136. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 20 с.

137. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве (Политико-юридическое исследование): монография. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973. 193 с.

138. Оганесян С. М. Пенитенциарная система государства (историко-теоретический и правовой анализ): дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2005. 554 с.

139. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Донецьк: Донец. Меморіал, 2011. 55 с.

140. Окорський В.П. Основи менеджменту: навч. посіб. / Рівне: НУВГП, 2009. 400 с.

141. Особливості діяльності окремих підрозділів кримінально-виконавчої системи: навч. посіб. / К. А. Автухов, О. В. Ткачова, І. С. Яковець; за ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2012. 152 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/Posib_Avtuxov_2012.pdf.

142. Остапко К. С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 207 с. URL: <http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Disertatsiya-Ostapko-K.S.pdf>.

143. Оцінка в'язничної системи України. Доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну у червні та серпні 1996 р. / Лейкс, Флюге, Філіп, Несторович; перекл. з англ. Є. М. Вишневського. Стразбур, 1997. 90 с.

144. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 255 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss_Pavlova.pdf.

145. Пальченкова В. М. Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. 524 с.

146. Панасюк М. Б. Проблеми реабілітації ув'язнених: західний досвід. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ: КІВС, 2001. № 6. С. 144–157.

147. Питання Міністерства юстиції: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 697-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-2016-p#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

148. Підвисоцький Р. М. Соціально-правова характеристика нагляду за засудженими в кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3.– С. 143–146.

149. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.

150. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки: монография. М.: Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1923. 335 с.

151. Познышев С. В. Очерки тюрьмоведения: учеб. пособие. 2-е изд., испр. и доп. М.: Г.А. Леман и Б.Д. Плетнев, 1915. 302 с.

152. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ: Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2013. 150 с. URL: <https://studfile.net/preview/5130715/>.

153. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Суми: СумДУ, 2020. 495 с.

154. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, культурних прав і свобод. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. № 2. Т. 3. С. 22–27.

155. Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» від 22.03.2021 № 5293 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI04722A.html (дата звернення: 01.04.2021).

156. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994. Дата оновлення: 16.01.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр> (дата звернення: 01.04.2021).

157. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 01.04.2021).

158. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. (визнання неконституційними окремих положень від 11.03.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>. (дата звернення: 01.04.2021).

159. Про внесення змін до деяких законів України щодо гуманізації системи здійснення правосуддя в справах щодо неповнолітніх: проект Закону України від 13.07.2015 № 2340а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55994.

160. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів: проект Закону України від 11.04.2017 № 6344. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61586.

161. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

162. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення: проект Закону України від 03.03.2015 № 2292. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54261.

163. Про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи): проект Закону України від 29.08.2019 № 0882. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66545.

164. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 № 1186-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

165. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України від 06.09.2016 № 1488-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

166. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: Закон України від 06.09.2016 № 1487-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

167. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України від 26.11.2015 № 838-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

168. Про внесення зміни до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: наказ Міністерства України від 18.08.2017 № 2648/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1032-17> (дата звернення: 01.04.2021).

169. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: Закон України від 18.05.2017 № 2046-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2046-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

170. Про Державну кримінально-виконавчу службу: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>. (дата звернення: 01.04.2021).

171. Про затвердження Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1090. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1090-2006-п#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

172. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр.: Постанова

Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 № 345. Втрата чинності від 20.03.2014, підстава – 71-2014-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

173. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів: наказ Міністерства юстиції України, МОЗ України від 10.05.2017 № 1517/5/503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0609-17#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

174. Про затвердження Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 22.11.2011 № 3361/5. Дата оновлення: 08.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1372-11#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

175. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України: Указ Президента України від 06.04.2011 № 394/2011. Втрата чинності від 22.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394/2011#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

176. Про затвердження Положення про Державну установу «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»: наказ Міністерства юстиції України від 12.08.2020 № 2724/5. URL: https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Наказ-МЮУ-від-12.08.2020-№2724_5-Положення-ЦОЗ.pdf (дата звернення: 01.04.2021).

177. Про затвердження Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу: наказ Міністерства освіти і науки України; Міністерства юстиції України від 19.12.2013 № 1794/2691/5. Дата оновлення: 01.08.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2192-13#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

178. Про затвердження Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Мін'юсту України від 03.07.2013 № 1325/5. Втрата чинності від 21.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-13#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

179. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 28.03.2012 р. № 478/5/180/375/212/258. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0487-12/ed20120420>.

180. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: наказ Міністерства юстиції України; Мінсоцполітики України, МОЗ України, МВС України; Порядок, Заява, Форма типового документа, Повідомлення, Запит, Довідка, Картка, Інформація, Журнал від 03.04.2018 № 974/5/467/609/280, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.04.2018 р. за № 408/31860. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text>.

181. Про затвердження Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання: Наказ Міністерства юстиції України від 27.02.2017 № 680/5. Дата оновлення: 22.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0265-17#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

182. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих

ізоляторах: Наказ Міністерства юстиції України від 12.02.2014 № 324/5. Втрата чинності: від 16.05.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0299-14#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

183. Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет: наказ Міністерства юстиції України від 19.10.2017 № 3233/5. Дата оновлення: 29.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

184. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: наказ Мін'юсту України; МОЗ України від 15.08.2014 № 1348/5/572. Дата оновлення: 21.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

185. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 (zareestr. в Міністерстві юстиції України 05.09.2018 р. за № 1010/32462). Дата оновлення: 29.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>.

186. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. Дата оновлення: 29.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

187. Про затвердження програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2002-п#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

188. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 № 462-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

189. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

190. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08.11.2012 № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

191. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 25.04.2008 № 401/2008. Втрата чинності від 18.11.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401/2008#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

192. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 348. Дата оновлення: 30.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2016-p#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

193. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV Дата оновлення: 02.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

194. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n13> (дата звернення: 01.04.2021).

195. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. Дата оновлення: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

196. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010. Дата оновлення: 21.01.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

197. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: Постанова Кабінету Міністрів УРСР від 11.07.1991 № 88. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/88-п#Text>.

198. Про пенітенціарну систему: Проект Закону України від 22.03.2021 р. (реєстр. № 5293). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498 (дата звернення: 01.04.2021).

199. Про Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань Указ Президента України від 31.07.1998 № 827/98. Втрата чинності від 30.07.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827/98#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

200. Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України: Указ Президента від 05.04.1994 р. № 139/94. Втрата чинності від 26.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/94#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

201. Про порядок оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-2017-п#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

202. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи: Постанова Верховної Ради України від 09.12.2015 № 882-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

203. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

204. Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.1994 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-94-п#Text>.

205. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

206. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.11.2014 року «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях»: Указ Президента України від 14.11.2014 № 875/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875/2014#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

207. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

208. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 10.07.2003 № 1104-IV. Втрата чинності від 14.04.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-15#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

209. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: Інформаційний бюлетень Департаменту ДКВС Міністерства юстиції України. Київ, 2017. 34 с.

210. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2020 році: Інформаційний бюлетень Департаменту ДКВС Міністерства юстиції України. Київ, 2021. 29 с.

211. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України. від 20.05.2015 № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

212. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-p#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

213. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань: Указ Президента України від 22.04.1998 № 344/98 (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 248/99 від 12.03.99). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/98#Text>.

214. Про утворення державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 684-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-p#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

215. Про утворення державної установи «Центр пробації»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 655-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2017-p#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

216. Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 709. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2017-p#Text>. (Дата звернення: 01.04.2021).

217. Про утворення територіальних органів Державної пенітенціарної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.10.2011 № 1062. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1062-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

218. Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України: Закон України від 02.03.2000 № 1526-14. Дата оновлення: 11.06.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1526-14#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

219. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження. дис. ... д-ра юрид. наук. Чернігів, 2018. 387 с.

220. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ., 2012. 20 с.

221. Пузирьов М. С. Поняття індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2010. № 2. С. 169–174.

222. Радов Г. А. Персонал и взаимодействие тюрьмы и общества. *Тюрьма и общество*: материалы науч.-практ. семинара (Донецк, 27–29 мая). Донецк, 1999. 140 с. С. 112–115.

223. Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України: навч. посіб. / О. Г. Колб, О. М. Джужа, В. Я. Конопельський, А. В. Савченко, І. О. Колб, З. В. Журавська, Л. М. Горбач, С. Ю. Чередніченко; за заг. ред. О. Г. Колба та О. М. Джужи. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 336 с.

224. Резніченко Г. С. Особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими жінками відповідно до вікових особливостей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3. С. 175–178.

225. Ременсон А. Л. К вопросу о понятии наказания по советскому уголовному праву. *Сборник работ юридического факультета Томского университета*. Томск, 1969. С. 31–35.

226. Ременсон А. Л. К вопросу о целях и сущности исполнения наказания. *Актуальные проблемы государства и права*. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1977. С. 113-118.

227. Рибянцев А. А. Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 20 с.

228. Рішення Конституційного суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради, професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство» від 09.07.1998 № 12-пр/98. Офіц. вісн. України. 1998. № 32. Ст. 1209.

229. Розвиток стандартів КЗК щодо тюремного ув'язнення: Витяг з Одинадцятої Загальної доповіді, опубліковано 2001 р. URL: <https://rm.coe.int/16806cd24b>.

230. Романанко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ. України, 2004. 19 с.

231. Россіхін В. В. Поняття «режим» пенітенціарних установ як правова категорія у радянській історіографії. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2012. Вип. 11. С. 59–65.

232. Рябих Н. В. Забезпечення в Україні прав засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016.

233. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 616 с.

234. Савченко А. В., Колб С. О. Про деякі проблеми, пов'язані з визначенням підстав зайняття кримінально-виконавчою діяльністю персоналом органів та установ виконання покарань України. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 2. С. 189–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kvsvsz_2017_2_20.

235. Савчин Г. Я. Система виконання покарань у західних областях України в період 1944–1953 рр.: монографія. Львів, 2017.

236. Саленков І. В. Поняття режиму позбавлення волі у кримінально-виконавчому праві України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2007. Вип. 9. С. 140–145.

237. Саленков І. В. Режим виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 20 с.

238. Северов А. П. О целях наказания (психолого-педагогический аспект), *Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики*. Київ: МВС України, 1994. С. 85–90.

239. Сидоренко С. М. Шляхи реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на сучасному етапі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 149–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_4_24.

240. Сизый А. Ф. Поощрительные нормы уголовно-исполнительного права как средства формирования правомерного поведения осужденных: дис. ... д-ра юрид. наук. Рязань: РВИИ МВД РФ, 1995. 468 с.

241. Синьов В. М. Пенітенціарна політика України та нова концепція педагогічної діяльності установ виконання покарань. *Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 25–26 травня 1995 р.) Київ: РВВ КІВС при УАВС, 1996. 456 с. С. 7–12.

242. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 393 с.

243. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків: Харків. нац. юридична акад. ім. Ярослава Мудрого, 2002. 34 с.

244. Степанюк А. Х. Засоби виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія. Харків: Кроссруд, 2011. 323 с.

245. Степанюк А. Х. Сущность исполнения наказания: монография. Харьков: Фолио, 1999. 256 с.
246. Степанюк А. Х., Трубніков В. М. Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань: навч. посіб. Харків, 1994. 60 с.
247. Степанюк А. Х., Четверикова О. С., Яковець І. С. Ефективність діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України: наук.-практ. посіб. Харків: Кроссруд, 2009. 176 с.
248. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів в практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: монографія. Харків: Кроссруд, 2007. 184 с.
249. Стефанов С. О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Одеська нац. юрид акад., 2002. 23 с.
250. Стручков Н. А., Шупилов В. А. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах: учеб. пособие. М., 1977. 88 с.
251. Стулов О. О. Реалізація принципу законності при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя: КПУ, 2011. 20 с.
252. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. 20 с.
253. Ткаченко О. Г. Адміністративна відповідальність, пов'язана з порушенням режиму утримання в установах виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. Г. Ткаченко. Ірпінь, 2012. 19 с.
254. Трубніков В. М. Кримінально-виконавче право України: підручник / В. М. Трубніков, В. М. Харченко, О. В. Лисодід, Л. П. Оніка, А. Х. Степанюк; за ред. В. М. Трубнікова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2001. 379 с.
255. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI

века: учебник для вузов / под ред. А. И. Зубкова. 2-е изд. перераб. и доп. М.: НОРМА, 2002. 720 с.

256. Уголовно-исполнительное право: учебник / под ред. И. В. Шмарова. М.: Изд-во БЕК, 1996. 418 с.

257. Упоров И. В. Пенитенциарная политика России в XVIII–XX вв.: Историко-правовой анализ тенденций развития: монография. СПб: Юрид. центр Пресс, 2004. 610 с.

258. Утевский Б. С. Вопросы теории исправительно-трудового права и практика его применения. *Советское государство и право*. 1957. № 12. С. 84–88.

259. Уткин В. А. Курс лекций по уголовно-исполнительному праву. Общая часть. Томск: Том. гос. ун-т, 1995. 94 с.

260. Фаренюк С. Я. Пенітенціарні засади Кримінально-виконавчого кодексу України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 25–28.

261. Фаренюк С. Я., Корчинський В. О. Організаційно-правові питання реформування кримінально-виконавчої системи. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ: КІВС, 1998. № 4. С. 5–9.

262. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремновведением: монография. М.: Добросвет–2000; Городец, 2000. 464 с.

263. Фофанов В. П. Социальная деятельность как система: монография. Новосибирск: Наука, 1981. 304 с.

264. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

265. Хавронюк М. І. Законодавство України проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Науково-практичний коментар / М. І. Хавронюк, В. О. Гацелюк. Київ: ВІАТЕ, 2014. 320 с.

266. Халимон С. І. Історико-правові аспекти становлення та розвитку оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань

(XV–XX ст.). Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. Дніпро, 2008. № 4. С. 215–224.

267. Хохлов С. «Закон Савченко»: історія з кримінальним присмаком. *Юридична газета*. 13.06.2017. № 24 (574). С. 12–13. URL: http://trustedadvisors.ua/media/userfile/2017/06/21/no24574_112-13_.pdf.

268. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резник. Київ, 1998. 368 с.

269. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2009. 36 с.

270. Хуторна С. В. Загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 20 с.

271. Шаргородский М. Д. Наказание: его цели и эффективность: монография. Л.: ЛГУ, 1973. 160 с.

272. Шевченко А. Є., Бесчастний В. М., Кременовська І. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності державних органів виконання покарань в Україні: монографія. Донецьк, 2010. 212 с.

273. Шевченко Д. А. Принцип індивідуалізації покарання в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 221 с.

274. Шкута О. О. Генезис становлення та розвиток кримінально-виконавчої системи незалежної України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 153–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_2_31.

275. Шкута О. О. Компаративістський аналіз функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 1(4). С. 53–55. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1\(4\)__15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1(4)__15).

276. Шкута О. О. Нормативно-правове забезпечення функціонування пенітенціарної системи України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 2 (8). С. 165–168.

277. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: дис. ... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2018. 482 с.

278. Шмаров И. В. Взаимосвязь и разграничение уголовного и уголовно-исполнительного законодательства в свете их предстоящей реформы. *Правовое и методическое обеспечение исполнения уголовных наказаний* / под ред. В. И. Селиверстова: сб. науч. тр. М.: ВНИИ МВД России, 1994. С. 3–10.

279. Шулежко Т. А. Воспитательная работа с осужденными в ИТУ: метод. рек. в помощь нач. отрядов. Киев: ГУИН, 1989. 54 с.

280. Щербина О. В. Режим виконання і відбування покарань у виправних установах державної пенітенціарної служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 18 с.

281. Ющик О. І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2005. 45 с.

282. Яковець І. С. Оцінка ефективності діяльності кримінально-виконавчої служби її персоналом. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. ІВПЗ АПрН України. Вип. 19. Харків: Право, 2008. С. 127–138.

283. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 456 с.

284. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2010. 32 с.

285. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2010. 448 с.

286. Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. P. 56.

287. Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, *Life Imprisonment: A Global Human Rights Approach*, Harvard University Press, 2019, Table B1 (annexes).

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впроваджень

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. Президента Науково-дослідного
Інституту публічного права,
доктор юридичних наук, доцент,
Сергій КОРОЄД
07.08.2020 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Національної академії внутрішніх справ Василика Віталія Валентиновича на
тему «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на
певний строк» у науково-дослідну роботу Науково-дослідного інституту
публічного права**

Комісія в складі: завідувача аспірантури, кандидата юридичних наук, доцента Сороки Лариси Володимирівни, завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, кандидата юридичних наук, старшого дослідника Куркової Ксенії Миколаївни, склала цей акт про те, що матеріали дисертації Василика Віталія Валентиновича на тему «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк» (на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право») мають необхідний теоретичний, методологічний рівень, практичну значущість і використовуються в науково-дослідній роботі наукових відділів Науково-дослідного інституту публічного права, зокрема для подальшого розроблення наукових питань щодо процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, а також у межах реалізації Інститутом теми науково-дослідницької роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0115U005495).

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової роботи працівників відділів та аспірантів Науково-дослідного інституту публічного права.

ВИСНОВОК

Результати дисертації Василика Віталія Валентиновича на тему «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк» на здобуття наукового ступеня доктора філософії вважати впровадженими в науково-дослідну роботу Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем науки кримінально-виконавчого права.

Члени комісії:

Лариса СОРОКА

Ксенія КУРКОВА

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Нестерівський, 4. тел. 235 96 01, факс. 235 96 05. e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/673-1/15

„ 16 ” 05 2019 р.

АКТ
впровадження у практичну діяльність
Інституту законодавства Верховної Ради України
результатів дисертаційного дослідження аспіранта Національної академії
внутрішніх справ Василика Віталія Валентиновича на тему «Кримінально-
виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк»

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді Національної академії внутрішніх справ, що наукові положення, розроблені аспірантом Василюком Віталієм Валентиновичем на тему «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк», які мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, наукову та практичну значимість для діяльності Міністерства юстиції України та її кримінально-виконавчих органів, а також можуть бути використані Інститутом законодавства Верховної Ради України у підготовці відповідних законопроектів щодо регулювання сфери виконання покарань.

Заслужують на увагу розроблені Василюком Віталієм Валентиновичем зміни та доповнення до чинного національного законодавства, зокрема:

– запропоновано запровадити додаткові заходи стимулювання засуджених до сумлінної поведінки і ставлення до праці, навчання, їх виправлення та ресоціалізації з доповненням ч. 1 ст. 130 КВК новими заходами заохочення;

– ч. 3 ст. 111 КВК України викласти у такій редакції: «Засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволено короточасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більш як 10 діб без урахування часу перебування в дорозі (не більш як три доби), а жінкам, які мають неповнолітніх дітей-інвалідів за межами виправних колоній, – один короткостроковий виїзд у рік для побачення з ними на той самий термін»;

– ч. 4 ст. 111 КВК України розширити та викласти у такій редакції: «Засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, мають право на щорічний короточасний виїзд за межі колоній тривалістю 15 календарних днів».

– доповнити ч. 1 ст. 132 КВК України, якою визначено заходи стягнення, що застосовуються до осіб, які позбавлені волі, та викласти у такій редакції:

«Поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб, без зарахування часу тримання в ньому до загального строку призначеного покарання»;

– ч. 4 ст. 110 КВК України викласти у такій редакції: «Кількість і види побачень встановлюються: засудженим, що перебувають в дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця»;

– ст. 99 КВК України викласти в такій редакції: «Стосовно особи, яка відбуває покарання в порядку, визначеному абзацом сьомим частини другої цієї статті, і систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправної колонії приймає рішення про повернення до дільниці соціальної реабілітації»;

– ч. 4 ст. 18 КВК України викласти у такій редакції: «з метою оптимізації порядку виконання покарання у виді позбавлення волі та обов'язковим дотриманням вимог роздільного тримання, передбачених у статті 92 КВК України можуть створюватися універсальні УВП, які об'єднують усі рівні безпеки. Порядок їх створення та функціонування визначається КВК України та нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

Наведені вище висновки та рекомендації В.В. Василика прийняті до уваги Інститутом законодавства Верховної Ради України і будуть враховуватись при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для відповідних Комітетів Верховної Ради України, з метою удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України.

Директор,
академік НАН України

 О. Л. Копиленко

ЗАТВЕРДЖУЮПерший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,професор,
заслужений юрист України**Станіслав ГУСАРЄВ****АКТ**

про впровадження результатів дисертації Василика Віталія Валентиновича на тему: «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право у освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника навчально-методичного відділу Колодейчак С.І., (голова комісії), завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента Левченка Ю.О., старшого наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук Бондаря С.В., склала цей акт про те, що результати дисертації Василика Віталія Валентиновича на тему: «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Василика В.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема у системі професійної освіти слідчих і прокурорів, при викладанні відповідних навчальних дисциплін та під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Голова комісії:

Станіслава КОЛОДЕЙЧАК

Члени комісії:

кандидат юридичних наук,
доцент

Юрій ЛЕВЧЕНКО

кандидат юридичних наук

Сергій БОНДАР

Міністерство юстиції України
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ
 вул. Гонча, 34, м. Чернігів, 14000, тел. (0462) 676822, E-mail academy@kvs.gov.ua, код ЄДРПОУ 08571788

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор
 Академії Державної пенітенціарної служби
 доктор педагогічних наук, професор,
 заслужений працівник освіти України
 полковник внутрішньої служби
 Олексій ТОГОЧИНСЬКИЙ

« 1 » вересня 2020 р.

м. Чернігів

№ 15/38 а

Акт

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Василика Віталія Валентиновича «Кримінально-виконавчі засади
 покарання у виді позбавлення волі на певний строк» на здобуття наукового
 ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право»
 за спеціальністю 081 «Право»**

Комісія у складі:

голова – доктор юридичних наук, заслужений юрист України, завідувач
 кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
 С. Р. Тагієв;

члени комісії: доктор юридичних наук, начальник відділу наукової
 діяльності та міжнародного співробітництва, підполковник внутрішньої служби
 М. С. Пузирьов; заступниця начальника кафедри кримінального, кримінально-
 виконавчого права та кримінології, кандидатка юридичних наук, майор
 внутрішньої служби Л. Г. Остапчук; доцент кафедри кримінального,
 кримінально-виконавчого права та кримінології, кандидат юридичних наук
 О. М. Звенигородський

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження
 В. В. Василика «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення
 волі на певний строк» впроваджено в освітній процес Академії Державної
 пенітенціарної служби, а саме:

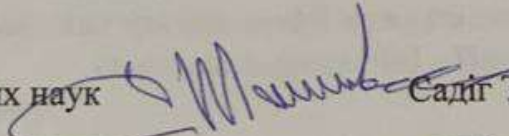
– публікації та результати наукового дослідження здобувача наукового ступеня використовуються науково-педагогічними працівниками кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології під час розробки навчально-методичних матеріалів для проведення різних видів занять із курсантами, студентами, слухачами, ад'юнктами та аспірантами, які здобувають вищу освіту за спеціальністю 081 «Право», з навчальних дисциплін: «Кримінально-виконавче право», «Кримінологія» – перший (бакалаврський) рівень вищої освіти; «Забезпечення прав і свобод людини у процесі виконання покарань» – другий (магістерський) рівень вищої освіти; «Актуальні проблеми кримінально-правової політики України» – третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти. Здобувачі вищої освіти використовують публікації В. В. Василика при написанні кваліфікаційної роботи;

– обґрунтовані автором правові засади забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні, розроблені організаційно-правові аспекти цього процесу, розглянуті в теоретико-прикладній площині нормативно-правові засади запровадження позитивної зарубіжної практики, дозволяють забезпечити оволодіння здобувачами вищої освіти сукупністю компетентностей необхідних для виконання ними професійних функцій.

Науково-педагогічні працівники Академії Державної пенітенціарної служби, які використовували напрацювання здобувача наукового ступеня в освітньому процесі, констатують, що впровадження результатів дисертаційного дослідження В. В. Василика сприяє вдосконаленню професійної підготовки майбутніх працівників Державної кримінально-виконавчої служби України до виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Голова комісії

доктор юридичних наук

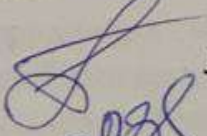
 Садіг ТАГІЄВ

Члени комісії:

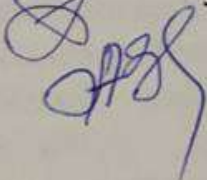
доктор юридичних наук

 Михайло ПУЗИРЬОВ

кандидат юридичних наук

 Людмила ОСТАПЧУК

кандидат юридичних наук

 Олександр ЗВЕНИГОРОДСЬКИЙ

Додаток Б

Анкета

опитування персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України за темою дисертаційного дослідження «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк»

У цьому анкетуванні брали участь 170 респондентів – працівників відділу нагляду і безпеки, відділу охорони із трьох областей. До кожного запитання запропоновано три варіанти відповіді, з яких дозволено обрати декілька.

1. У чому, на Вашу думку, виявляється каральний аспект покарання у виді позбавлення волі на певний строк?	в ізоляції 75 44 %	у режимі в колоніях 84 49 %	складно відповісти 11 7 %
2. Чи можете Ви чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених?	так 87 52 %	складно відповісти 74 45 %	ні 7 3 %
3. Чи може ослаблення ізоляції засуджених, на Вашу думку, призводити до порушення режиму в колоніях засудженими та вчинення ними правопорушень?	так 98 59 %	зрідка 51 30 %	ні 19 11 %
4. Як Ви вважаєте, чи може ослаблення ізоляції призводити до потрапляння на територію колонії заборонених предметів?	так 79 47 %	зрідка 81 48 %	ні 8 4 %
5. Чи достатньо матеріально-технічно облаштована Ваша колонія для забезпечення ізоляції на належному рівні?	так 43 26 %	складно відповісти 92 55 %	ні 32 19 %
6. Чи є дієвим заходом стягнення таке посилення ізоляції, як ДІЗО або поміщення в карцер, ПКТ (одиначну камеру)?	так 128 76 %	зрідка 25 15 %	ні 15 9 %
7. Яким, на Вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?	одиначним 64 38 %	груповим (3–10 осіб) 58 35 %	груповим (понад 10 осіб) 46 27 %
8. Чи впливає постійний нагляд та охорона у колонії на дотримання режиму та запобігання вчинення правопорушень?	так 132 79 %	складно відповісти 24 14 %	ні 10 6 %
9. Як Ви вважаєте, тривала ізоляція негативно впливає на засудженого?	так 83 49 %	складно відповісти 66 39 %	ні 17 10 %
10. Чи вважаєте Ви необхідним надання дозволу засудженому на короткострокові виїзди за межі колонії?	так 91 54 %	складно відповісти 45 27 %	ні 32 19 %

11. Чи часто порушують засуджені правила ізоляції в межах колонії?	так 48 29 %	зрідка 89 53 %	ні 31 18 %
12. Чи відповідає нормативно-правове забезпечення щодо ізоляції потребам практики?	так 51 30 %	не повністю 103 61 %	ні 14 8 %
13. Чи існує нагальна потреба в оновленні технічних засобів нагляду та безпеки?	так 85 50 %	складно відповісти 53 31 %	ні 30 19 %
14. Як Ви вважаєте, чи необхідно збільшити кількість побачень засудженим до позбавлення волі на певний строк?	так 112 67 %	складно відповісти 15 9 %	ні 39 23 %
15. Чи допомагає ізоляція засудженому у процесі виправлення та ресоціалізації?	так 79 47 %	складно відповісти 24 14 %	ні 65 39 %

**Аналітична довідка
за результатами опитування осіб з числа персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
за темою дисертаційного дослідження «Кримінально-виконавчі засади
покарання у виді позбавлення волі на певний строк»**

Опитування зазначених респондентів було проведено за спеціально розробленою анкетною на добровільних засадах у 2019-2020 роках в УВП України Київської, Житомирської, Чернігівської областей.

В опитуванні взяло участь 170 працівників ДКВС України, службова діяльність яких пов'язана із забезпеченням ізоляції у виправних колоніях (відділ нагляду і безпеки, відділ охорони). Усі респонденти безпосередньо брали участь у забезпеченні ізоляції засуджених відповідно до їх професійних обов'язків.

Вікові характеристики опитаних такі: 1) від 21 до 25 років – 48 осіб (29 % від загальної кількості опитаних осіб); 2) від 26 до 35 років – 85 особи (51 % від загальної кількості опитаних осіб); 3) від 36 до 45 років – 35 осіб (20 % від загальної кількості опитаних осіб). Освітні дані респондентів мали такий характер: 38 осіб мали вищу освіту (ступінь вищої освіти «бакалавр», «магістр») – 22 % від загальної кількості опитаних осіб, 104 особи мали загальну середню освіту – 78 % від загальної кількості опитаних осіб.

Для опитування запропоновано п'ятнадцять питань із трьома варіантами відповіді. При цьому респондентам було роз'яснено, що можна обирати декілька варіантів відповіді.

Отримано такі результати дослідження.

1. На питання «У чому, на Вашу думку, виявляється каральний аспект покарання у виді позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «в ізоляції» –

76 осіб (45 %), «у режимі у колоніях» – 82 особи (49 %), «у матеріально-побутових умовах відбування покарання» – 54 особи (32 %).

2. На питання «Чи можете Ви чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених?» відповіли: «так» – 87 осіб (52 %), «складно відповісти» – 74 особи (45 %), «ні» – 7 осіб (4 %).

3. На питання «Чи може ослаблення ізоляції засуджених, на Вашу думку, призводити до порушення режиму в колоніях засудженими та вчинення ними правопорушень?» відповіли: «так» – 98 осіб (59 %), «зрідка» – 51 особа (30 %), «ні» – 19 осіб (11 %).

4. На питання «Як Ви вважаєте, чи може ослаблення ізоляції призводити до потрапляння на територію колонії заборонених предметів?» відповіли: «так» – 79 осіб (47 %), «зрідка» – 81 осіб (48 %), «ні» – 8 осіб (4 %).

5. На питання «Чи достатньо матеріально-технічно облаштована Ваша колонія для забезпечення ізоляції на належному рівні?» відповіли: «так» – 43 особи (26 %), «складно відповісти» – 92 особи (55 %), «ні» – 32 особи (19 %).

6. На питання «Чи є дієвим заходом стягнення таке посилення ізоляції, як ДІЗО або поміщення в карцер, ПКТ (одиначну камеру)?» відповіли: «так» – 128 осіб (76 %), «зрідка» – 25 осіб (15 %), «ні» – 15 осіб (9 %).

7. На питання «Яким, на Вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «одиначним» – 64 особи (38 %), «груповим (3–10 осіб)» – 58 осіб (35 %), «груповим (понад 10 осіб)» – 46 осіб (27 %).

8. На питання «Чи впливає постійний нагляд та охорона в колонії на дотримання режиму та запобігання вчинення правопорушень?» відповіли: «так» – 132 особи (79 %), «складно відповісти» – 24 особи (14 %), «ні» – 10 осіб (6 %).

9. На питання «Як Ви вважаєте, тривала ізоляція негативно впливає на засудженого?» відповіли: «так» – 83 особи (49 %), «складно відповісти» – 66 осіб (39 %), «ні» – 17 осіб (10 %).

10. На питання «Чи вважаєте Ви необхідним надання дозволу засудженому на короткострокові виїзди за межі колонії?» відповіли: «так» – 91 особа (54 %), «складно відповісти» – 45 осіб (27 %), «ні» – 32 (19 %).

11. На питання «Чи часто порушують засуджені правила ізоляції в межах колонії?» відповіли: «так» – 48 осіб (29 %), «зрідка» – 89 осіб (53 %), «ні» – 31 особа (18 %).

12. На питання «Чи відповідає нормативно-правове забезпечення щодо ізоляції потребам практики?» відповіли: «так» – 51 особа (30 %), «не повністю» – 103 особи (61 %), «ні» – 14 осіб (8 %).

13. На питання «Чи існує нагальна потреба в оновленні технічних засобів нагляду та безпеки?» відповіли: «так» – 85 осіб (50 %), «складно відповісти» – 53 особи (31 %), «ні» – 30 осіб (19 %).

14. На питання «Як Ви вважаєте, чи необхідно збільшити кількість побачень засудженим до позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «так» – 112 осіб (67 %), «складно відповісти» – 15 осіб (9 %), «ні» – 39 осіб (23 %).

15. На питання «Чи допомагає ізоляція засудженому у процесі виправлення та ресоціалізації?» відповіли: «так» – 79 осіб (47 %), «складно відповісти» – 24 особи (14 %), «ні» – 65 осіб (39 %).

Аналітичну довідку за результатами даного опитування було направлено до ДКВС України та використано в цьому дисертаційному дослідженні при формуванні висновків у роботі.

Додаток В

АНКЕТА

за результатами опитування засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі щодо дотримання їх прав

Усього опитано –300 осіб

Регіони, де проводилось опитування – Київська, Житомирська, Чернігівська

Період дослідження – 2019–2020 роки.

№ з/п	Зміст запитання	Відповідь	Питома вага, %
1	2	3	4
1	Чи відомо Вам про те, що Конституція України гарантує кожному право на охорону життя та здоров'я?	так	96,8
		ні	3,2
2	Чи відомі Вам інші нормативно-правові джерела з питань, що пов'язані з правом засуджених на охорону життя та здоров'я?	так	95,6
		ні	4,4
3	Чи зрозумілим для Вас є зміст права засуджених на охорону життя та здоров'я?	так	40,5
		ні	4,4
		частково	54,4
4	Чи доводила до Вас адміністрація УВП зміст даного права?	так	93,0
		ні	7,0
5	Чи відчуваєте Ви безпечність свого перебування в місцях позбавлення волі?	так	76,6
		ні	6,3
		частково	17,1
6	Чи вважаєте Ви, що досі на законодавчому рівні зроблено все, щоб забезпечити право засуджених на охорону життя та здоров'я?	так	63,3
		ні	7,0
		частково	29,7
7	Чи достатньо вживає заходів персонал УВП для забезпечення Вашої безпеки?	так	74,1
		ні	4,4
		частково	21,5
8	Від кого найбільше надходить небезпека, що загрожує Вашому життю та здоров'ю?	персоналу колонії	15,2
		засуджених	33,5
		інших осіб	51,3
9	Чи відомо Вам про право особи на самооборону від будь-яких посягань?	так	77,8
		ні	22,2
10	Які найбільш небезпечні місця перебування для засуджених в установах виконання покарань?	ДІЗО	30,4
		ПКТ	3,8
		робоча зона	5,7
		житлова зона	3,2
		санчастина	0,63
		СІЗО	7,6
		інші місця	48,7
11	Чи є Ваша поведінка такою, що створює небезпеку для оточуючих?	так	5,7
		ні	82,9

		частково	11,4
12	Чи є Ваша поведінка такою, що провокує інших осіб до посягання на Ваше життя та здоров'я?	так	5,1
		ні	79,7
		частково	16,5
13	Хто із перерахованих категорій засуджених найчастіше стає об'єктом посягань на їх життя та здоров'я?	особи, переведені з виховних колоній	15,2
		особи нетрадиційної сексуальної орієнтації	17,7
		особи, які входять у допоміжний адміністративний персонал колоній (бригадири, днювальні, обліковці, ін.)	67,1
14	Від кого із представників персоналу установ виконання покарань надходить найбільша небезпека для засуджених?	начальники колонії	5,7
		інших офіцерів колонії	10,1
		молодших інспекторів нагляду та безпеки	19,6
		вільнонайманих осіб	64,6

Аналітична довідка

за результатами опитування засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі щодо дотримання їх прав

Опитування зазначених респондентів проведено за спеціально розробленою анкетною на добровільних засадах у 2019-2020 роках в УВП України Київської, Житомирської, Чернігівської областей. Загальна кількість респондентів під час опитування становила 300 осіб.

Вік опитаних осіб такий: 1) від 21 до 25 років – 35 % від загальної кількості опитаних осіб; 2) від 26 до 35 років – 40 %; 3) від 36 до 45 років – 17 %; 4) від 46 років і старші – 8 %.

Для опитування було запропоновано 14 питань з варіантами відповідей: «так», «ні», «частково». При цьому респондентам роз'яснено, що відповідь має бути лише одною із трьох запропонованих по кожному питанню анкети.

У процесі проведеного дослідження отримано такі результати:

1. На питання «Чи відомі Вам нормативно-правові акти з питань забезпечення права засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіли 77,4 % від загальної кількості респондентів; «ні» – 6,5 %; «частково» – 16,0 %.

2. На питання «Чи достатньо правових гарантій створено для забезпечення права засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіли 75 %; «ні» – 12,9 %; «частково» – 11,3 %.

3. На питання «Чи належним чином забезпечується право засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я в УВП України?» «так» відповіли 72,6 %; «ні» – 9,7 %; «частково» – 17,7 %.

4. На питання «Чи достатньо Ви розумієте зміст права засуджених на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіли 87,1 %; «ні» – 6,5 %; «частково» – 6,5 %.

5. На питання «Чи варто внести зміни у законодавство України з питань забезпечення охорони життя та здоров'я засуджених?» «так» відповіли 22,6 %; «ні» – 48,4 %; «частково» – 29 %.

6. На питання «Чи відомі Вам міжнародно-правові акти, що стосуються охорони життя та здоров'я засуджених?» «так» відповіли 53,2 %; «ні» – 6,5 %; «частково» – 40,3 %).

7. На питання «Чи може бути джерелом посягань на життя та здоров'я засуджених діяльність персоналу УВП?» «так» відповіли 9,7 %; «ні» – 75,8 %; «частково» – 14,5 %.

8. На питання «Хто є найбільш небезпечним джерелом посягань на життя та здоров'я для засуджених в установах виконання покарань?» «засуджені» відповіло – 9,7 %, «злочинні авторитети» – 24,2 %, «персонал колонії»-0 %, «власна поведінка жертви» -22,6 %, та «інші особи» – 1,6 %

9. На питання «Чи посягали Ви на життя та здоров'я засуджених до позбавлення волі у зв'язку зі своєю діяльністю?» – «так» 1,6 %; «ні» – 98,4 %; «частково» – 0 %.

10. На питання «Чи відносите Ви сучасні умови тримання засуджених в колоніях до джерел посягання на їх життя та здоров'я?» «так» відповіли 3,2 %; «ні» 83,9 %; «частково» – 12,9 %.

11. На питання «Чи завжди Ви доводите до засуджених зміст права засуджених на охорону життя та здоров'я?» «так» відповіли 79 %; «ні» – 3,2 %; «частково» – 17,7 %).

12. На питання «Чи ознайомлені Ви з міжнародною практикою, пов'язаною із забезпеченням права засуджених на життя та здоров'я?» «так» відповіли 38,7 %; «ні» – 14,5 %; «частково» – 46,8 %.

13. На питання «Чи вважаєте Ви роботу персоналу в установах виконання покарань безпечною?» «так» відповіли 17,7 %; «ні» – 61,3 %; «частково» – 21 %.

14. На питання «Чи реагуєте Ви протиправними формами і засобами на провокаційну поведінку засуджених до позбавлення волі?» «так» відповіли 12,9 %; «ні» – 82,3 %; «частково» – 4,8 %.

Аналітична довідка за результатами даного опитування була спрямована керівництву обласних підрозділів ДКВС України для відома та використана в даному дисертаційному дослідженні при формуванні висновків роботи.

Додаток Д

Структурні дільниці виправних і виховних колоній
(згідно зі ст. 94 КВК України)

Колонії	КДІР	Дільниця посиленого контролю	Ресоціалізації	Соціальної реабілітації	Соціальної адаптації
виправні колонії мінімального рівня безпеки	+	+	+	+	-
виправні колонії середнього рівня безпеки	+	+	+	+	-
виправні колонії максимального рівня безпеки	+	+	+	-	-
виховні колонії	+	-	+	-	+

Чисельність засуджених у Державній кримінально-виконавчій службі України, яких поміщено до дисциплінарних ізоляторів за останні п'ять років

№ з/п	Область	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Вінницька	905				
2.	Волинська	397				
3.	Дніпропетровська	2504				
4.	Донецька	335				
5.	Житомирська	604				
6.	Запорізька	1205				
7.	Ів.-Франківська	77				
8.	Київська	1643				
9.	Кіровоградська	345				
10.	Луганська	1				

11.	Львівська	807				
12.	Миколаївська	1074				
13.	Одеська	674				
14.	Полтавська	825				
15.	Рівненська	375				
16.	Сумська	466				
17.	Тернопільська	182				
18.	Харківська	776				
19.	Херсонська	759				
20.	Хмельницька	955				
21.	Черкаська	573				
22.	Чернігівська	53				
23.	Чернівецька	64				
ВСЬОГО:		15559				

Додаток Е

**Міжнародно-правові акти в галузі захисту прав осіб, які відбувають
покарання у виді позбавлення волі, та ув'язнених Організації Об'єднаних
Націй**

1	2	3
	Загальні (універсальні)	Спеціальні
Загальні документи, що стосують прав людини_	1. Статут Організації Об'єднаних Націй 1955 р.	1. Женевські конвенції 1949 року, які з своєю сутністю створюють зміст Міжнародного гуманітарного права, і передбачають захист <ul style="list-style-type: none"> • поранених і хворих в діях арміях; • осіб, що потерпіли аварію кораблі; • військовополонених; цивільне населення.
	2. Міжнародний білль про права людини. <ul style="list-style-type: none"> • Загальна декларація людини 1948 року; • Міжнародний пакт економічні, соціальні і культурні права 1976 р.; • Міжнародний пакт громадянські та політичні права 1976 р.. • перший Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1976 р.; • другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1989 р. 	2. Принципи ефективного попередження розслідування позазаконних, безпідставних і сумарних страт 1989 р.
	3. Конвенція про запобігання злочинів геноциду та покарання 1951 р.	3. Декларація про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 1992 р.
	4. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1969 р.	4. Римський статут Міжнародного кримінального суду 2001 р.
	Загальні документи, що стосують прав людини_	6. Принципи ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, принижують гідність, видів поводження та покарання 2000 р.
7. Факультативний протокол до Конвенції проти тортур 2002 р.		
Загальні стандарти у галузі захисту засуджених і ув'язнених, поводження з ними		1. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955 р. (ухвалено 1957 р., в ред. 1977 р.)
		2. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 2015 р.

		3. Резолюція ЕКОСОП ООН «Поширенні Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими на осіб, заарештованих або позначених у в'язницю без пред'явлення звинувачення» 1977 р.
		4. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються будь-якій формі затримання або тюремного ув'язнення 1978 р.
Документи, що стосуються боротьби злочинністю	2. Декларація принципів і програма програми Організації Об'єднаних Націй в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя 1991 р.	2. Типовий договір про взаємну допомогу в області кримінального правосуддя 1990 р.
	3. Декларація Організації Об'єднаних Націй «Про злочинність і громадську безпеку» 1996 р.	3. Факультативний протокол до Типового договору про взаємну допомогу в області кримінального правосуддя що стосується доходів від злочинів 1990 р.
	4. Віденська декларація «Про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики XXI століття» 2000 р.	4. Резолюція ЕКОСОП ООН «Заходи щодо сприяння ефективному попередженню злочинності» 2002 р.
	5. Бангкокська декларація «Взаємодіючі відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя» 2005р.	5. Резолюція ЕКОСОП ООН «Керівні принципи для попередження злочинності» 2002 р.
Документи, що стосуються прав жінок	1. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1981 р.	1. Оновлені Типові стратегії і практичні заходи щодо викоринення насильства щодо жінок в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя 2010 р.
	2. Декларація про ліквідацію насильства по відношенню до жінок 1993 р.	2. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з жінкамиув'язненими заходів покарання для жінокправопорушниць, не пов'язаних позбавленням волі (Бангкокські правила) 2010 р.
Документи, що стосуються прав неповнолітніх_	1. Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях 1986 р.	1. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) 1990 р.

	2. Конвенція про права дитини 1990	2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985
Документи, що стосуються прав неповнолітніх_	3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції дитячої порнографії 2002 р.	3. Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990
Документи, що стосуються прав осіб, взятих від варту	1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при відправленні правосуддя» 1971 р.	1. Резолюція ЕКОСОП ООН «Поширення дії Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими на осіб, заарештованих або позначених у в'язницю без пред'явлення звинувачення» 1977 р.
	2. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при відправленні правосуддя» 2005 р.	2. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються будь-якій формі затримання або тюремного ув'язнення 1978 р.
		3. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню будь-якої формі 1988 р.
Документи, що стосуються прав жертв злочину	1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою 1985 р.	1. Рекомендація ЕКОСОП ООН «Розрив і здійснення заходів посередництва і відновного правосуддя в області кримінального правосуддя» 1999 р.
	2. Резолюція Комісії ООН з прав людини «Про право на відшкодування збитку, компенсацію і реабілітацію жертвам грубих порушень прав людини і основних свобод». 2002р.	2. Рекомендація ЕКОСОП ООН «Основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах» 2002 р.
		3. Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права 2005 р.
Документи, що стосуються прав засуджених до страти		1. Рекомендація ЕКОСОП ООН «Заходи, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до страти» 1984 р.
		2. Резолюція ЕКОСОП ООН «Довільні страти і страти без судового розгляду» 1983 р.

Документи, що стосуються прав уразливих категорій засуджених та ув'язнених	1. Декларація про права розумово відсталих осіб 1971 р.	1. Резолюція ЕКОСОП ООН «Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги ООН» 1971 р.
	2. Декларація про права інвалідів 1975 р.	2. Рекомендації ЕКОСОП ООН «Щодо поводження з ув'язненими-іноземцями» 1985 р.
	3. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань 1981	3. Рекомендація ЕКОСОП ООН «Типовий договір про передачу нагляду за правопорушниками, які були умовно засуджені або умовно звільнені» 1990
	4. Рекомендація ЕКОСОП ООН «Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги» 1991 р.	
Документи, що стосуються прав та обов'язків персоналу органів та установ виконання покарань	1. Декларація про права і обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати і захищати загальновизнані права людини та основні свободи 1998 р.	1. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 р.
		2. Принципи медичної етики, що відносяться до ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарань 1982 р.
		3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи для ефективного здійснення кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» 1982
Документи, що стосуються прав та обов'язків персоналу органів та установ виконання покарань		4. Основні принципи застосування сил вогнепальної зброї посадовими особами підтримання правопорядку 1990 р.
		5. Керівні принципи, що стосуються роботи осіб, які здійснюють судове переслідування 1990 р.
		6. Основні принципи, що стосуються роботи юристів 1990 р.
		7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Загальна Рекомендація XIII щодо підготовки посадових осіб правоохоронних органів з питань прав людини» 1993 р.

Додаток Є

**Проблемні питання
в Державній установі «Центр охорони здоров'я ДКВС України»**

Проблемні питання	Шляхи вирішення
1. Затримання прийняття рішення вивезення хворих засуджених до лікарняних закладів	Створення автомобільних конвоїв для перевезення хворих засуджених. Можливо формування спеціального конвойного підрозділу для таких цілей при Адміністрації ДКВС України.
2. Надання спеціалізованої психіатричної допомоги особам, узятим під варту	Організація спеціалізованої психіатричної допомоги особам, узятим під варту, через Постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок надання спеціалізованої психіатричної допомоги особам, узятим під варту» (за аналогією з Постановою від 25 червня 2014 р. № 205 «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги хворим на туберкульоз особам, взятим під варту, чи які тримаються в установах виконання покарань»)
2. Відсутність окремих соціо-реабілітаційних програм та матеріально-технічної бази для осіб з психічними розладами	Підготовка окремих спеціалізованих програм та відповідної матеріально-технічної бази в УВП, медичних частинах ЦОЗ ДКВС України за аналогією з європейським досвідом у цьому напрямі. Такий компонент необхідно включати як на стаціонарному, так і на амбулаторному етапі лікування осіб з психічними розладами
3. Відсутність достатньої кількості середнього медичного персоналу та молодшого медичного персоналу при наданні психіатричної допомоги. Відсутність психологів у штаті ЦОЗ ДКВС України	Формування психіатричних кабінетів лікувальних закладів/медичних частин ЦОЗ ДКВС України з забезпеченням лікарями-психіатрами та психіатричними медичними сестрами (з відповідною фаховою підготовкою). Включення до штату ЦОЗ ДКВС України медичних психологів
4. Відсутність або недостатня кількість в УВП молодших інспекторів, що спричиняє затримання вивезення хворих засуджених та осіб, узятих під варту, до медичних частин, унаслідок чого медичні працівники самостійно відвідують відділення, камери та самостійно виводять засуджених та осіб, узятих під варту, до медичних частин. Це також спричиняє проблему вивезення й охорони засуджених та осіб, узятих під варту, до закладів МОЗ для надання	Закріплення окремих молодших інспекторів для виводу засуджених та осіб, узятих під варту, до медичних частин філій ЦОЗ ДКВС України. Закріплення молодших інспекторів для охорони медичного персоналу в медичних частинах філій ЦОЗ ДКВС України. Визначення та укомплектування окремого конвойного підрозділу адміністрації УВП (далі – УВП) для функції вивезення та охорони хворих засуджених та осіб, узятих під варту. Створення відповідної матеріально-технічної бази в УВП (автотранспорт, паливно-мастильні матеріали тощо).

<p>медичної допомоги, що не може бути надана в умовах УВП чи СІЗО, передусім хворих на активну форму туберкульозу з бактеріовиділенням</p>	
<p>5. Питання взаємодії між ЦОЗ ДКВС України та Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, приведення нормативної та адміністративно-розпорядчої бази до вимог сучасності</p>	<p>Унесення змін до нормативно-правових актів та документів ДСК у частині зміни функцій, не притаманних медичному працівнику за функціональними обов'язками (зняття проб їжі, участь в оперативних групах, огляди оперативних груп на предмет вживання алкоголю та придатності до несення вахти зі зброєю тощо). Це вкрай непрофесійно з огляду на сучасну практику. Фельдшер або лікар не може без проведення певних досліджень «на око» робити висновки щодо придатності особи до проходження служби (крім явних дисфункційних ознак). Також медичний працівник не має окремих рецепторів щодо оцінювання якості їжі та її приготування (продукти мають бути сертифікованими та допущеними до використання відповідними державними органами «Держпродспоживслужба» тощо). Готувати має страви фахівець, який пройшов відповідне навчання</p>
<p>6. Проведення мережі Інтернет у заклади охорони здоров'я ЦОЗ ДКВС України. Більшість МРУ не погоджується на облаштування робочих місць медичних працівників у зоні що охороняється мережею Інтернет</p>	<p>Обладнання всіх робочих місць медичних працівників мережею Інтернет для ведення реєстру та здійснення телемедичних досліджень</p>
<p>7. Розміщення приміщень аптек. УВП пропонуються для розташування аптек приміщення, які не пристосовані для діяльності аптечних закладів.</p>	<p>Забезпечення приміщень, що використовувалися як аптеки, для аналогічних потреб аптек філій ЦОЗ ДКВС України</p>
<p>8. Відсутні комунікації із забезпеченням телефонного зв'язку у закладах охорони здоров'я ЦОЗ ДКВС України У деяких філіях ЦОЗ ДКВС України, адміністрація УВП ДКВС України забороняє користування мобільними телефонами та гаджетами медичним працівникам в установах виконання покарань.</p>	<p>Вирішення питання забезпечення медичного персоналу засобами зв'язку</p>
<p>9. Відсутність транспортних засобів для перевезення хворих засуджених та осіб, узятих під варту до лікарняних закладів у супроводі охорони УВП ДКВС України.</p>	<p>Створення автопарку та забезпечення його паливно-мастильними матеріалами</p>

<p>Департамент з питань виконання кримінальних покарань МЮ України не завжди адекватно реагує на вивезення хворих засуджених та осіб, узятих під варту, до лікарняних закладів, мотивуючи відсутністю паливно-мастильних матеріалів та конвою</p>	
<p>10. До медичних частин поміщуються засуджені/ув'язненні за так званими «оперативними міркуваннями» без будь-якого погодження та попередження медичних працівників цих лікувальних закладів</p>	<p>Припинення адміністрацією УВП переміщення засуджених, які не потребують лікування, до закладів охорони здоров'я ЦОЗ ДКВС України</p>
<p>11. Медичні працівники включаються до організаційно-розпорядчих актів (наказів) УВП, що стосується суто роботи з питань режиму, охорони та комунально-побутового забезпечення</p>	<p>Заборона залучення медичних працівників до роботи, не пов'язаної з медичним забезпеченням</p>
<p>12. Адміністрація УВП без відома медичних працівників приймає рішення щодо припинення лікування хворих у закладах охорони здоров'я</p>	<p>Припинення практики втручання в організацію охорони здоров'я керівництва адміністрації УВП</p>
<p>13. Неналежне забезпечення приміщень УВП та слідчих ізоляторів системою природньої та механічної припливно-витяжної вентиляції і кондиціонування</p>	<p>Виділення коштів на проведення реконструкції та ремонту природньої і механічної припливно-витяжної вентиляції і кондиціонування</p>
<p>14. Не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам рівень освітлення та параметри мікроклімату (температура та відносна вологість) у приміщеннях УВП та слідчих ізоляторах</p>	<p>Збільшення розмірів вікон, забезпечення додатковим штучним освітленням</p>

Додаток Ж

**Пропозиції
щодо внесення змін до проєкту
Закону України «Про пенітенціарну систему»**

Текст проєкту	Пропозиції щодо змін	Обґрунтування
<p>Стаття 15. Заклади освіти пенітенціарної системи До закладів освіти пенітенціарної системи належать заклади вищої освіти та інші заклади освіти, у тому числі зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку, спеціалізацію, допрофесійну (первинну професійну) підготовку та підвищення кваліфікації персоналу для потреб пенітенціарної системи й перебувають у сфері управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.</p>	<p>Стаття 15. Заклади освіти пенітенціарної системи До закладів освіти пенітенціарної системи належать заклади вищої освіти, фахові коледжі, у тому числі зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку, спеціалізацію, допрофесійну (первинну професійну) підготовку та підвищення кваліфікації персоналу для потреб пенітенціарної системи та перебувають у сфері управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.</p>	<p>Види закладів освіти зі специфічними умовами навчання встановлені законодавством України про освіту. Визначення закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання закріплено в п. 1 пп. 6 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту», відповідно до якого такий заклад є закладом вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу. Зміст поняття «фаховий коледж із специфічними умовами навчання» визначено ст. 31 Закону України «Про фахову передвищу освіту», відповідно до якої фаховий коледж із специфічними умовами навчання – заклад фахової передвищої освіти із специфічними умовами навчання або структурний підрозділ закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям фахової передвищої освіти, може проводити прикладні наукові дослідження, забезпечувати поєднання теоретичного навчання з практичною підготовкою для потреб МВС України,</p>

<p>Керівники закладів освіти пенітенціарної системи призначаються на посади та звільняються з посад центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, на умовах контракту згідно із законодавством про освіту з урахуванням особливостей, визначених цим законом.</p>	<p>Керівники закладів освіти пенітенціарної системи призначаються на посади та звільняються з посад центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, на умовах контракту згідно із законодавством про освіту та установчими документами закладу освіти.</p>	<p>Національної поліції України, інших центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах охорони державного кордону, цивільного захисту, кримінально-виконавчої системи. Інших «закладів освіти із специфічними умовами навчання» законодавство про освіту не згадує. П.2 ст. 26 Закону України «Про освіту» регламентовано, що «Керівник закладу освіти призначається засновником у порядку, визначеному законами та установчими документами з числа претендентів, які вільно володіють державною мовою і мають вищу освіту. Додаткові кваліфікаційні вимоги до керівника та порядок його обрання (призначення) визначаються спеціальними законами та установчими документами закладу освіти. Пп.2 п. 2 ст. 15 Закону України «Про вищу освіту» визначає, що «Засновник закладу вищої освіти укладає в місячний строк контракт з керівником закладу вищої освіти, обраним за конкурсом у порядку, встановленому цим Законом.».</p>
<p>Стаття 20. Персонал пенітенціарної системи ... 4. Персонал пенітенціарної системи зобов'язаний постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності, а особи рядового і начальницького складу після вступу на службу (призначення на посаду) до пенітенціарної системи зобов'язані також пройти у найкоротший строк первинну професійну підготовку (підвищення</p>	<p>Стаття 20. Персонал пенітенціарної системи ... 4. Персонал пенітенціарної системи зобов'язаний постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності, а особи рядового і начальницького складу після вступу на службу (призначення на посаду) до пенітенціарної системи мають бути направлені на навчання за програмами первинної професійної підготовки у</p>	<p>Відповідно до п. 3 наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2018 № 4091/5 «Про затвердження Положення про проходження первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації особами рядового і начальницького складу ДКВС України», на навчання за програмами первинної професійної підготовки особи рядового і начальницького складу направляються після призначення на посаду, але не пізніше двох тижнів з дати</p>

<p>кваліфікації). Особи рядового і начальницького складу, які не пройшли первинну професійну підготовку, до виконання завдань, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї та спеціальних засобів (крім теоретичних занять), не допускаються.</p>	<p>строк не пізніше двох тижнів з дати прийняття на службу (призначення на посаду). Особи рядового і начальницького складу, які не пройшли первинну професійну підготовку, до виконання завдань, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї та спеціальних засобів (крім теоретичних занять), не допускаються.</p>	<p>прийняття на службу (призначення на посаду).</p>
<p>Стаття 21. Служба в пенітенціарній системі ...</p> <p>3. Особи рядового і начальницького складу пенітенціарної системи, у тому числі слухачі та курсанти закладів освіти із специфічними умовами та які перебувають на військовому обліку військовозобов'язаних, на час служби в пенітенціарній системі знімаються з такого обліку і перебувають у кадрах пенітенціарної системи.</p>	<p>Стаття 21. Служба в пенітенціарній системі ...</p> <p>3. Особам рядового і начальницького складу пенітенціарної системи, які перебувають на військовому обліку призовників, на час служби в пенітенціарній системі надається відстрочка від призову на строкову військову службу.</p>	<p>Доповнити ч. 13 ст. 17 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» п. 8</p> <p><i>«особи рядового і начальницького складу пенітенціарної системи – на весь період їх служби».</i></p> <p>Абзац 2 пункту 2 частини п'ятої статті 37 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» викласти в такій редакції</p>

<p>4. Відсутній</p>	<p>4. Особи рядового і начальницького складу пенітенціарної системи, у тому числі які не проходили строкову військовою службу, підлягають зняттю з військового обліку військовозобов'язаних на період проходження служби в пенітенціарній системі і перебувають на спеціальному обліку в кадрах пенітенціарної системи.</p>	<p><i>які після проходження строкової військової служби прийняті на військову службу до інших військових формувань або на службу до Національної поліції, податкової міліції, в органи і підрозділи цивільного захисту, в Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України та в пенітенціарну систему»</i> Доповнити ч. 5 п. 2 абзацом третім <i>які не проходили строкову військову службу, підлягають зняттю з військового обліку військовозобов'язаних на період проходження служби в Національній поліції, податковій міліції, в органах і підрозділах цивільного захисту, в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та в пенітенціарній системі і перебувають на їх спеціальних обліках.</i></p>
<p>Стаття 23. Підготовка персоналу пенітенціарної системи 1. Підготовка фахівців за державним замовленням у закладах освіти із специфічними умовами навчання (структурних підрозділах закладів освіти із специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, проводиться на підставі</p>	<p>Стаття 23. Підготовка персоналу пенітенціарної системи 1. Підготовка фахівців за державним замовленням у закладах вищої освіти та фахових коледжах із специфічними умовами навчання (структурних підрозділах закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку персоналу</p>	<p>Приведення тексту законопроекту у відповідність до змісту Законів України «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту».</p>
<p>контракту про здобуття освіти, який укладається між закладом освіти, відповідним органом пенітенціарної системи та особою, яка навчається.</p>	<p>пенітенціарної системи, проводиться на підставі контракту про здобуття освіти, який укладається між закладом освіти, Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації</p>	

<p>Контракт про здобуття освіти укладається громадянами України, які зараховані до закладів освіти із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів освіти із специфічними умовами навчання).</p> <p>Типова форма контракту про здобуття освіти затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.</p> <p>2. Розподіл випускників закладів освіти із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів освіти із специфічними умовами навчання), що здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, які навчаються на денній формі навчання за державним замовленням здійснюється комісіями з персонального розподілу з урахуванням інтересів служби відповідно до набутої випускником кваліфікації, спеціальності.</p>	<p>пенітенціарної системи та особою, яка навчається.</p> <p>Контракт про здобуття освіти укладається громадянами України, які зараховані до закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання).</p> <p>Типова форма контракту про здобуття освіти затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.</p> <p>2. Розподіл випускників закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання), що здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, які навчаються на денній формі навчання за державним замовленням здійснюється комісіями з персонального розподілу з урахуванням інтересів служби відповідно до набутої випускником кваліфікації, спеціальності.</p>	
--	---	--

<p>3. Порядок добору, направлення та зарахування на навчання до закладів освіти із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів освіти із специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, а також порядок персонального розподілу випускників таких закладів освіти затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.</p>	<p>3. Порядок добору, направлення та зарахування на навчання до закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, а також порядок персонального розподілу випускників таких закладів освіти затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.</p>	<p>Стосовно осіб, які навчаються за державним замовленням у закладах вищої освіти, розірвання контракту у зв'язку із скороченням чисельності здобувачів вищої освіти або штату достроково не передбачено.</p>
<p>4. Особи, які навчаються за державним замовленням у закладах освіти із специфічними умовами навчання (структурних підрозділах закладів освіти із специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, у разі дострокового розірвання контракту про здобуття освіти з будь-яких підстав, крім звільнення через хворобу, – за рішенням військово-лікарської комісії про непридатність до служби в пенітенціарній системі, у зв'язку із скороченням чисельності або штату, а також особи, звільнені ...</p>	<p>4. Особи, які навчаються за державним замовленням у закладах вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання (структурних підрозділах закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, у разі дострокового розірвання контракту про здобуття освіти з будь-яких підстав, крім звільнення через хворобу, – за рішенням військово-лікарської комісії про непридатність до служби в пенітенціарній системі, а також особи, звільнені ...</p>	

<p>Стаття 28. Вступ на службу в пенітенціарну систему</p> <p>4. Вступ на службу в пенітенціарну систему випускників закладів освіти пенітенціарної системи та випускників закладів вищої освіти, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про вищу освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, де функціонують структурні підрозділи, які здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, які навчалися за державним замовленням, здійснюється на підставі направлення на службу за результатами персонального розподілу.</p> <p>Випускники закладів вищої освіти, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про вищу освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, де функціонують структурні підрозділи, які здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, після вступу на службу в пенітенціарну систему проходять підвищення кваліфікації в закладі освіти пенітенціарної системи.</p>	<p>Стаття 28. Вступ на службу в пенітенціарну систему</p> <p>4. Вступ на службу в пенітенціарну систему випускників закладів освіти пенітенціарної системи, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, які навчалися за державним замовленням, здійснюється на підставі направлення на службу за результатами персонального розподілу.</p> <p>Випускники закладів вищої освіти, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про вищу освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, після вступу на службу в пенітенціарну систему проходять підвищення кваліфікації в закладах освіти пенітенціарної системи, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про вищу освіту» ліцензією.</p>	<p>Ст. 43 Закону України «Про освіту» встановлює, що «Освітня діяльність провадиться на підставі ліцензії, що видається органом ліцензування відповідно до законодавства: для закладів вищої, післядипломної, фахової передвищої освіти ... центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки ...».</p>
<p>Стаття 30. Випробування</p> <p>2. Забороняється встановлення випробування особам, які навчалися за державним замовленням та призначаються на посади рядового чи начальницького складу пенітенціарної системи на підставі персонального розподілу випускників</p>	<p>. Стаття 30. Випробування</p> <p>2. Забороняється встановлення випробування особам, які навчалися за державним замовленням та призначаються на посади середнього та старшого начальницького складу пенітенціарної системи на підставі персонального розподілу випускників</p>	<p>Приведення тексту законопроекту у відповідність зі змістом законів України «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту»</p>

<p>закладів освіти пенітенціарної системи та закладів вищої освіти, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про вищу освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, де функціонують структурні підрозділи, що здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи.</p>	<p>закладів вищої освіти та фахових коледжів, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, де функціонують структурні підрозділи, що здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи.</p>	
<p>Стаття 33. Переведення по службі в пенітенціарній системі 2. Переведення по службі в пенітенціарній системі здійснюється: ... 2) Переведенням по службі в пенітенціарній системі також є призначення випускників закладів освіти із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів освіти із специфічними умовами навчання), закладів вищої освіти, що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про вищу освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, де функціонують структурні підрозділи, що здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи, яке здійснюється на підставі направлення на службу за результатами персонального розподілу безпосередньо після закінчення навчання в цих закладах освіти шляхом видання наказу.</p>	<p>Стаття 33. Переведення по службі в пенітенціарній системі 2. Переведення по службі в пенітенціарній системі здійснюється: ... 2) Переведенням по службі в пенітенціарній системі також є призначення випускників закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання (структурних підрозділів закладів вищої освіти та фахових коледжів із специфічними умовами навчання), що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про освіту» ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, на підставі направлення на службу за результатами персонального розподілу безпосередньо після закінчення навчання в цих закладах освіти шляхом видання наказу</p>	<p>Приведення тексту законопроекту у відповідність до змісту Законів України «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту». Розведення понять «закладів освіти із специфічними умовами навчання» та «закладів освіти», що діють згідно з виданою відповідно до Закону України «Про вищу освіту» ліцензією... суперечить освітньому законодавству, адже відповідно до останнього, освітня діяльність на всіх рівнях, в тому числі й первинна підготовка і підвищення кваліфікації, передбачають проходження процедури ліцензування або акредитації освітніх програм. Заклад освіти незалежно від його типу повинен мати відповідну ліцензію.</p>
<p>Стаття 36. Перебування осіб рядового і начальницького складу у розпорядженні</p>	<p>Стаття 36. Перебування осіб рядового і начальницького складу у розпорядженні </p>	

<p>...</p> <p>6. До строку, зазначеного в частині четвертій</p>	<p>6. До строку, зазначеного в частині четвертій</p>	
<p>цієї статті, не входить час перебування особи рядового чи начальницького складу у період тимчасової непрацездатності, відрядженні або відпустці. Сукупний строк призначення на посади осіб рядового чи начальницького складу, які перебувають у розпорядженні, не повинен перевищувати 120 календарних днів.</p>	<p>цієї статті, не входить час перебування особи рядового чи начальницького складу у період тимчасової непрацездатності, відрядженні або відпустці відповідно до законодавства про відпустки. Сукупний строк призначення на посади осіб рядового чи начальницького складу, які перебувають у розпорядженні, не повинен перевищувати 120 календарних днів.</p>	
<p>Стаття 42. Атестація осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи</p> <p>...</p> <p>4. Індивідуальна атестація осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи проводиться за рішенням керівників відповідних органів і установ, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.</p> <p>5. За результатами атестації приймається одне з таких рішень:</p> <p>...</p> <p>3) відповідає займаній посаді за певних умов;</p>	<p>Стаття 42. Атестація осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи</p> <p>...</p> <p>4. Індивідуальна атестація осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи проводиться за рішенням керівників відповідних органів і установ.</p> <p>5. За результатами атестації приймається одне з таких рішень:</p> <p>...</p> <p>3) відповідає займаній посаді;</p>	<p>Неможливість реалізувати право керівника на призначення на посаду, бюрократизм, затягування процесу призначення.</p> <p>Відсутні критерії та показники для встановлення «певних умов».</p>
<p>Стаття 53. Відпустки осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи</p> <p>1. Особам рядового і начальницького складу пенітенціарної системи надаються чергові</p>	<p>Стаття 53. Відпустки осіб рядового і начальницького складу пенітенціарної системи</p> <p>1. Особам рядового і начальницького складу пенітенціарної системи надаються чергові оплачувані відпустки в порядку та</p>	<p>Відповідно до пп. 3 п. 5 постанови КМ України від 30.08.2017 №704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб», один раз на рік надається матеріальна допомога на</p>

<p>оплачувані відпустки в порядку та тривалістю, визначених цим Законом, з виплатою грошової допомоги на оздоровлення у розмірі середньомісячного грошового забезпечення.</p> <p>...</p>	<p>тривалістю, визначених цим Законом.</p> <p>...</p>	<p>оздоровлення у розмірі місячного грошового забезпечення.</p> <p>Ця матеріальна допомога надається незалежно від надання відпустки.</p>
<p>3. Випускникам закладів освіти із специфічними умовами навчання надається додаткова відпустка строком 10 діб для прибуття за місцем служби згідно з персональним розподілом, якщо це пов'язано з переїздом в іншу місцевість (в інший населений пункт). Ця відпустка включається у тривалість чергової відпустки за поточний рік.</p>	<p>3. Випускникам закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання в році випуску, чергова оплачувана відпустка надається пропорційно до кінця року з дня призначення на посаду згідно з персональним розподілом.</p> <p>Додаткова відпустка випускникам закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання надається строком 10 діб для прибуття за місцем служби, якщо це пов'язано з переїздом в іншу місцевість (в інший населений пункт). Ця відпустка не включається у тривалість чергової відпустки за поточний рік.</p>	<p>Випускникам закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання надається в період навчання канікулярна відпустка відповідно до законодавства про освіту.</p>

Додаток 3

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Vitaliy Vasylyk. International experience in the functioning of penitentiary systems foreign countries and its implementation in Ukraine (Міжнародний досвід функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн та впровадження його в Україні). *Visegrad Journal on Human Rights* (Словацька Республіка). 2019. № 6-3 (Vol. 1). P. 127–134.

2. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 33–39.

3. Василик В. В. Правові засади регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4 (117). С. 45–52.

4. Василик В. В. Особливості перебування засуджених у дільниці ресоціалізації при виконанні покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. С. 178–183.

5. Василик В. В. Актуальні проблеми правового регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 12. С. 119–127;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Василик В. В. Сучасний стан та напрями удосконалення забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. ІХ Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2018 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 417–421.

2. Василик В. В. Деякі питання реформування системи органів юстиції України у сфері виконання покарань. *Актуальні проблеми кримінального права:*

тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка. (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 356–358.

3. Василик В. В. Актуальні питання визначення ролі та місця державної кримінально-виконавчої служби України в системі органів кримінальної юстиції. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу* (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 388–391.

4. Василик В. В. Сучасний стан і проблеми запобігання корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. дню боротьби з корупцією* (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 33–37.

5. Василик В. В. До проблеми визначення мети законодавства, що регламентує виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.). Чернігів: Акад. Держ. пенітенціарної служби, 2020. С. 37–41.

6. Василик В. В. До проблеми ефективності законодавства у сфері контролю та нагляду за виконанням покарання у виді позбавлення волі. *Гуманітарна наука ххі століття: сучасні виклики в галузі права, освіти соціальних та поведінкових наук: тези доп. заоч. Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернігів, 06 листоп. 2020 р.). Чернігів: Акад. Держ. пенітенціарної служби, 2020. С. 105–107.

7. Василик В. В. Запобігання вчиненню корупційних злочинів серед персоналу УВП Державної кримінально-виконавчої служби України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. дню боротьби з корупцією* (Київ, 9–10 груд. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 52–57.